

Madeleine Kristensen

Naturgoder i et landskap i endring

En studie av sauebønders verdivurderinger av beite, landskap og natur i Oppdal.

Masteroppgave i geografi

Norges Teknisk- Naturvitenskapelige Universitet

Geografisk institutt

Trondheim mai 2014

Abstract

Kristensen, Madeleine (2014): Ecosystem services in a changing landscape. A study of sheep farmers' value assessments of grazing, landscape and nature in Oppdal.

Norwegian mountain landscapes have changed during the last decades, mainly due to human impact. These changes may reflect different social needs, commercial interests and political priorities. Sheep grazing, both as farming operation and land use, has crucial influences on the tree line in alpine and subalpine areas in southern Norway. Today 75% of all sheep grazing takes place within alpine and subalpine landscapes. Given that sheep grazing has a long history and is of great biological and aesthetic importance to the Norwegian mountain landscape, grazing as land-use is crucial for how this landscape will develop in the future.

Through different qualitative methods, including interviews, observation and document analysis, this study aims to be a qualitative contribution to social science investigations into the ecosystem services framework. This thesis draws on the category of 'social and cultural services' as it is presented in the Norwegian White paper titled *Naturens goder – om verdier av økosystemtjenester* [Nature goods – on the values of ecosystem services] (NOU 2013:10). This report concerns the importance of ecosystem services, including cultural services, within a Norwegian context. In addition to drawing on the framework, the concept of *landscape* will be used as a perspective on how a group of sheep farmers in Oppdal municipality assess values associated with the mountain scenery, and what kind of benefits sheep grazing produces in this alpine and subalpine landscape. The landscape approach can be a useful perspective for understanding how the different social and cultural services occur in the interaction between nature and culture. The relevance of this study is to increase an understanding about the relationship between humans and nature and what kind of values sheep farmers attribute to the landscape.

Forord

Ved veis ende vil jeg gjerne takke de som har bidratt til at denne oppgaven har blitt til.

Først vil jeg rette en stor takk til alle informantene mine, som velvillig har stilt opp og gitt mye av seg selv.

Jeg vil takke ManEco-prosjektet v/Gunnar Austrheim for økonomisk støtte til feltarbeidet. Som en del av ManEco-prosjektet har det vært opprettet en fokusgruppe, som har vært samlet tre ganger i løpet av perioden 2012-2014. I denne fokusgruppen skulle ulike rettighetshavere i felleskap diskutere aktuelle fremtidsbilder for fjellet, med fokus på beitebruk, forvaltningspraksis og politikk knyttet til sauebeite i fjellandskapet. Selv har jeg og en annen masterstudent Lene Bergersen vært delaktig i arbeidet med å dokumentere fokusgruppen gjennom lydbåndopptak og fortløpende notater. I ettertid har vi transkribert materialet for videre bruk i ManEco-prosjektet. Denne erfaringen har vært interessant og gitt meg et innblikk i de ulike perspektivene de forskjellige rettighetshaverne hadde om fjellandskapet i Norge. Medstudent Lene Bergersen fortjener en stor takk for gode faglige diskusjoner underveis i arbeidet med oppgaven.

En annen medstudent som fortjener sin plass i dette forordet er Alf Bjørnar Eriksen. Takk for gode faglige diskusjoner gjennom hele masterløpet, og ikke minst for dine vennskapelige og faglige råd i denne prosessen. Jeg vil også rette en takk til Ingrid Ullavik Bakken for lesing av korrektur.

Sist men ikke minst, en stor takk til min veileder Gunhild Setten, som har gitt meg god veiledning, konstruktive tilbakemeldinger og ikke minst inspirasjon gjennom arbeidet med denne oppgaven.

Trondheim, 15. mai 2014

Madeleine Kristensen

Innholdsfortegnelse

ABSTRACT	III
FORORD	V
1 INTRODUKSJON.....	1
1.1 INNLEDNING.....	1
1.2 BAKGRUNN	2
1.3 MANECO-PROSJEKTET.....	3
1.4 FAGLIG INTERESSE	6
1.5 VITENSKAPSTEORETISK UTGANGSPUNKT.....	6
1.6 STUDIENS PROBLEMSTILLINGER	7
1.7 STUDIETS RELEVANS	9
1.8 OPPGAVENS STRUKTUR	9
2 ØKOSYSTEMTJENESTER OG NATURGODER.....	11
2.1 MILLENNIUM ECOSYSTEM ASSESSMENT (MA)	11
2.2 THE ECONOMICS OF ECOSYSTEMS AND BIODIVERSITY (TEEB).....	12
2.3 NOU 2013: 10 - NATURENS GODER – OM VERDIER AV ØKOSYSTEMTJENESTER.....	13
2.3.1 Sosiale- og kulturelle tjenester	14
2.4 OPPLEVELSES- OG KUNNSKAPSTJENESTER (KULTURELLE TJENESTER).....	14
2.5 FJELLET.....	20
3 NATUR, LANDSKAP OG KULTURLANDSKAP.....	23
3.1 NATURSYN	23
3.1.1 Natur som 'external nature'	24
3.1.2 Forholdet mellom mennesket og natur.....	24
3.2 LANDSKAP	26
3.3 LANDSKAPSVERDIER	28
3.3.1 Økonomiske verdier	28
3.3.2 Ikke-økonomiske verdier	29
3.3.3 Sikkerhetsverdier	30
3.3.4 Negative verdier.....	30
3.4 LANDSKAPSVERDIENE OG LANDSKAPSENDRINGER	31
3.5 KULTURLANDSKAP.....	32
3.6 OPPSUMMERING	33
4 METODE.....	35

4.1	VALG AV KVALITATIV METODE	35
4.2	INTERVJU SOM METODE	38
4.2.1	Valg av informanter	39
4.2.2	Intervjuguiden.....	40
4.2.3	Intervjusituasjonen.....	41
4.3	OBSERVASJON SOM METODE.....	44
4.4	BRUK AV SEKUNDÆRDATA	46
4.5	FORSKNINGSETIKK	46
4.6	ANALYSEPROSESSEN	48
4.7	TROVERDIGHET, BEKREFTBARHET OG OVERFØRBARHET.....	49
5	ANNERLEDESLANDET NORGE OG OPPDAL - NORGES STØRSTE SAUEKOMMUNE.....	51
5.1	LANDBRUKSDRIFT I NORGE	51
5.2	BØNDER	53
5.3	FJELLBYGDIDENTITETEN	53
5.4	KONFLIKTENE MELLOM SAU OG ROVDYR.....	56
5.5	GJENGROINGSDEBATTEN	58
5.5.1	Oppsummering.....	62
5.6	OPPDAL KOMMUNE - NOEN GENERELLE TREKK	62
5.7	VINSTRADALEN.....	64
5.7.1	Vinstradalen og Loe utmarkslag.....	66
5.7.2	Oppsummering.....	67
6	BØNDENES VERDIVURDERINGER	69
6.1	LANDSKAPET OG LANDBRUKET	69
6.1.1	"Vi ser kanskje annerledes på naturen enn folk i byene"	71
6.2	"NATUROPPLEVELSEN SOM EN HELHET"	72
6.3	"DET ER VIKTIG AT VI BRUKER NATUREN, BÅDE DYR OG FOLK."	74
6.4	"DET LÅ LITT I KORTENE"	76
6.5	"NATURGODE ER ALT SOM NATUREN GIR OSS MENNESKER"	78
6.6	"DEN ER JO VERDT ALT FOR OSS, UTEN NATUREN ER VI VERDILØS VI MENNESKER".	79
6.7	"DET ER SÅ INDIVIDUELT FRA FOLK TIL FOLK, NOEN LIKER Å PLUKKE SOPPEN OG NOEN LIKER Å PLUKKE BÆR".	81
6.8	GJENGROING	82
6.9	ROVDYR.....	85
7	LANDSKAPSVERDIER OG NATURGODER	89

7.1	ØKOSYSTEMTJENESTER OG LANDSKAPSPERSPEKTIVET	89
7.2	ØKONOMISKE VERDIER.....	91
7.2.1	<i>Fôrressursene i utmarka er et naturgode</i>	93
7.2.2	<i>Endringer i gårdsdriften</i>	94
7.2.3	<i>Kulturlandskapet er avhengig av bonden</i>	95
7.2.4	<i>Endringer i landskapet knyttes ofte til gjengroing</i>	96
7.3	IKKE-ØKONOMISKE VERDIER	98
7.3.1	<i>Bruk av naturen og landskapet</i>	99
7.3.2	<i>Rovdyr</i>	102
7.4	KRITIKK AV ØKOSYSTEMTJENESTERAMMEVERKET	104
8	KONKLUSJONER OG AVSLUTTENDE BETRAKTNINGER	107
8.1	HVILKE NATURGODER IDENTIFISERER SAUEBØNDER I OPPDAL I FJELLANDSKAPET?.....	107
8.2	HVORDAN SKAL VI MØTE FREMTIDEN?	110
	LITTERATURLISTE	113
	VEDLEGG 1 INTERVJUGUIDER	A
	INTERVJUGUIDE SAUEBØNDER	C
	INTERVJUGUIDE OPPDAL KOMMUNE, GRO AALBU OG JENNY KRISTIN HEGGVOLD	E

Tabelliste

TABELL 2.1: OPPLEVELSES- OG KUNNSKAPSTJENESTER (KULTURELLE TJENESTER) I NORGE (NOU 2013: 10, s. 181).....	15
TABELL 4.1 OVERSIKT OVER INFORMANTENE.....	48

Figurliste

FIGUR 1.1 BESKRIVELSE AV MANECO PROSJEKTET (KILDE: GUNHILD SETTEN, 2014)	4
FIGUR 4.1 FAKSIMILE. ØRN SKREMMER SAUEFLOKK I DRUKNINGSDØDEN. (KILDE: AVISEN OPDALINGEN, NR 95, 76.ÅRGANG. 27.08 2013).....	44
FIGUR 5.1 PARTI MOT DRIVA STASJON. DET ØVERSTE BILDE ER TATT SIST PÅ 1920-TALLET AV FOTOGRAF HANS JORAMO. NEDERSTE BILDE ER TATT I 2011 AV MORGAN FRELSØY.	59
FIGUR 5.2 BILDE TIL VENSTRE VISER ET KARTUTSNITT AV NORGE, DEN RØDE MARKERINGEN VISER HVOR OPPDAL ER LOKALISERT I NORGE. I KARTUTSNITTET TIL HØYRE VISER DEN SVARTE MARKERINGEN HVOR VINSTRADALEN ER LOKALISERT. DEN RØDE MARKERINGEN VISER	

UNNDALSVATNET. (KARTDATA ER HENTET FRA: HTTPS://MAPS.GOOGLE.NO/ OG WWW.NORGESKART.NO).	64
FIGUR 5.3 PARTI FRA VINSTRADALEN SOM VISER SETERHUSENE RYPHUSAN. (FOTO: FORFATTERENS EGET BILDE).	65
FIGUR 5.4 PARTI FRA VINSTRADALEN HVOR DET BÅDE ER SAUE- OG KUBEITE. (FOTO: FORFATTERENS EGET BILDE).	66
FIGUR 5.5 VISER SKILLE MELLOM ET OMRÅDE HVOR DET GÅR BEITEDYR (HØYRE) OG ET OMRÅDE SOM ER GJERDET INN OG DERMED EKSKLUDELER BEITENDE DYR. (FOTO: FORFATTERENS EGET BILDE).	67
FIGUR 6.1 BILDENE VISER HVORDAN SORTERINGEN AV SAUEN I INNHENGINGEN FOREGIKK. FØRST SAMLES DE I EN STOR FELLES INNHEGNING, FØR DE SÅ BLIR LEDET EN OG EN INN TIL EN PORT. HER KONSTATERES DET HVEM DEN RETTMESSIGE EIEREN FØR SAUEN SLIPPES VIDERE SLIK AT DYRET BLIR LEDET INN I BÅSEN TIL DEN RESPEKTIVE BONDEN, SOM VIST PÅ BILDE NEDERST TIL HØYRE. (FOTO: FORFATTERENS EGNE)	74

1 Introduksjon

1.1 Innledning

«Gjennom de siste tiårene har fjellområdene vært utsatt for flere typer fysiske inngrep og økt aktivitet, slik som utbygging av vannkraft, vindkraft, kraftledninger, veier og hytter. Dette påvirker både det biologiske mangfoldet og landskapet på fjellet, og dermed fjellenes betydning for friluftsliv og naturopplevelse. Økende motorferdsel er også i ferd med å endre kvaliteten på mange fjellområder som tur- og turistmål, og har også effekter på dyre- og plantelivet» (NOU 2013: 10, s. 13).

I denne oppgaven skal vi 'til fjells', nærmere bestemt til det lavalpine landskapet der den klimatiske tregrensen drar et skille mellom skog og bart fjell. Tregrensen er imidlertid ikke bare et resultat av klimatiske forhold, den påvirkes også av en kulturbetinget arealbruk. For denne oppgaven er det sauebeite som er i fokus, både som en type landbruksdrift og dermed arealbruk, og derfor også som en sentral påvirkningsfaktor på tregrensa. Dette er fordi 75% av alt sauebeite i Norge i dag skjer i det lavalpine fjellandskapet (Austrheim, Setten, & Mysterud, 2013). Omtrent 1,9 millioner sau og lam slippes på fjellbeite hvert år. Sauebeite er derfor en faktor som i stor grad påvirker hvilket landskap som produseres i fjellet.

Som det pekes på i det innledende sitatet, har det skjedd endringer i fjellet i Norge, hvor disse i hovedsak skyldes menneskelig påvirkning. Endret arealbruk, for eksempel opphør av tradisjonelt seterbruk med konsekvenser for beitetrykket, har bl.a. ført til gjengroing. Parallelt preges også flere og flere fjellområder av turisme, hyttebygging, utbygging av veier, kraftlinjer og annen infrastruktur som fører til en fragmentering av store sammenhengende fjellområder. Dette påvirker både økologien og landskapet i fjellet (Høgda, et al., 2009). Fjellandskapet er derfor i konstant endring. På et overordnet nivå er målet i denne oppgaven å identifisere ulike verdivurderinger sentrale aktører knytter til slike endringer. Mer konkret handler oppgaven om et utvalg sauebønder i Oppdal kommune sine perspektiver på verdier knyttet til fjellandskapet, og hvilke verdier i bred forstand sauebeitingen produserer i dette landskapet.

1.2 Bakgrunn

"Jordbrukslandskapet er et komplekst økologisk system som er påvirket av en rekke ulike driftsformer" (Framstad, 1998 s. 15). Dette landskapet er også preget av ulike interessegrupper og rettighetshavere som kan ha svært ulike mål for bruken av landskapet. Med dette til grunn er det forskjellige problemområder knyttet til jordbrukslandskapet. For å skape en kontekst til min oppgave er det derfor nødvendig med en kort omtale av jordbrukets historie og naturgrunnlag i Norge, da med fokus på beiting (Framstad, 1998).

Jordbruket i Norge har en 6000 år lang historie. Store endringer har naturlig nok forekommet i løpet av denne lange perioden. Det er kanskje allikevel i løpet av de siste 100 årene med inntoget av industrialiseringen, de store landskapsendringene har funnet sted. Årene før var preget av mer langsomme endringer, og større utnyttning av lokale ressurser. Gjennom oppdyrking av jorda, slått, beite, fôrinnhenting, og annen høsting av mat, har vi mennesker endret naturlige økosystemer. Vår bruk har skapt egne typer kulturmark, med spesielle plante- og dyresamfunn. Dette har ført til en nedgang i naturgitte økosystemer, samtidig som leveområder har blitt redusert i omfang (Framstad, 1998).

Målet for jordbruket har hele tiden vært å produsere mat. Imidlertid har endringer de siste 50 årene ført et fokus på andre områder knyttet til dette landskapet. Målsetningene for jordbrukslandskapet har endret seg hvor fokus på bevaring av biologisk mangfold, og kulturlandskapsverdier, som for eksempel muligheter for rekreasjon og opplevelser knyttet til dette landskapet, er noe som blir vektlagt i større grad. Bøndene har også spesialisert sin produksjon mot en mer ensidig satsing på færre produkter. Den allsidige høstingen er ikke lenger like lønnsom, så produksjon har fått et mer industrielt preg. De nasjonale rammebetingelsene for jordbruket har også ført til en regional omfordeling av produksjonen. Den største konsentrasjonen av husdyrproduksjon finner en i vest og nord og i høyereliggende områder. Både mengden og fordelingen av husdyr har endret seg i de siste 50 årene. Det har vært en nedgang i antall hester og geiter, en moderat nedgang i storfe, men en økning i antall sau (Framstad, 1998).

Sauen har hatt en lang historie og en stor betydning i norske fjell, og den vil være avgjørende for hvordan fjellandskapet vil utvikle seg i fremtiden. Sauen er det viktigste beitedyret i alpine og subalpine områder i Sør-Norge, og vil derfor være en viktig drivkraft for endringer i biologisk mangfold og andre økosystemtjenester. Det mest åpenbare for 'folk flest' er at sauen produserer kjøtt og ull. Sauen er også en viktig driver for andre økosystemtjenester, som

karbonlagring gjennom beiting. Den er også sterkt medvirkende til at fjellandskapet i Norge holdes åpent. Et åpent landskap med spor etter bruk er for mange i den norske befolkningen noe som verdsettes høyt (Austrheim, et al., 2013). I denne sammenheng er det altså kulturlandskapet skapt av beite som menes med økosystemtjenester. Igjen kan både for høy- eller for lav beiting og ulike tettheter av sau være en trussel mot ulike økosystemtjenester og biologisk mangfold. En ser at redusert arealbruk og et varmere klima kan føre til en heving av tregrensen, hvor tregrensene i Norge er sterkt påvirket av husdyrsbeite og annen jordbruksaktivitet. Dette kan bidra til nedgang i naturens opprinnelige økosystemer og endringer i habitater, og dette er mest fremtredende i alpine regioner. For eksempel det at tregrensen trekker inn i åpne alpine områder (ibid.). I et pågående forskningsprosjekt (2012-2014) fokuseres det på sauebeite og forvaltning av naturgoder i fjellet i Norge. Denne oppgaven har en tematikk som er knyttet opp til dette forskningsprosjektet og i den forbindelse vil jeg presentere ManEco-prosjektet.

1.3 ManEco-prosjektet

ManEco er en forkortelse på hovedtittelen på prosjektet: Managing ecosystem services in low alpine cultural landscapes through livestock grazing. Denne masteroppgaven vil som nevnt ha en tematikk knyttet opp til ManEco-prosjektet, men det er viktig å presisere at dette er en selvstendig oppgave som ikke vil brukes direkte i det overordnede prosjektet. Figur 1.1 gir en beskrivelse av prosjektet i sin helhet.

Forvaltning av økosystemtjenester i fjellet gjennom husdyrbeiting (ManEco, Norges Forskningsråd, Miljø2015, 2012-2014)

Gunnar Austrheim (prosjektleder) og Gunhild Setten (prosjektmedarbeider)

Tregrenser i Norge er sterkt påvirket av husdyrbeite og annen jordbruksaktivitet. Redusert eller endret arealbruk, kombinert med et varmere klima, kan samlet gi en heving av tregrensa. Dette forskningsprosjektet analyserer virkningene av alternative sauetettheter på fjellets kulturlandskap i Sør-Norge, i tillegg til å identifisere sentrale rettighetshaveres preferanser for ulike sosiale og kulturelle verdier som fjellandskapet representerer.

Prosjektet støtter seg til et økosystemtjenesteperspektiv. Et slikt perspektiv innebærer at naturgoder som fjellet produseres vurderes eller avveies mot verdivurderinger knyttet til f.eks. kulturarv, eiendomsrettigheter, friluftsliv, estetikk og landskapsopplevelser.

Hovedmålene for prosjektet er:

- (1) å styrke det vitenskapelige grunnlaget for hvordan beite påvirker viktige økosystemprosesser som næringsdynamikk og gjengroing med bjørk, samt kulturelle og sosiale tjenester,
- (2) å bidra til å utvikle et forvaltningsrettet rammeverk som omfatter grunnleggende forståelse for hvordan beite påvirker biologisk mangfold og økosystemtjenester, og
- (3) å identifisere rettighetshaveres preferanser innenfor et økosystemtjenesterammeverk.

Denne tilnærmingen retter seg mot å underbygge en bærekraftig bruk av fjellets kulturlandskap, inkludert husdyrbeiting, under et varmere klima, samt utfordre ulike rettighetshavere til å bidra til en felles forståelse av nødvendige forvaltningsstrategier for bærekraft.

Prosjekt ManEco: <http://www.ntnu.no/vitenskapsmuseet/maneco>

Figur 1.1 Beskrivelse av ManEco prosjektet (Kilde: Gunhild Setten, 2014)

I denne oppgaven vil jeg som nevnt innledningsvis ta utgangspunkt i et utvalg sauebønders verdivurderinger knyttet til sauebeiting og fjellandskapet. Som forklart i boksen ovenfor støtter ManEco prosjektet seg til økosystemtjenesteperspektivet. Økosystemtjenesterammeverket deler økosystemtjenestene inn i fire hovedkategorier; forsynende (produserende) tjenester, regulerende tjenester, kulturelle tjenester og støttende tjenester. Disse vil bli nærmere presentert i kapittel 2.1.

For denne oppgaven er det de kulturelle tjenestene som vil være av interesse, siden det er de sosiale, kulturelle og verdimeslige vurderingene av beitebruk i fjellet som er i fokus. Nærmere bestemt vil jeg ta utgangspunkt i den norske NOU 2013:10-rapporten "*Naturens goder - om verdier av økosystemtjenester*", som har kalt denne hovedkategorien for opplevelses- og kunnskapstjenester (kulturelle tjenester). Kulturelle og sosiale tjenester kan ses på som både materielle og ikke-materielle goder en får fra naturen. Forholdet mellom de kulturelle og sosiale tjenestene og de øvrige tre tjenestekategoriene innenfor økosystemtjenesterammeverket er imidlertid ikke veldig godt forstått (NTNU Vitenskapsmuseet, 2012). Dette gjør at operasjonaliseringen av de kulturelle tjenestene er vanskelig. Derfor vil jeg i denne oppgaven trekke inn et kvalitativt landskapsperspektiv for en dypere forståelse rundt denne tjenesten. Siden landskapet i denne oppgaven blir sett i et ressursperspektiv, vil Michael Jones (1981, 1993, 2009) sin tilnærming av ressursverdier i landskapet bli brukt som teoretisk utgangspunkt for de ulike verdibetraktningene, rundt sauebeite, natur og landskap. I så måte vil jeg forsøke å binde sammen økosystemtjenesteperspektivet og de kulturelle tjenestene, med landskapsperspektivet.

Innenfor naturforvaltningen er det for eksempel en utfordring å implementere den teoretiske kunnskapen om økosystemers funksjoner og tjenester inn i forvaltningspraksisen, hvor dette er en viktig del for å kunne utvikle en bærekraftig forvaltning av natur- og kulturarven (Editorial, 2007). Ulike rettighetshavere kan gjøre prioriteringer i landskaper hvor enkelte tjenester potensielt er i konflikt. Dette kan skyldes flere faktorer og hvordan en prioriterer vil også være ulik for ulike rettighetshavere. Det er også manglende retningslinjer for forvaltning av sau og andre beitedyr i fjellet. Både for høy eller og for lav beiting, og dermed ulike tettheter av sau, kan være en trussel mot ulike økosystemtjenester og biologisk mangfold. Det er ulike oppfatninger om og praktiseringer av beitebruk i fjellandskapet, samtidig som motstridende interesser blant brukere eller rettighetshavere er noe som kan være et hinder for forvaltningsprioriteringer. Derfor må en se på verdivurderinger hos ulike brukergrupper i fjellet for å kunne tydeliggjøre interessekonflikter som ligger til grunn for å kunne gjøre

klarere prioriteringer (Austrheim, et al., 2013). Som nevnt er dette en selvstendig oppgave som ikke vil brukes direkte i det overordnede prosjektet, sauebøndene er rettighetshavere med interesser knyttet til fjellskapet og det er derfor interessant å få frem deres verdivurderinger rundt sauebeite, landskap og natur.

1.4 Faglig interesse

Rent faglig har jeg en bachelor i geografi og fordypning innenfor både samfunns- og naturgeografi. Min interesse for landskapet har jeg alltid hatt med meg gjennom hele geografistudiet. Landskapets morfologi og de prosessene som har formet de ulike landformene har fasinert meg, noe som har ført til en fordypning i naturgeografi. Jeg synes det er spennende å se hvordan vi som mennesker har lært å tilpasse oss det fysiske landskapet med sine naturgitte forutsetninger, med tanke på hvordan vi forholder oss til og former våre omgivelser. Naturlandskap som for mange kanskje kan ses som helt upåvirket av menneskelig aktivitet, kan vise seg å være kultivert over lang tid. Menneskets spor i landskapet er med andre ord av interesse. I så måte er ikke landskapet bare de fysiske omgivelsene våre, det er også noe diskursivt og en viktig del av menneskers praksis og hverdagsliv.

Landskapsbegrepets kompleksitet ble jeg imidlertid enda mer fasinert over når jeg tok emnet Landskap og Planlegging, høsten 2012. Hvordan vi oppfatter ulike landskap og hva slags betydning det har innenfor ulike sosiale og kulturelle kontekster, og da hvordan en kan bruke landskapsbegrepet for å snakke om ulike prosesser og praksiser i tillegg til det fysiske landskapet ble sentralt. Det at landskap kan sees på som noe objektivt og konkret, ofte relatert til de fysiske omgivelsene våre, eller noe subjektivt og abstrakt med tanke på noe estetisk og en følelsesmessig tilknytning til landskapet (Jones, 2003), er noe av det mest appellerende ved landskapsperspektivet. Når Gunhild Setten presenterte sitt forskningsfelt og ManEco-prosjektet som to studenter kunne knytte seg til, så jeg på dette som en gylden mulighet for å utforme en oppgave med utgangspunkt i landskapsperspektivet.

1.5 Vitenskapsteoretisk utgangspunkt

"(...) knowledge is not simply 'out there' waiting to be collected and processed, (...) knowledge is made by actors who are situated within particular contexts. As such, knowledge production is not a neutral or objective activity but is constructed, partial, situated and positioned" (Hubbard, Kitchin, Bartley, & Fuller, 2002 s. 8)

Denne oppgaven er preget av mitt personlige og faglige ståsted. Jeg vil derfor gi en kort presentasjon av de ulike fagfilosofiske retningene denne masteroppgaven er preget av.

Oppgaven kan ikke plasseres innenfor en bestemt fagfilosofisk tradisjon, siden det i utgangspunktet kan være problematisk å uttrykke et bestemt ståsted, og siden inspirasjonen er hentet fra flere retninger. Denne oppgaven tar utgangspunkt i et utvalg sauebønders verdivurderinger knyttet til deres omgivelser. I så måte kan jeg si at jeg er preget av den humanistiske retningen innenfor geografi ved å fokusere på individets meninger og forståelse, altså den subjektive forståelsen av verden, der mennesket er en fri aktør som skaper sin egen virkelighet gjennom egne tanker og handlinger. Samtidig kan en ikke utelukkende fokusere på individet, for en må ikke glemme de underliggende strukturene i samfunnet som både påvirker og reproduseres gjennom menneskelig handling. I så måte kan jeg også si at jeg er påvirket av strukturalismen innenfor geografi. Mange av tankene fra positivismen, humanismen og strukturalismen la grunnlaget for postgeografiske retninger som kritisk geografi, postmodernisme og poststrukturalisme. Jeg anerkjenner med andre ord mennesket som tenkende og følende hvor deres forhold til omgivelsene er en individuell konstruksjon av virkeligheten. Som nevnt tar jeg også høyde for strukturer, prosesser og konteksten denne oppfatningen om virkeligheten konstrueres i. Kunnskapssynet som ble presentert i det innledende sitatet går igjen i mange av postdisiplinene. I postmodernismen ser en eksempelvis at ingen form for kunnskap er overordnet eller bedre enn en annen. Slik sett kan det ikke være noen 'grand theory'. En kan i så måte si at en teori ikke er bedre enn en annen, ved at ingen teorier kan være gode nok til å forklare alle faktorer ved et fenomen. Jeg tar også høyde for at språk og tekst spiller en rolle i forhold til mening, og hvordan denne meningen igjen blir inkorporert i den materielle og sosiale verden. Kultur kan gjenspeile hvordan samfunnet og det romlige er strukturert, ved at mennesker skaper sin egen identitet på samme tid som de kartlegger maktladete sosiale og romlige hierarkier. Verdivurderingene blir da konstruert og strukturert gjennom det gjensidige forholdet mellom mennesket og omgivelsene (Hubbard, et al., 2002). Ved å studere sauebønder sine verdivurderinger knyttet til naturen og landskapet, kan jeg få innblikk i hvordan bøndene forstår seg selv og verdier tilknyttet landskapet i en større kontekst.

1.6 Studiens problemstillinger

Som utgangspunkt for denne oppgaven skal jeg se på et utvalg sauebønder i Oppdal kommune sine perspektiver på verdier knyttet til fjellandskapet, og hvilke verdier saubeitingen produserer i dette landskapet. Som det fremkommer innledningsvis endres fjellandskapet kontinuerlig som følge av naturlige eller menneskelige prosesser. Menneskepåvirkede landskapsendringer kan ifølge Jones (1993) forstås som en refleksjon av menneskers

verdivurderinger. Verdiene vi mennesker tilskriver et landskap eller omgivelsene våre er grunnleggende forestillinger om hva vi mener er ønskelig eller nyttig, og derfor noe å streve for eller opprettholde (Daugstad & Jones, 1998). Hva slags verdier som legges mest vekt på i verdivurderinger knyttet til landskapet avhenger da av hvilke behov mennesket ønsker å tilfredsstille.

I økosystemtjenesterammen fremkommer det at økosystemene kan dekke menneskelige behov av både materiell og immateriell art. Dette kan ses på som goder og tjenester som vi mennesker får fra naturen. Endringer i de ulike økosystemtjenestene vil kunne virke inn på menneskers velferd. I denne oppgaven er det kategorien opplevelses- og kunnskapstjenestene (kulturelle tjenester) som er av interesse, og tjenesten er ment for å fremme de ulike materielle og immaterielle verdier vi mennesker får fra naturen. Det er med bakgrunn i dette det er ønskelig å undersøke om sauebønderne identifiserer slike verdier i fjellandskapet og om de ulike verdiene på noen måte er utsatt eller truet av endringer. Ved å studere bonden som verdiinnehaver kan jeg se på hvilken betydning de kulturelle tjenestene tillegges, og eventuelt produseres eller trues.

Ved å bruke en landskapsgeografisk tilnærming til dette, tar jeg i bruk Jones (1981, 1993) sin tilnærming til landskapsverdier, som tar høyde for menneskets materielle og immaterielle behov. Siden vi mennesker har begge disse behovene, kan derfor våre verdivurderinger både være materielle og immaterielle (Jones, 1993). Derfor må de verdiene som tillegges landskapet ses i lys av dette.

Hovedproblemstilling for denne oppgaven er:

Hvilke naturgoder identifiserer sauebønder i Oppdal i fjellandskapet?

Jeg har også valgt å formulere tre delproblemstillinger som kan gjøre det enklere for meg å besvare hovedproblemstillingen som presentert;

- Hvilke verdier tilskriver sauebonden naturen og landskapet?
- Hvordan kan bondens bruk av landskapet reflektere og produsere de goder bonden identifiserer i naturen og landskapet?
- Hvordan kan sauebondens verdivurderinger knyttes til de kulturelle tjenestene innenfor økosystemtjenesteperspektivet?

1.7 Studiets relevans

Begrepet og økosystemtjenestetilnærmingen fikk sitt inntog i faglitteraturen på slutten av 1970-tallet. Det ble designet for å være et pedagogisk verktøy for å analysere, synliggjøre og kommunisere samfunnets og menneskers avhengighet av økosystemer. I dag brukes begrepet og tilnærmingen mye i forskning, forvaltning, politikk og formidling. I NOU 2013:10-rapporten legger utvalget bak rapporten vekt på at økosystemtjenestetilnærmingen ikke egner seg til å fange opp en del prinsipielle og etiske perspektiver i lys av dens egentlige antroposentriske fokus, siden økosystemtjenestetilnærmingen skal synliggjøre verdier økosystemtjenester representerer for *mennesker*. Derfor ser de at denne tilnærmingen må suppleres med andre perspektiver i en del sammenhenger. Det er fortsatt et stort behov for faglig utvikling fra flere ulike disipliner og ikke minst fra flere samfunnsfaglige perspektiver. Dette siden mye av utviklingen og anvendelsen av økosystemtjenestetilnærmingen har blitt dominert av økologiske og/eller økonomiske fagdisipliner. For eksempel så er perspektiver innen geografi, antropologi og historie noen fagdisipliner det er behov for (al-Khafaji, et al., 2007).

Denne oppgaven vil være et kvalitativt bidrag til den samfunnsfaglige forskningen på økosystemtjenesterammeverket. Jeg skal se nærmere på kategorien opplevelses- og kunnskapstjenester (kulturelle tjenester) slik den er presentert i NOU 2013:10 rapporten, som ser på disse tjenestenes betydning i en norsk kontekst. Jeg vil bruke landskapsbegrepet som et perspektiv for å finne ut hva slags verdier sauebøndene knytter til det lavalpine fjellandskapet i Oppdal, og hva slags goder sauebeiting produserer. Landskapstilnærmingen kan derfor være et nyttig perspektiv for å forstå hvordan de ulike sosiale og kulturelle tjenestene oppstår i samspill mellom natur og kultur. Landskapsgeografiens relevans for min oppgave er å øke forståelsen rundt forholdet mellom mennesker og natur og hva slags verdier sauebonden tilskriver landskapet.

1.8 Oppgavens struktur

Bakgrunn, MaEco-prosjektet og studiens problemstillinger er til nå presentert. Videre er oppgaven strukturert inn i sju deler. I *kapittel to* presenterer jeg økosystemtjenesteperspektivet/naturgoder, med vekt på NOU-rapporten "*Naturens goder - om verdier av økosystemtjenester*" (2013), og tjenestekategorien opplevelses- og kunnskapstjenestene (kulturelle tjenester). Dette vil være en del av mitt analytiske rammeverk, men jeg vil videre i *kapittel tre* også ta for meg noen teoretiske perspektiver rundt mennesker, natur, landskap og kulturlandskap. Disse kapitlene vil danne grunnlaget for den

avsluttende analysen. I *kapittel fire* redegjør jeg for forskningsprosessen, hvor jeg reflekterer rundt mine sentrale metodiske valg. I *kapittel fem* ser jeg litt nærmere på landbruket i Norge, men fokus på bonderollen, konflikter mellom sau og rovdyr og gjengroingsdebatten. Dette kapitlet avsluttes med en presentasjon av studieområdet. I *kapittel seks* presenteres de empiriske funnene mine fra intervjuene og observasjonen. Hvor dette følges opp med en analyse og drøftings del i *kapittel syv*. *Kapittel åtte* er en sammenfatning av mine konklusjoner med utgangspunkt i hovedproblemstillingen for dette studiet. Sist i dette kapitlet blir det presentert noen avsluttende betraktninger rundt dette studiet og økosystemtjenesterammeverket.

2 Økosystemtjenester og naturgoder

I dette kapitlet vil jeg først presentere hvordan økosystemtjenesterammeverket har vokst frem som et faglig og politisk rammeverk. For å få et innblikk i begrepet økosystemtjenester ser jeg det nødvendig å trekke frem både Millennium Ecosystem Assessment (MA) fra 2005 og oppfølgingsstudien *The Economics of Ecosystems and Biodiversity (TEEB)* fra 2010. I august 2013 kom en norsk oppfølging av TEEB-prosjektet, kalt "*Naturens goder – om verdier av økosystemtjenester*" (NOU 2013: 10).

Den norske NOU-rapporten bruker begrepet økosystemtjenester, men benytter seg også av begrepet naturgoder for å snakke om det samme. Naturgoder kan ses på som en fornorskning av begrepet økosystemtjenester, og er i så måte et mer forståelig og enklere begrep. I denne oppgaven vil jeg bruke begge begrepene, men jeg snakker om det samme.

Mennesket er avhengig av naturen for vårt eget livsgrunnlag, men i de senere årene har omfanget, intensiteten og påvirkningen på naturen økt. Økende folketall i verden og teknologisk utvikling, er noe av det som har ført til at vi er i stand til å øke utnyttelsen og påvirke økosystemene på andre måter enn tidligere. Spesielt de siste årene har verdens økosystemer endret seg både raskere og mer omfattende når en sammenligner med ulike perioder i menneskets historie. Dette har så klart ført til gevinster for den menneskelige velferden, men det har også ført til forringelse av viktige økosystemer, som kan føre til mulige negative irreversible endringer for livsgrunnlaget vårt. Dette er noe som har fremkommet gjennom Millennium Ecosystem Assessment (2005) som jeg vil utdype nærmere i det følgende.

2.1 Millennium Ecosystem Assessment (MA)

Det var gjennom Millennium Ecosystem Assessment (2005) begrepet økosystemtjenester for alvor fikk sitt inntog på den internasjonale politiske dagsorden. Millennium Ecosystem Assessment var en global FN-studie om økosystemer, som har synliggjort hvilken effekt menneskelig aktivitet har på de ulike økosystemene. Rapporten har bidratt til økt fokus på menneskers avhengighet av ulike økosystemtjenester, biologisk mangfold og økosystemenes funksjoner. Det ble imidlertid påpekt at den menneskelige aktiviteten har en økende negativ effekt på de ulike økosystemene, noe som også fører til at motstandskraften og kapasiteten i økosystemene er redusert.

I MA-studien (2005) blir økosystemtjenester definert som *"fordelene mennesker får fra økosystemer"* (NOU 2013: 10, s.42). Rammeverket som benyttes i MA-studien skal vise hvordan økosystemtjenester påvirkes av ulike direkte og indirekte drivkrefter og påvirkningsfaktorer, som da igjen skal identifisere hvordan dette påvirker menneskelig velferd. Økosystemtjenestene er delt inn i fire hovedkategorier; forsynende (produserende) tjenester, regulerende tjenester, kulturelle tjenester og støttende tjenester. De støttende tjenestene blir betegnet som grunnleggende funksjoner i økosystem og som nødvendige for andre økosystemtjenester. De kan for eksempel være jorddannelse, resirkulering av næringsstoffer og primærproduksjon. De forsynende (produserende) tjenestene inkluderer produkter vi får fra økosystemer, som mat, råvarer, ferskvann og medisinske ressurser. Regulerende tjenester er naturlige reguleringer av prosessene i økosystemer. Eksempler på slike regulerende tjenester er klima og luftkvalitet, binding og lagring av karbon, demping av ekstreme hendelser, rensing av avløpsvann, forhindre erosjon og være vedlikeholdende for jordens fruktbarhet, pollinering og biologisk kontroll. Den siste hovedkategorien er kulturelle tjenester og de skal ifølge MA-studien utgjøre de immaterielle godene mennesker får fra økosystemene. Det kan være naturopplevelser, friluftsliv, turisme, estetisk verdsetting og inspirasjon for kultur, kunst og design og åndelige opplevelser og tilhørighet (Miljødirektoratet, 2011; NOU 2013: 10).

Endringer i de ulike økosystemtjenestene vil kunne virke inn på menneskers velferd, og kan da føre til at forutsetninger for sikkerhet, grunnleggende materielle goder, helse og sosiale og kulturelle relasjoner forringes. Det påpekes i MA-studien at menneskers velferd blir påvirket av, og har en påvirkning på folks frihet og valgmuligheter, noe som setter fokus på at forholdet mellom menneske og natur ikke bare er det materielle livsgrunnlag, men at en også har sikkerhet, økologisk robusthet, helse, sosiale forbindelser, frihet og valgmuligheter (NOU 2013: 10).

2.2 The Economics of Ecosystems and Biodiversity (TEEB)

TEEB-prosjektet (2010) bygger på MA-studien og flere analyser som er gjort på økosystemtjenester. TEEB-studien er en oppfølger av MA-studien, og tar for seg den økonomiske betydningen av biologisk mangfold og økosystemtjenester, for å se på de kostnadene vi pådrar oss ved å forringe økosystemene og de tjenestene de leverer.

Her var konklusjon også som i MA-studien at mennesket har utnyttet naturen i den grad at økosystemenes evne til å levere tjenester er redusert. Ifølge TEEB er noe av årsaken at

tjenestene i økosystemene fremstår som enten billige eller gratis å utnytte. Tap av natur faller derfor utenfor i beslutninger om produksjon eller forbruk. For å synliggjøre dette er målsettingen til TEEB å beregne økosystemtjenestenes økonomiske verdi, der det er mulig. For at verdiene skal komme til syne må kostnadene ved tap av natur måles i penger, siden utnyttelsen av naturen er en del av vår økonomiske virksomhet (NOU 2013: 10).

Tilnærmingen til TEEB har møtt kritikk, siden de har sett på hva naturen betyr for oss ut fra et perspektiv på økonomisk verdsetting. Jeg vil komme nærmere inn på dette i kommende avsnitt. I august 2013 kom en norsk NOU-rapporten kalt "*Naturens goder - om verdier av økosystemtjenester*" som er en norsk oppfølging av TEEB-prosjektet. Jeg vil kort gjøre rede for denne nå, med fokus på de sosiale- og kulturelle tjenestene.

2.3 NOU 2013: 10 - Naturens goder – om verdier av økosystemtjenester

I NOU-rapporten kommer det frem at det kan ligge en del *muligheter* i økosystemtjenestetilnærmingen, samtidig er det en del *utfordringer*. Utvalget bak NOU-rapporten argumenterer for et behov for utvikling i økosystemtjenesterammeverket når det gjelder kunnskapsgrunnlaget og verdsettingsmetoder (jfr. delkapittel 1.6).

Den økonomisk verdsettingen av økosystemene har møtt kritikk, ofte rettet mot hvordan et økonomisk perspektiv vil føre til bedre løsninger for økosystemene og samfunnet. Utvalget bak NOU-rapporten mener fokuset på hva naturen betyr for vår økonomi og velferd er viktig, nettopp fordi naturen ikke bare har en egenverdi, men bidrar med tjenester som det ville vært svært kostbart for oss å miste. Derfor kan en økt bevissthet rundt hva naturen bidrar med, føre til en bedre miljøforvaltning og øke forståelsen for behovet av en slik forvaltning (NOU 2013: 10).

I TEEB-rapporten argumenteres det for at betydningen av økosystemtjenester må formidles gjennom lover, regler, skatter, avgifter og andre virkemidler. Kritikken mot den økonomiske tilnærmingen i TEEB-rapporten, er at en gjør naturen til en handelsvare. NOU-utvalget argumenterer for at dette er overdrevet, i alle fall sett i forhold til den norske miljøforvaltningen. De trekker frem at dagens norske naturforvaltning allerede er dominert av juridiske virkemidler. Imidlertid er et av argumentene i NOU-rapporten at naturverdiene må synes, men at de ikke nødvendigvis må måles i kroner. TEEB-rapportens fremstilling kan fremstå som et pragmatisk syn på økonomisk verdsetting, siden økosystemtjenester verdsettes økonomisk eller kvantitativt. NOU-utvalget mener imidlertid at mange av

økosystemtjenestene best kan beskrives kvalitativt, da spesielt rettet mot de sosiale- og kulturelle tjenestene (NOU 2013: 10).

2.3.1 Sosiale- og kulturelle tjenester

Sosiale- og kulturelle tjenester er den kategorien som generelt kan sies å være den minst utviklede av økosystemtjenestekategoriene, og er den som er best egnet til å beskrives kvalitativt. Kritikken mot hvordan økosystemtjenestetilnærmingen håndterer forholdet mellom kultur og natur har kommet fra flere hold, blant annet fra Setten, Stenseke, & Moen (2012). Kritikken har vært spesielt rettet mot hvordan begrepene og rammeverkene som brukes i økosystemtjenestetilnærmingen kan håndtere de kulturelle økosystemtjenestene. En del av kritikken og utfordringene som ligger knyttet til denne kategorien vil jeg presentere i delkapittel 3.1.2. Først vil jeg se på hva de i NOU-rapporten har vurdert som de viktigste opplevelses- og kunnskapstjenestene for Norge.

2.4 Opplevelses- og kunnskapstjenester (kulturelle tjenester)

Tabell 2.1 viser hvilke opplevelses- og kunnskapstjenester (kulturelle tjenester) som er viktige for Norge. NOU-utvalget legger vekt på at dette er deres skjønnsmessige vurdering av disse tjenestene. Tabellen inneholder en oversikt over de ulike økosystemtjenestene. Med vekt på hvilken betydning de har for Norge, hvordan økosystemer som er viktige og aktuelle påvirkningsfaktorer.

Økosystemtjeneste	Særlig betydning for Norge	Viktige norske økosystem	Aktuelle påvirkningsfaktorer
Rekreasjon, friluftsliv og naturbasert reiseliv	Nærmiljøaktivitet Folkehelse Reiseliv Jakt og fiske	Alle	Klimaendringer Arealbruksendringer og nedbygging (inkl. gjengroing) Naturinngrep Støy
Velvære og estetiske verdier	Folkehelse Stressreduksjon	Alle	Arealbruksendringer Naturinngrep Støy Landskapsendringer
Stedsidentitet	Tilhørighet Gjenkjennelse Opplevelse av et område	Alle	Arealbruksendringer Naturinngrep Landskapsendringer
Åndelig berikelse	Naturopplevelse	Alle	Arealbruksendringer Naturinngrep Støy
Religiøse verdier	Naturopplevelse	Alle	Arealbruksendringer Naturinngrep Støy
Inspirasjon og symbolske perspektiver	Kunst og inspirasjon	Alle	Arealbruksendringer Naturinngrep Støy
Kunnskap og læring	Opplæring av barn og unge Forskning	Alle	Arealbruksendringer Naturinngrep Klimaendringer
Naturarv	Visshet om at økosystemene eksisterer og tas vare på	Alle	Arealbruksendringer Naturinngrep Klimaendringer Forurensning Fremmede arter

Tabell 2.1: Opplevelses- og kunnskapstjenester (kulturelle tjenester) i Norge (NOU 2013: 10, s. 181).

Jeg vil i det følgende presentere de ulike kategoriene som i tabell 2.1 er utarbeidet i NOU-rapporten, med mest vekt på de tjenestene som er sentrale for mitt empiriske datamaterial. Etter denne presentasjonen vil jeg se nærmere på fjellet som økosystem og se på hva slags økosystemtjenester en finner der, siden fokuset i denne oppgaven er på fjellandskapet.

Rekreasjon, friluftsliv og naturbasert reiseliv

Denne kategorien inneholder tjenester hvor det vil være en del overlapp mellom disse og andre tjenester. Det vil også være en rekke ulike forhold og innsatsfaktorer som vil påvirke hvordan menneskers nytte og verdi av disse tjenestene er. Som en ser i tabell 2.1 er aktiviteter som jakt og fiske og nærmiljøaktiviteter viktige, og sammen med reiseliv og folkehelse blir disse plukket ut som av særlig betydning for Norge.

Definisjon av friluftsliv er *"opphold og fysisk aktivitet i friluft i fritiden med sikte på miljøforandring og naturopplevelse"* (St.meld. nr. 39, 2000-2001). Friluftsliv kan være en rekke aktiviteter som kan utføres utendørs. Det kan strekke seg fra det å gå eller sykle, til mer utstykkrevde aktiviteter som klatring, padling eller jakt. Disse aktivitetene kan oppfattes både som friluftsliv eller trening, og dette er aktiviteter en kan finne sin egen mening med og som gir både fysisk aktivitet og naturopplevelse. I NOU-rapporten trekkes det frem at en av grunnene til at friluftslivet har så stor plass hos nordmenn, er tilgangen til store områder med natur, både tilrettelagt og ikke-tilrettelagt. Tilgangen til bruk av naturen er også lovfestet i form av allemannsretten. Allemannsretten er nedfelt i friluftsløven og har som formål;

"...denne loven er å verne friluftslivets naturgrunnlag og sikre almenhetens rett til ferdsel, opphold m.v. i naturen, slik at muligheten til å utøve friluftsliv som en helsefremmende, trivselskapende og miljøvennlig fritidsaktivitet bevares og fremmes" (Klima- og miljødepartementet, 1957).

Denne loven sikrer altså vår mulighet i Norge til å ferdes fritt og oppholde oss gratis i naturen.

Det finnes flere studier av hvilken verdi friluftslivet har for mennesker i Norge, (se Odden, 2008). I NOU-rapporten trekkes det frem at friluftsliv kan ha positive effekter for folkehelsen, som igjen kan bidra til å redusere samfunnets helsekostnader. Det pekes også på hvordan opphold ute i naturen kan føre til økt kunnskap om naturen, som igjen kan gi en større vilje og forståelse for hvordan en bruker naturen og naturressursene, og da kan se viktigheten av en bærekraftig forvaltning. I en levekårsundersøkelse for 2011, utført av Statistisk Sentralbyrå, har 92 prosent av den norske befolkningen drevet en eller annen form for friluftsliv. Det kom også frem at åtte av ti nordmenn i løpet av et år har vært på fottur i skogen eller fjellet. Undersøkelser fra Norsk Monitor viser at friluftsliv er en av de viktigste arenaene for fysisk aktivitet for voksne. Alder er også noe som kan skille hva slags friluftslivsaktiviteter en utfører, hvor enkelte aktiviteter har høyere eller mindre deltakelse basert på alder. Forskjeller i forhold

til bosted er derimot ikke veldig fremtredende. Imidlertid kan det vises til at det er et lite skille mellom byens og bygdas friluftsliv. Dette er gjeldende for høstingsaktivitetene som jakt, fiske og sopp- og bærplukking, hvor deltakelsen for disse aktivitetene er størst på bygda. For friluftslivet er både kysten, elver og innsjøer, kulturlandskap, skog, *fjellet* og grønnstrukturen i det urbane miljøet viktige områder (NOU 2013: 10).

Velvære og estetiske verdier

I denne kategorien vektlegger en hvordan naturen kan være bra for folkehelsen og redusere stress. Her vil det også være en del overlapp til de andre tjenestene, blant annet ulike sider ved rekreasjon, friluftsliv og reiseliv, åndelige og religiøse perspektiver og fysisk helse. Kategorien viser til at mange finner velvære, skjønnhet og estetisk verdi ved ulike sider av økosystemene. Dette blir ofte reflektert gjennom valg en tar gjennom blant annet fritidsinteresser og bosted. For de fleste mennesker har naturen en positiv påvirkningskraft, og kan være med å forme oss både som individer og samfunn. Hva en legger i estetiske verdier er veldig individuelt. Med dette menes at mennesker kan ha svært ulike forhold til hva som påvirker dem estetisk, da av økosystemer og landskapet rundt seg. Meningsdannelsesprosesser er både individuelle og sosiale, så derfor er oppfattningen av den estetiske verdien ofte knyttet til ens egen relasjon til det erfarte/observerte. Det vil si at individuelle preferanser og miljøet rundt kan være sterkt medvirkende for hvordan en selv vektlegger betydningen av for eksempel ro og stillhet i naturen (NOU 2013: 10).

Stedsidentitet

I denne kategorien er ulike sider ved landskapet og økosystemer viktige for menneskers identitet. For eksempel at det norske landskapet er viktig for nordmenns identitet. Betydningen for Norge som vises i tabell 2.1 ovenfor, trekker frem tilhørighet, gjenkjennelse og opplevelse av et område, nemlig det at mennesker setter pris på bestemte sider ved ulike steder, hvor dette er knyttet til miljøet generelt og økosystemer spesielt. Dette kan være områder i umiddelbar nærhet (nabolag), eller et større område (landsdel), som har egenskaper som kan påvirke hvor folk velger å bo eller bruke fritiden sin (NOU 2013: 10).

Begrepet sted er sentralt innenfor geografien, men også i folks dagligtale (Cresswell, 2004). Castree (2009) sier at sted er et av de mest komplekse ideer innen geografi. Begrensingene for min oppgave vil gjøre det vanskelig å få en innsikt i begrepets ulike meningsforhold, men for å kunne snakke om stedsidentitet, og siden de i NOU-rapporten bruker dette begrepet, er det

nødvendig med en kort introduksjon. John Agnew har identifisert tre hovedforståelser av stedsbegrepet; location: sted som bakgrunnsramme, sense of place: sted som opplevelse, og locale: sted som sosial kontekst (Castree, 2009). Det å forstå sted som 'location' handler ofte om å se stedet fra ut i fra de objektive, fysiske og materielle betingelsene som da vil danne en bakgrunnsramme for de sosiale og økonomiske aspektene (Berg & Dale, 2004). Sted som 'sense of place' er mer relevant for denne oppgaven, når det kobles opp mot stedsidentitet og forholdet menneske og sted. Dette handler om hvordan ulike individer og grupper tolker og knytter seg følelsesmessige til områder og steder hvor de bor og hvor deres liv utfolder seg (Castree, 2009). Sted som 'locale' er at man ser at det er formet gjennom sosial praksis. Dette vil si at menneskelige aktiviteter kan føre til at steder endres, samtidig som stedet kan påvirke disse aktivitetene, hvor dette er en kontinuerlig prosess. Mennesker og sted påvirker med andre ord hverandre. Identitet er sentralt når en skal se på forholdet mellom menneske og sted, dette er fordi "*(...)mennesker og steder utvikler identitet i samspill med hverandre*" (Berg & Dale, 2004 s. 49) I kapittel 6.2 vil jeg ta for meg identitet i større grad, nærmere bestemt om det finnes en fjellbygdidentitet, og hvordan denne kan knyttes opp til min oppgave; bønder og sauebeite i Vinstradalen.

Åndelig berikelse

I denne kategorien vil også tjenesten være overlappende med andre tjenester, som blant annet helse- og trivselsmessige tjenester, velvære og estetiske tjenester og for noen religiøse verdier. Betydningen denne tjenesten har for Norge er trukket frem som naturopplevelse. Hva ulike individer og grupper vil legge i begrepet åndelig berikelse vil nok variere, så derfor vil det nok naturlig være en del overlapp til andre tjenester på bakgrunn av individuelle verdivurderinger. NOU-rapporten legger vekt på at tjenesten skal få frem hva slags forbindelse mennesker har til naturen, som opplevde naturprosesser og sammenhenger, naturkontakt, steder som gir ro og stillhet eller rom for undring, ettertanke og refleksjon (NOU 2013: 10).

Religiøse verdier

Denne tjenesten har en del til felles med tjenesten åndelig berikelse, i og med at den er overlappende for andre tjenester og variasjon i hva ulike individer og grupper legger i begrepet. Tjenesten bygger på at ulike religioner kan tillegge økosystemene åndelige og religiøse verdier. Det kan for eksempel være at enkelte steder eller opplevelser i naturen kan være viktige i en religiøs og trosmessig sammenheng. For eksempel så har mange kulturer

hellige fjell, som kan være et element i naturen som vil bety noe dypere for enkelte mennesker. I NOU-rapporten trekker de frem at religiøse aspekter ofte vil være knyttet til moralske eller symbolske aspekter, men det kan også være tilnyttet materielle forhold, som navnesetting eller landrettigheter (NOU 2013: 10).

Inspirasjon og symbolske perspektiver

Naturen har ofte vært til inspirasjon for kunstnere, noe som vi i Norge har en sterk tradisjon for, hvor skildringer av norsk natur og tradisjonelt folkeliv har vært portrettert. Naturen kan altså være til inspirasjon for kunst, litteratur, språk, folkløse, nasjonale symboler, arkitektur og med mer (NOU 2013: 10).

Kunnskap og læring

Denne tjenesten ser på naturen som en viktig plattform for å utvikle kunnskap og læring både formelt og uformelt. Både for bruk i barnehage, skole, høyere utdanning og andre mer uformelle former for læring kan landskapet og økosystemer være viktige arenaer. Dette med tanke på at læring knyttet til natur og miljø kan bidra til å øke forståelsen rundt hvordan naturen og samfunnet fungerer. I tjenesten friluftsliv er også dette aspektet vist til for hvordan det å oppholde seg utendørs kan være viktig både for helse, trivsel og læring. I MA-studien (2005) viser de blant annet til at ulike kulturer har kunnskapssystemer som blir påvirket av de ulike økosystemene, som da kan skape et grunnlag for både formell og uformell læring i mange samfunn (NOU 2013: 10).

Naturarv

Betydningen for denne tjenesten er at det er en visshet om at økosystemene eksisterer og tas vare på, og nettopp det at de verdiene som mennesker drar nytte av i naturen tas vare på i dag og for fremtidige generasjoner. Denne kontinuiteten kan kanskje reflektere tradisjonen om at en gård skal overlates til etterkommere i like god eller bedre stand enn da de overtok den. Naturarv vil også overlappes andre kunnskaps- og opplevelsestjenester, samt kan det være variasjon i hva ulike individer og grupper legger i begrepet. I MA-rapporten (2005) tillegges denne tjenesten også "kulturarvverdier", som legger vekt på at enkelte samfunn kan tillegge høy verdi til landskap som er påvirket av menneskelig aktivitet. Det kan for eksempel være historiske elementer i et kulturlandskap, eller enkelte økosystemer med et rikt biologisk mangfold som er avhengig av at tradisjonell drift opprettholdes. Ulike verdivurderinger for hva slags sider ved økosystemer som settes pris på, kan variere blant mennesker og grupper

av mennesker, og derfor kan det også være ulike årsaker for ønsket om å sikre enkelte økosystemer for fremtidige generasjoner (NOU 2013: 10).

2.5 Fjellet

I NOU 2013:10-rapporten har de valgt ut noen kategorier norske økosystemer. Inndelingen er i hovedsak arealbasert, men den tar utgangspunkt i avgrensingen av økosystemer som gjelder for naturindeksen. Naturindeksen er en metode for å måle tilstanden i store og viktige økosystemer i Norge, og den er delt inn i fjell, skog, våtmark, åpen mark i lavlandet, ferskvann, kystvann og hav. Jeg vil for denne oppgaven ta utgangspunkt i den vurderingen utvalget har gjort for tilstanden i norske fjellområder.

"Fjell er arealet over skoggrensen unntatt arealet av ferskvann og våtmark" (NOU 2013: 10, s. 108). I Norge dekker fjell ca 118 000 km² eller 37% av landarealet. Av dette arealet dekkes 3100 km² av evig is og snø, men også mye av det totale arealet er dekket av stein eller nakent fjell hvor det nesten ikke er noe vegetasjon. I de norske fjelløkosystemene har menneskelig påvirkning ført til en rekke endringer. I de lavalpine områdene som for denne oppgaven er svært relevant, har den menneskelige påvirkningen vært stor. Dette området som er rundt tregrensen har blitt påvirket i form av beite, tilførsel av næringsstoffer (nitrogenedfall) og et varmere klima (NOU 2013: 10). For fjelløkosystemet viser det seg at tilstanden har vært relativt uendret fra 1990 til 2010, i motsetning til andre store økosystemer i Norge. De endringene som har skjedd i fjelløkosystemet skyldes i hovedsak større menneskelig aktivitet. Dette kan være negativ påvirkning i form av utbygging av for eksempel hytter, vei, jernbane, kraftutbygging og turisme. Slike direkte eller indirekte forstyrrelser på naturmiljøet har i denne perioden vært størst i Sør-Norge som helhet (Pedersen & Eide, 2010).

Flere av de opplevelses- og kunnskapstjenestene (kulturelle tjenester) som er vist til i tabellen (2.1), finner vi i fjellet. I økosystemtjenesten rekreasjon, friluftsliv og naturbasert reiseliv legger de i NOU-rapporten til grunn at folk velger hvor de vil tilbringe fritiden sin på grunnlag av utvalgte karakteristika ved naturen eller landskapet. Da er for eksempel fjellområdene en viktig del av folks friluftsliv. Det kan være flere årsaker for påvirkning for denne økosystemtjenesten, men jeg velger her å trekke frem hvordan gjengroing av fjellet og kulturlandskapet er noe som kan påvirke friluftslivet. Hvis fjellet gror igjen med einer, vier eller dvergbjørk vil det ikke lenger bli like lett å ta seg frem, samtidig som utsyn og oversikt vil reduseres. Et tradisjonelt kulturlandskap med slåtteeenger og beitemark er et landskap som kjennetegnes av åpenhet og variasjon, og disse finner vi ofte i den lavalpine sonen. Slike

landskap er noe mennesker setter stor pris på og derfor kan gjengroing i slike landskap virke negativt (Dramstad, et al., 2001; Strumse, 2002). En kan føle seg hjemmehørende i et landskap og ha sin identitet tilknyttet til det, derfor kan endringer i landskapets karakter og særpreg føles som et tap for enkelte mennesker. De økosystemtjenestene som er knyttet opp til opplevelser i naturen handler ikke bare om hva som er i naturen, men også fraværet av elementer. For eksempel fravær av støy eller tekniske installasjoner og elektrisk lys. Fraværet av slike elementer vil derfor være viktige kvaliteter ved et naturpreget landskap (NOU 2013: 10).

Oppsummert favner kapittel 2 en introduksjon til begrepet økosystemtjenester, og hvordan perspektivet har utviklet seg gjennom de utvalgte MA-studien (2005), TEEB-studien (2010) og til slutt den norske NOU-rapporten (2013). Hovedvekten har lagt på de sosiale- og kulturelle tjenestene, med vekt på NOU-utvalgets skjønnsmessige vurdering av opplevelses- og kunnskapstjenester (kulturelle tjenester) i en norsk kontekst. I det kommende vil jeg se nærmere på kritikken økosystemtjenesteperspektivet har fått, med spesielt fokus på forholdet mellom menneske og natur.

3 Natur, landskap og kulturlandskap

Til nå har jeg presentert økosystemtjenesterammeverket og kategorien opplevelses- og kunnskapstjenester (kulturelle tjenester), med de ulike økosystemtjenester som er av betydning for Norge. Dette vil være en del av mitt analytiske rammeverk for denne oppgaven. I kommende kapittel vil jeg først kort presentere begrepet natur og da se nærmere på hvordan en i økosystemtjenestetilnærmingen ser på forholdet mellom menneske og natur. Etter dette vil jeg kort presentere noen ulike tilnærminger til landskapsbegrepet og hvordan jeg forholder meg til og forstår begrepet. Siden utgangspunktet for denne oppgaven er å se på hva slags verdier sauebøndene tilskriver landskapet, vil jeg derfor ta i bruk Michael Jones (1981, 1993) sin tilnærming til verdiene mennesker tilskriver landskapet. Her forstås verdier synonymt med ressurser vi mennesker kan nytte oss av i landskapet og jeg finner dette å være et godt supplement til mitt analytiske rammeverk sett i lys av økosystemtjenesterammeverket.

3.1 Natursyn

Begrepet natur er komplekst, hvor natur kan bety mange ting. I denne oppgaven skal jeg ikke gå dypt inn i begrepet natur, men jeg finner det formålstjenelig å gi en kort introduksjon til begrepet, for da å se på hvordan naturen ses på i økosystemrammeverket.

Begrepet natur har frem til den europeiske renessansen blitt forbundet med prosess¹, hvor naturen lå til grunn for utvikling og endring. Etter renessansen begynte en å tingliggjøre naturen, noe som skapte et skille mellom menneske og natur. I nyere tid har naturbegrepet beveget seg til å ta opp elementer fra naturen som prosess. Begrepet natur brukes ofte parallelt med eller er byttet ut med nøytrale termer som miljø, biologisk mangfold og økologi (Setten, 2002). Jones (1993) trekker frem at landskapsbegrepet og miljøbegrepet overlapper hverandre, siden begge begrepene brukes for å omtale våre fysiske omgivelser, både de naturgitte omgivelsene og de som er kulturelt påvirket. Landskapsbegrepet vil jeg utdype i delkapittel 3.2, men det som Jones (ibid.) fremhever er at miljøbegrepet kan ofte oppfattes som mer objektivt. Forklaringen ligger kanskje i det at miljøbegrepet er yngre enn landskapsbegrepet, og dermed kan skjule de estetiske og symbolske aspektene vi tillegger miljøet. Poenget er på samme måte som for landskapsbegrepet at miljøbegrepet kan sies å speile menneskets verdier.

¹ Ifølge Setten (2002) ligger naturen her til grunn for sosiale verdier, og dette er verdier som kan knyttes til mennesker, samfunn og miljø.

Hvordan en evaluerer og tillegger naturen verdi, avhenger av måten en forstår natur på, altså hvilket natursyn vi har. Dette avhenger igjen av hvem som observerer og hvilke forventninger en har til naturen. Ulikt syn på natur kan skape konflikter og mye avhenger av hvilke verdier en tilskriver naturen (Haines-Young, 2009). Med andre ord så kan naturen ha ulik betydning for ulike mennesker i ulike sammenhenger. Setten (2002) understreker at natursynet er bestemt av vårt kulturmessige arvegods. Derfor kan natursynet vårt endres fordi menneskets forhold til naturen endres.

3.1.1 Natur som 'external nature'

Kritikk rettet mot økosystemtjenestetilnærmingen har blant annet gått på at naturen blir sett på som ekstern. Ved å se på naturen som noe eksternt setter en da et skillet mellom natur og kultur. Naturen blir på den måten iboende ikke-sosial og ikke-menneskelig. Dette ontologiske skille mellom natur og kultur gjenspeiler andre dualismer vi er godt kjent med, slik som rural/urban og by/bygd (Hubbard, et al., 2002). Den generelle naturforvaltningen kan også sies å være preget av økosentriske eller svakt antroposentriske verdier (Aasetre, 2004). Et økosentrisk syn på natur fremmer en forståelse av at samfunnet ødelegger en 'første natur' slik at denne må beskyttes gjennom for eksempel naturvernområder. Et slikt teknokratisk syn på natur fremhever også da et skille mellom natur og kultur (Hubbard, et al., 2002).

3.1.2 Forholdet mellom mennesket og natur

I økosystemtjenesterammeverket blir ofte mennesket, altså sett på som separert fra naturen. I følge Setten, et al. (2012) kan en se dette i første omgang når en ser på den språklige separasjonen i utformingen av tjenestekategoriene. De forsynende (produserende), regulerende og støttende tjenestene kan sies å være på et annet nivå enn de kulturelle tjenestene. De tre første vil i stor grad forbindes med naturvitenskapen, hvor skillet mellom økologi og kultur kan gjøres relativt lett. Det andre som fremheves er at den tjenesten som skal ta høyde for det kulturelle perspektivet nødvendigvis ikke gjør det. Hovedsaklig skjer det på grunn av at rammeverket i seg selv er forhåndsinnstilt på natur – kultur som en dualisme. Naturen er noe eksternt, noe objektivt, og derfor vil kulturen stå i en dualistisk stilling til naturen. Ved en slik forhåndsinnstilling vil det kulturelle perspektivet alltid rammes av parallelle diskurser med sosiale og kulturelle vitenskaper på den ene siden, og naturvitenskaper og økonomiske teorier på den andre siden. I tillegg finner man språklig separasjon også mellom de sosiale og kulturelle vitenskaper hvor folket som representant for kulturen ikke blir framstilt i det ”språk” som de selv bruker. Dermed er også de sosiale vitenskaper kritisert da deres diskurs nødvendigvis ikke samsvarer med folkets språk (Ingold,

2000; Strunz, 2012). Samtidig bør det nevnes at Setten et al. (2012) påpeker de sosiale teoriens kunnskapsutvikling som en realitet, og dermed er det ikke en underutviklet vitenskap, men heller en mis-match mellom de språk ulike vitenskaper snakker. Enkelt sagt handler dette om dualismen natur – kultur, og at man innenfor økosystemtjenesterammeverket har et objektivt syn på natur og rollen som kulturen spiller for naturen. Av Setten et al. (ibid.) påpekes det at dette objektive synet på natur også er gjeldende innenfor den kulturelle tjenesten som er ment å ta høyde for kulturens levde og praktiske tilnærminger, forståelser, oppfattelser og verdier knyttet til landskapet. Imidlertid anerkjenner økosystemtjenestetilnærmingen at mennesket har hatt en påvirkning på omgivelsene sine, noe som har ført til at nesten alle økosystemene har blitt modifisert. Mange av de tjenestene som er identifisert i rammeverket har blitt påvirket og eventuelt skapt gjennom denne interaksjonen, og den er ikke minst viktig for at enkelte av tjenestene opprettholdes. De kulturelle tjenestene vil i stor grad falle innenfor dette. Som tidligere nevnt kan for eksempel et område preget av beitende dyr ha ført til at området har fått en spesielt rik biodiversitet, som for eksempel i Vinstradalen i Oppdal kommune. For å kunne opprettholde denne rike biodiversiteten må en altså anerkjenne at den menneskelige virksomheten er en integrert del av økosystemet.

Ifølge Setten et al. (2012) kan en ikke skille natur og kultur, siden disse to ikke er adskilte enheter. I analyseverktøyene som brukes må en også ta høyde for ulike samfunnsverdier, menneskelig velferd og kulturarv. Derfor legger Setten et al. (ibid.) vekt på at en i større grad bør ta i bruk landskapsbegrepet, siden landskap kan ses på som noe fysisk og symbolsk, og konstruert gjennom natur - kultur. Landskapstilnærmingen kan være et verktøy for å forstå hvordan de ulike sosiale og kulturelle tjenestene oppstår i samspill mellom natur og kultur, både på lokalt og globalt nivå. Økosystemtjenesterammeverket kommer derfor til kort i forståelsen om hvordan de sosiokulturelle prosesser er avgjørende for holdninger og adferd knyttet til miljøet. Samtidig ser Setten et al. (ibid.) hvordan disse tjenestene ikke er blitt behandlet med like stor troverdighet som de andre tjenestene i rammeverket, siden det ikke gjøres klart hva som er økosystemenes bidrag og hvordan de ulike verdiene oppstår i samspillet mellom natur og kultur.

3.2 Landskap

Gjennom geografistudiet og med en fordypning innenfor landskapsgeografi, har jeg sett hvordan landskapsbegrepets kompleksitet og herunder muligheter for å forstå ulike kulturelle, sosiale, økonomiske og politiske prosesser i en større sammenheng, mye avhenger av ens tilnærming til begrepet. I denne oppgaven vil jeg ikke gå dypt inn på de ulike tilnærmingene til landskap og hvordan landskapsbegrepet har utviklet seg. Det er imidlertid viktig å fremheve at jeg som forsker ser på landskapet gjennom noen teoretiske "briller" og jeg finner det derfor nødvendig med en kort introduksjon til hvordan jeg bruker begrepet.

Jones (2003) nevner at landskap er et kaotisk begrep, siden begrepet kan bli brukt i mange ulike kontekster med varierende eller overlappende meninger. Det å ha en tilnærming til landskapsbegrepet som er mer korrekt enn andre, mener Jones (ibid.) er en autoritær tilnærming, som kan skjule ulike verdivurderinger. En annen tilnærming er å akseptere at et begrep kan inneholde ulike meninger både for ulike bruksområder og brukere. Derfor kan en mer systematisk presentasjon av begrepets kompleksitet fremme en bedre forståelse for brukerne av begrepet. Dette er imidlertid ikke mulig for min oppgave, men landskapsbegrepets kompleksitet kan kanskje på mange måter ses på som noe "*.. that capture the complexity of the world as it is experienced*" (Jones, 2003 s. 24).

Landskapsgeografien har relevans for forvaltning og planlegging, både som et analytisk og metodisk verktøy. Landskap kan brukes som et analytisk perspektiv i og med at det er en måte å se omgivelsene på. Samtidig er selve det fysiske landskapet noe du konkret ser på. I så måte blir landskap både noe materielt og diskursivt, hvor disse dimensjonene betinger hverandre. Den objektive og konkrete måten å se landskap på er ofte relatert til de fysiske omgivelsene våre. Dette kan være trær, fjell, jord, hus, veger; dette er fysiske elementer en kan observere i sine omgivelser. Innenfor sosiale og kulturelle kontekster får disse også en diskursiv betydning (Setten, 2013).

Forståelsen av landskap kan sies å være noe som er iboende i hver av oss, altså den subjektive oppfattelsen av landskap. Meinig (1979 s. 34) påpeker at "*... any landscape is composed not only of what lies before our eyes but what lies within our heads*". Med dette sitatet i mente, vil jeg videre se på hvordan forholdet mellom mennesket og landskap er sentralt for min oppgave, nemlig den kompleksiteten som befinner seg i dette spenningsfeltet og da hvordan denne tilnærmingen kan kaste lys over økosystemtjenestetilnærmingens kategori 'kulturelle og sosiale tjenester'.

Det å forstå landskapet bare som menneskets egen subjektive erfaring og vurdering blir derfor snever. Min forståelse av landskap baserer seg mye på intersubjektivitet som perspektiv, siden vi mennesker inngår i kulturelle og sosiale kontekster, som igjen da påvirker vår forståelse av landskapet. Sentralt for denne oppgaven er hvordan ulike mennesker (sauebøndene) tilskriver landskapet ulike verdivurderinger. De verdiene mennesker tilskriver landskapet er en refleksjon av ens egen selvforståelse innefor en kulturell kontekst, og det er altså dette som er det intersubjektive forholdet. Jones (1991) argumenterer for at virkeligheten verken er helt objektiv eller helt subjektiv. Intersubjektivitet betyr derfor at mening er dannet i en sosial og kulturell kontekst. Det at vi tillegger våre omgivelser mening gjennom vår egen forståelse er også noe Don Mitchell (2004) argumenterer for. Greider og Garkovich (1994) har på sine måter forklart hvordan en kan forstå landskap ved at ulike mennesker ilegger landskapet ulike verdier og meninger. Her fremstår symboler og meninger som sosiokulturelle fenomen som reflekterer måten mennesker definerer seg selv. De trekker frem hvordan våre iboende verdier er styrende for våre tanker, holdninger og handlinger, og da hvordan landskapet blir en fysisk manifestasjon av vår selvoppfattning. Våre handlinger er igjen kulturelt betinget, så landskap blir igjen en manifestasjon av kultur. Denne forståelsen av landskap forener kultur og det fysiske landskapet, ved at for å forstå landskap må en forstå menneskene som har formet landskapet. Mening skapes gjennom mennesker, grupper av mennesker og den fysiske verden.

Min forståelse av landskapet er at mennesket er en aktiv deltaker i landskapet. Mennesket og landskap er forent ved at de påvirker hverandre gjensidig. Som Setten (2006) sier det; *"(...)landscapes are actively lived, practised and thus contested and not simply a setting or backdrop for action (...)"* (Setten, 2006 s. 37). Denne forståelsen av landskapet kan knyttes til Tim Ingolds (1993 s. 152) "dwelling perspective". I dette perspektivet kan landskapet ses på som et fysisk produkt av mennesket som har levd, brukt og formet det for å tilfredsstille behov og ønsker over tid. Derfor kan ikke landskapet forstås isolert fra prosessene som har formet det: *"(...) ved å studere menneskers praksiser, fortellinger og interaksjon med det fysiske landskapet blir landskap både et rasjonelt og dynamisk uttrykk"* (Setten, 2013 s. 93). Mitchell (2004) argumenterer for at menneskers praksis påvirkes av de sosiale og kulturelle forholdene som omfatter landskapet. Bonden kan for eksempel sies å ha et mer aktivt og kroppslig forhold til landskapet med tanke på deres jordbrukspraksis. Dette kan også ses i lys av Christensens (2002) innenfra- og utenfraperspektiv som handler om menneskets nærhet til omgivelsene og hvordan dette kan endres over tid.

3.3 Landskapsverdier

Vi mennesker har både materielle og immaterielle behov og derfor kan våre verdier både være materielle og immaterielle. Som teoretisk utgangspunkt for denne oppgaven vil jeg benytte meg av Jones (1981, 1993, 2009) sin tilnærming til verdiene vi mennesker tilskriver landskapet. Verdikategoriene til Jones (1993) kan ses på som ressurser assosiert med landskapet. Han bygger på ressursbegrepet definert av Erich Walter Zimmermann (1972) hvor en ressurs er noe som dekker menneskelige behov og ønsker. Verdier i landskapet er da avhengige av hvordan en ser at landskapet kan dekke menneskelige behov og interesser. Derfor ser Jones (1993) at verdiene ikke er iboende i landskapet, men hos mennesket og grupper av mennesker. Et slikt perspektiv argumenterer også Meinig (1979) for. Jones (1993) har delt verdiene som vi mennesker kan dra nytte av i landskapet i tre hovedkategorier; *økonomiske verdier*, *ikke-økonomiske verdier* og *sikkerhetsverdier*. På et senere tidspunkt tilfører han også en ny kategori, som han kaller *negativ verdi* (Jones, 2009). Jeg vil presentere innholdet i disse ulike kategoriene.

3.3.1 Økonomiske verdier

I denne hovedkategorien ligger det tre underkategorier; *selvbergingsverdier*, *markedsverdi* og *langsiktig økologisk bruksverdi*. *Selvbergingsverdier* kan reflektere funksjonen landskapet har for å dekke det grunnleggende behovet for å overleve, nemlig tilgang til mat. Her trekker han frem hvordan de i den "tredje verden" er avhengige av de direkte ressursene knyttet til landskapet, uten at de går gjennom et marked. Den underliggende rasjonaliteten for selvbergingsverdien er dermed overlevelse. *Markedsverdien* av landskapet er knyttet til ressurser i landskapet, som kan omsettes gjennom et marked. Denne verdien blir ofte sett i lys av kapitalismen, hvor pengeverdien blir sett på som mer rasjonell enn andre verdier. Jones (1993) legger vekt på at markedsverdien av landskapet ofte er kortsiktig og er svært avhengig av forretningscyklusene. Utnyttelsen av landskapet blir derfor satt opp mot et formål, som da kan føre til at landskapet endrer seg svært raskt. Hva som anes som lønnsomt for tiden, kan endres enten langsomt eller raskt, og enkelte industrier, for eksempel gruvedrift kan ses på som svært degraderende for et landskap og dermed føre til raske og omfattende landskapsendringer. Med kapitalismen som bakteppe for den økonomiske markedsverdien av landskapet, blir altså landskapet sett på som en arena preget av konkurranse. Ulike typer økonomiske aktiviteter kan altså utkonkurrere hverandre, og et eksempel brukt av Jones (ibid.) er at et mindre lønnsomt jordbruk raskt kan bli utkonkurrert av en sterkere økonomisk aktivitet, som for eksempel kraftutbygging. *Den langsiktige økologiske verdien* ser også på

landskap som en økonomisk ressurs, som da kan omsettes på et marked. For denne verdien ses nytten av de økologiske ressursene for både mennesker i dag og i fremtiden. Slik kan en se at den langsiktige økologiske verdien bygger på et bærekraftig prinsipp, hvor den økologiske verdien skal dekke dagens behov, men også behovene for fremtidige generasjoner. Jones (ibid.) bruker eksempler fra ressursutnytting fra Sri Lanka, hvor en eksempelvis argumentasjon var å ta vare på det biologiske mangfoldet, for å kunne sikre fremtidig produksjon. Rasjonaliteten som ligger til grunn for denne verdien er langsiktigheten ved slike etiske perspektiver som bygger på bærekraft.

3.3.2 Ikke-økonomiske verdier

I denne hovedkategorien er det fire underkategorier; *økologisk egenverdi*, *vitenskapelig- og utdanningsverdi*, *estetisk- og rekreasjonsverdi*, og *orienterings- og identitetsverdi*. For disse verdiene ligger det til grunn at dette er verdier som er vanskelige både å måle og sette en pris på. Landskapet kan være en arena for mennesker for å kunne oppleve natur, historie eller noe estetisk. Dette er verdier som ikke så lett kan omsettes i penger, gjennom et marked, og slike verdier blir da betegnet som gratis. Jones (1993) trekker frem at i landskap hvor en finner slike verdier, må de beskyttes av myndighetene eller grunneiere, hvis disse verdiene skal være tilgjengelig for allmennheten. Her trekker han frem hvordan ulike landskap, som for eksempel kirkegårder eller offentlige parker er beskyttet mot markedskreftene. Han plasserer også vernede områder, slik som nasjonalparker eller historiske bygninger og deres omgivelser, inn i denne beskrivelsen av landskap hvor en finner slike verdier. Jones fremhever at landskap kan ha mange ulike verdier samtidig, men han skiller altså mellom fire ikke-økonomiske landskapsverdier. *Økologisk egenverdi* handler om hvordan de økologiske ressursene i landskapet har en verdi i seg selv. De trenger med andre ord ikke omsettes økonomisk for å ha en verdi. Argumentasjon for dette synet kan være å bevare biologisk mangfold, fordi mangfoldet har en iboende verdi. Det etiske synet som ligger bak handler om at alle arter har rett til å eksistere. Dette etiske synet strekker seg videre enn for det rene økonomiske nytteperspektivet av naturen. *Den vitenskapelig- og utdanningsverdien* som tilskrives landskapet, kan ses på at landskapet har en viktig funksjon i forhold til informasjon i undervisning og forskning. Her kan både det naturlige og det kulturelle landskapet være et arkiv for å innhente og formidle kunnskap. Den underliggende verdivurderingen for denne kategorien er delvis pedagogisk og delvis relatert til søken etter kunnskap. *Estetisk- og rekreasjonsverdi* er knyttet til at landskapet kan være en kilde for inspirasjon, rekreasjon og fysisk utfoldelse. Mennesker kan ha ulike preferanser knyttet til denne verdien. Landskapet

kan være en arena for fysisk utfoldelse gjennom ulike aktiviteter, som å gå eller sykle. Det kan også være en arena for inspirasjon og rekreasjon, både gjennom den direkte tilstedeværelsen, men også gjennom kunst, fotografi eller film. Verdivurderingen som ligger til grunn her er landskapet kan ha positive effekter for både mental og fysisk helse. Den siste underkategorien er *orienterings- og identitetsverdi*, som kan omfatte verdien landskapet har for at mennesker kan orientere seg, for eksempel gjennom ulike landemerker. Jones (ibid.) legger også vekt på landskapet er et viktig element for menneskers kulturelle identitet og stedsidentitet. Den bakenforliggende verdien i denne kategorien er at mennesker kan finne tilhørighet, gjenkjennelse og opplevelse i et landskap.

3.3.3 Sikkerhetsverdier

I denne siste hovedkategorien er det to underkategorier; *forsvarsverdier og verdien av markering av territorium*. At landskapet har en *forsvarsverdi*, kan for eksempel være det å fysisk plassere militær infrastruktur eller festninger i landskapet. Her ligger det i tillegg en kunnskapsdimensjon; det å kartlegge et landskap, for strategisk bruk av terrenget og topografien for militær eller politiske hensikter er en måte å innhente kunnskap. Dette er for eksempel noe av hovedmotivet bak moderne topografiske kart. *Sikkerhetsverdier* kan forstås som universelle verdier, hvor slike verdivurderinger kan brukes for å opprettholde mektige militære institusjoner, som ikke nødvendigvis tjener fellesskapets beste. Landskapet blir også ofte brukt for å markere territorium. Det kan være naturlige elementer i landskapet, som elver eller fjell, men også menneskeskapt skiller, som gjerde eller murer. Den bakenforliggende verdien av markering av territorium er det å rettferdiggjøre opprettholdelsen av mektige institusjoner (Jones, 1993).

3.3.4 Negative verdier

I artikkelen "*Analysing landscape values expressed in planning conflicts over change in the landscape*" tilfører Jones (2009) en ny kategori som han kaller *negativ verdi*. I denne kategorien legger Jones (ibid.) vekt på hvordan enkelte landskap tilskrives en negativ verdi, dette kan for eksempel være slumområder eller forlatte gruveområder. For at slike landskap igjen skal få en positiv verdi, må de negative funksjonene fjernes. Det trekkes imidlertid også frem at det er flere måter å endre den negative verdien til en positiv verdi. Et eksempel er landskap som har fått status som kulturarv, hvor dette har fungert som et virkemiddel for å endre de negative verdiene i landskapet. Dette viser at den negative verdien kan endres ved at en fjerner det som anses som negativt, eller at behovet og bruken endres. Det kan være ulike årsaker for at enkelte landskap tilskrives en negativ verdi. Et eksempel Jones (ibid.) bruker er

hvordan et jordbrukslandskap kan oppfattes som negativt av mer økonomiske interesser. Ulike økonomiske aktiviteter og interesser kan utkonkurrere hverandre, og jordbruket som kan være en mindre lønnsom aktivitet, kan da bli utkonkurrert av en sterkere økonomisk aktivitet. Verdivurderingene som ligger til grunn, vil da bygge på at en ser positivt på muligheter for en større økonomisk verdi i landskapet, som for eksempel boligutbygging. Derfor kan da det mindre lønnsomme jordbrukslandskapet tilskrives en negativ verdi i landskapet, sett opp mot andre interesser. Jones (ibid.) legger vekt på at den negative verdien ikke er iboende i landskapet, men at dette er verdivurderinger hos enkelt individer eller grupper.

3.4 Landskapsverdiene og landskapsendringer

Menneskelige behov er både materielle og immaterielle, noe som reflekteres i de ulike landskapsverdiene. Hva som er en ressurs vil derfor avspeile menneskers behov og vurderinger over tid. Slik trenger ikke en ressurs bare være av økonomisk eller materiell art, det kan også være for eksempel helse, som noe menneske har fordeler av (Jones, 1981). Jones (1993) trekker også linjer til Maslows behovsteori. Maslows behovshierarki skiller mellom menneskets fysiologiske behov som for eksempel tilgang til mat og vann, og beskyttelse mot kulde og varme. Det andre skillet er mot menneskets psykologiske behov, som kan være et behov for sikkerhet, sosiale behov og selvrealisering. Hvor det til slutt legges vekt på menneskets behov for at livet skal være meningsfullt, tilegne oss kunnskap og at omgivelsene kan oppleves som noe estetisk (Madsen, 1981). Det er i denne konteksten Jones (1993) ser at landskapet kan ses på som en ressurs for både materielle og ikke-materielle behov. Landskapet kan da tilskrives verdier som kan dekke de materielle behovene som vann og mat, og de immaterielle behovene som for eksempel opplevelser og rekreasjon.

Som tidligere nevnt er de verdiene mennesker tilskriver landskapet ikke iboende i landskapet, men hos mennesket og grupper av mennesker. Hva slags verdier som legges mest vekt på i verdivurderinger knyttet til landskapet avhenger da av hvilke behov mennesket ønsker å tilfredsstille. Imidlertid vil vurdering av dette varierer fra kultur til kultur og over tid.

Jones (1979) har tidligere definert at endringer i landskapet kan foregå raskt eller langsomt som følge av menneskelige og/eller naturlige endringer. Disse har han systematisert inn i fire kategorier, men det må påpekes at disse fire kategoriene må ikke ses isolert fra hverandre siden mennesket og natur gjensidig påvirker hverandre. Den første er hvordan landskapet endrer seg som følge av langsomme naturlige forandringer. Dette kan for eksempel være

erosjon, landhevning, vegetasjonsendringer og endringer i økosystemer. Den neste typen landskapsendringer er hvordan landskapet forandres gjennom raske naturlige forandringer. Dette kan være ulike endringer knyttet til årstidene, både biologiske og klimatiske prosesser. Den tredje endringstypen er langsomme menneskelige forandringer, hvor disse kan relateres til infrastruktur, bygninger og oppdyrking av land. Den siste typen er raske menneskelige forandringer hvor dette kan relateres til at ulike arbeidsoppgaver i jordbruket kan variere gjennom året (ibid.).

Landskapsverdiene kan dermed sies å være forbundet med ulik grad av endringshastighet. Som nevnt innledningsvis i denne oppgaven har det skjedd endringer i fjellandskapet, hvor disse i stor grad har vært menneskepåvirkede endringer, og menneskepåvirkede landskapsendringer vil alltid være en refleksjon av verdivurderinger. De ulike verdivurderingene som fører til landskapsendringer vil derfor reflektere menneskers ulike interesser og selvforståelse (Greider & Garkovich, 1994; Jones, 1993). Bruken av begrepet kulturlandskap kan også reflektere hvilke verdier mennesker tilskriver landskapet.

3.5 Kulturlandskap

Begrepet kulturlandskap kan være et flyktig begrep og i praksis er det problematisk. Ordets grunnbetydning er *"et landskap som rent fysisk er preget av menneskelig virksomhet"* (Christensen, 2002 s. 202). Begrepet kan ses på som en anerkjennelse av landskap som en prosess i samspill mellom natur og kultur. Uansett så er problemet med begrepets grunnbetydning at menneskene rent fysisk har påvirket store områder av hele jorda og dermed blir alt et kulturlandskap (ibid.). I denne oppgaven vil jeg benytte meg av begrepet landskap, men informantene mine bruker også begrepet kulturlandskap når de omtaler landskapet. Derfor vil jeg nå gi en kort introduksjon til begrepet.

Ved å bruke kulturlandskap som et faglig perspektiv kan en øke forståelsen rundt sammenhengen natur og kultur, fortid og nåtid. Jones (1991) har gjort en tredeling av begrepet for å få en forståelse rundt hvordan begrepet brukes og blir forstått. I den første hovedkategorien ser han på kulturlandskapet som et landskap påvirket og formet av menneskelig aktivitet. En setter kulturlandskapet opp mot naturlandskapet, hvor utviklingen er lineær og går fra natur- til kulturlandskap. Han definerer også tre underkategorier for dette kulturlandskapet, som en arealkategori, kronologiske stadier og som alle fysiske spor av menneskelig aktivitet i et landskap. I den andre hovedkategorien har kulturlandskapet en verdi som er truet av forandring og kan forsvinne. Her kan en forstå kulturlandskapet som et

jordbrukslandskap, som kulturarv eller som et landskap med estetisk kvalitet. Det historiske og tradisjonelle landskapet har kvaliteter som forsvinner, som for eksempel at det rurale landskapet er truet av urbanisering. Her tillegges landskapet ulike kvaliteter som er ønskelige å bevare. Det kan være estetiske kvaliteter knyttet til jordbruk, kulturarv, estetikk med mer. Den tredje og siste hovedkategorien ser på kulturlandskapet hvor elementer i landskapet har en mening for en gruppe av mennesker i en gitt sosial- eller kulturell kontekst. På denne måten blir kulturlandskapet en manifestasjon av ulike verdivurderinger (ibid.). Hvordan en bruker begrepet kulturlandskap kan derfor reflektere ulike verdisyn og interesser knyttet til landskapet (Daugstad & Jones, 1998).

3.6 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg sett på hvordan økosystemtjenestetilnærmingen stiller seg til forholdet mellom mennesket og natur. Hvor jeg videre har presentert noen perspektiver innenfor landskapsgeografien, men fokus på Michael Jones tilnærming til ulike verdier vi mennesker tilskriver landskapet. Økosystemtjenesterammeverket har et objektivt syn på natur og rollen som kulturen spiller for naturen. Landskapsperspektivet vil derfor i større grad se hvordan de ulike verdiene mennesker tilskriver landskapet, oppstår i samspillet mellom natur og kultur.

4 Metode

I dette kapittelet vil jeg redegjøre for den metodiske prosessen ved oppgaven. Jeg vil presentere de metodiske valgene jeg har tatt fra utarbeidelse av forskningsspørsmålet, planleggingen, feltarbeidet, analyse og tolkning av datamaterialet, til presentasjon av resultatet. I disse ulike fasene vil jeg forsøke å beskrive hva jeg faktisk har gjort ved å knytte de praktiske sidene opp mot teori om metode.

Ifølge Kvale og Brinkmann (2009) betyr metode veien til målet, og for å nå dit må en vite hva målet er. Tidligere i oppgaven har jeg gjort rede for undersøkelsens hva og hvorfor, (se delkapittel 1.1, 1.2 og 1.3). Valg av metode avhenger av hva man ønsker å finne ut, og her er det forskningsspørsmålene som legger grunnlaget for utførelsen. Forskningsspørsmål lages på grunnlag av det en som forsker interesserer seg for, og ønsker å finne mer ut av. Dette vil ikke si at forskningsspørsmålene trenger å være ferdig definert ved starten av et prosjekt. Utviklingen av forskningsspørsmålene kan ses på som en prosess som pågår gjennom hele forskningsprosjektet. Spørsmålene legger imidlertid noen føringer for hvordan en som forsker må planlegge og utføre forskningsprosjektet sitt (ibid.).

Thagaard (2003) vektlegger systematikk og innlevelse ved gjennomførelsen av en kvalitativ undersøkelse. Kort forklart handler innlevelse om å være åpen og mottakelig for inntrykk som kan gi informasjon og for å oppnå forståelse. Systematikk handler om hvordan vi forholder oss til, og reflekterer over fremgangsmåter i forskningsprosessen. Kombinasjon av disse er viktig, men evnen til å arbeide systematisk er noe av det som skiller hvordan vi opptrer i dagliglivet, og som forskere.

4.1 Valg av kvalitativ metode

Som nevnt legger forskningsspørsmålene grunnlaget for utformingen av oppgaven. For å nå målet, må en finne ut hvordan veien skal legges opp, og utformer da ofte et forskningsdesign. Designet beskriver de retningslinjer og faglige valg en som forsker må ta. Dette er en beskrivelse av undersøkelsens hva, hvem, hvor og hvordan. Hva en skal forske på, hvem er interessante informanter, hvor skal undersøkelsen gjennomføres, og hvordan skal den gjennomføres. Utformingen av forskningsspørsmålene er en kontinuerlig prosess, men Thagaard (2003) trekker frem noen kriterier som må legges til grunn for et godt forskningsspørsmål. Tydeligheten er viktig for at en i det hele tatt kan ta disse valgene jeg har nevnt. Det er også viktig at spørsmålene er tilstrekkelig avgrenset, slik at en faktisk kan nå målet innenfor de gitte rammene en som forsker må forholde seg til. Samtidig må de være

åpen nok, slik at en kan utforske interessante temaer som dukker opp underveis. Dermed må både forskningsspørsmålet og forskningsdesignet være åpent for fleksibilitet og endringer som kan skje underveis (Thagaard, 2003).

Tematikken for denne oppgaven er knyttet opp til ManEco-prosjektet, derfor var det overordnet tema klart på et tidlig tidspunkt. Hvor feltarbeidet skulle finne sted ble også fastsatt. En del av ManEco-prosjektet er å identifisere sentrale rettighetshaveres preferanser for ulike sosiale og kulturelle verdier som fjellandskapet representerer (jfr. delkapittel 1.3). Jeg har tatt utgangspunkt i sauebønder som rettighetshavere innenfor for et gitt område i Oppdal, nemlig Vinstradalen.

Ved bruk av kvalitative metoder kan en oppnå en forståelse av sosiale fenomener, og metodene er egnet for å skaffe dybdeinformasjon om andres virkelighet (Thagaard, 2003). Den kvalitative forskningen blir ofte referert til som forskning hvor forskeren har nærhet til dem en forsker på, altså interaksjonen mellom forsker og informant er noe som gjør at metodene er preget av forsker- og informantsubjektivitet. Denne subjektiviteten er det som i noen grad kan sies å skille kvalitative og kvantitative metode (Tjora, 2012). For hvor man i den kvantitative metoden er mer på utkikk etter oversikt og forklaring gjennom store utvalg og tall med avstand til informantene, er man i den kvalitative metoden opptatt av prosesser og mening som ikke kan la seg kvantifiseres eller måle (Thagaard, 2003). Dette er en forenklet forklaring, for skillet mellom de to er ikke entydig. Hovedpoenget ved bruk av kvalitative metoder er at en kan innhente informantens synspunkter og meninger om virkeligheten.

Innenfor den kvalitative forskningen er det flere metoder en kan benytte seg av for å samle inn data, slik som intervju, observasjon eller dokumentanalyser. Ofte kombineres flere av disse metodene innenfor samfunnsvitenskaplig forskning, også kalt triangulering. En kombinasjon av ulike innsamlingsmetoder sikrer at ulike tema i forskningsspørsmålet belyses, og det kan styrke oppgavens troverdighet. Selv har jeg benyttet meg av intervju, observasjon og dokumentanalyse for å belyse mine forskningsspørsmål. Intervjuene var med både sauebønder og ansatte i Oppdal kommune, hvor deres egne og ulike forhold til landskapet og naturgoder var i fokus. Deres forhold til naturen, landskapet og landbruket med fokus på sauehold kan ses på som individuelle verdivurderinger. Observasjon ble gjennomført ved at jeg deltok på den siste dagen med sauesanking, og dette vil bli utdypet i delkapittel 4.3. Bruk av dokumentanalyse har også vært sentralt i arbeidet med denne oppgaven, slik at en kan

opparbeide seg bakgrunnskunnskaper som er viktig for å sette oppgaven inn i en større kontekst.

Kombinasjonen av disse metodene har ført til et mangfold av ulike innsamlede data, hvor disse inneholder beskrivelser som vanskelig lar seg kvantifisere. Dette er noe som også kjennetegner den kvalitative metoden. Ifølge Thagaard (2003) skilles den kvalitative metoden seg fra den kvantitative, ved at det kvalitative datamaterialet ofte uttrykkes i tekst, mens et kvantitativt materiale uttrykkes i mengdetermer. Tekstene som fremskaffes ved bruk av kvalitative metoder bør inneholde tykke beskrivelser, for en skal ikke bare beskrive, men tolke de fenomenene en presenterer (Thagaard, 2003). Det er også viktig å nevne at det innsamlede datamaterialet ved bruk av kvalitativ metode bærer preg av det nære samspillet mellom meg som forsker og informantene mine. En kan derfor si at datamaterialet er konstruert ved at det er preget av hvordan jeg forstår de ulike dataene mine, og dette vil jeg gå nærmere inn på nå.

Hvordan jeg som forsker analyserer og fortolker det jeg studerer, har stor betydning for oppgaven min, og er svært viktig innenfor kvalitativ forskning. Derfor er det spesielt viktig å tydeliggjøre hvilke prosesser som fører til resultatene i forskningen, og presisere hvordan jeg som forsker forholder meg til og påvirker disse prosessene. Min sosiale og kulturelle bakgrunn er noe av det som vil påvirke min forforståelse og som vil sette sitt preg på hva jeg velger av tema, metode, teori og til slutt for analysen. For eksempel så vil analysen bære preg av min forforståelse ved at en som forsker bringer noe nytt inn i de temaene som analyseres. Forforståelsen vil være basert både på interaksjonen mellom tendenser i datamaterialet, egen forforståelse og faglig forankring. På den måten kan en si at en aldri kan være helt objektiv, og ved bruk av kvalitativ metode er dette noe som setter sitt preg på det nære forholdet mellom forsker og informant og gjennom hele forskningsprosessen (Tjora, 2012).

Dette vil jeg prøve å gjøre rede for her gjennom å trekke frem det hermeneutiske perspektivet som tar utgangspunkt i at fenomener kan tolkes på flere nivåer. Hermeneutikk er sentralt ved bruk av kvalitativ metode. Samspillet mellom forsker og informant må en som forsker hele tiden reflektere over, og vi kan her snakke om dobbel hermeneutikk hvor en som forsker tolker virkeligheten som allerede er tolket av informanten selv. Derfor vil forståelsen av virkeligheten hele tiden være preget av et intersubjektivt samspill mellom forsker og informant (Thagaard, 2003). Som jeg nevnte vil forforståelsen min påvirke ulike valg i løpet av forskningsprosessen og denne forforståelsen kan representere både fordeler og ulemper i

en forskningssituasjon. En av grunntankene i hermeneutikken er at vi forstår fenomener på grunnlag av ulike forutsetninger. Det å være klar over sin egen forforståelse gjør at en kan gjennom ulike erfaringer, f.eks. i møte med informanten og gjennom hele prosessen får en ny erkjennelse, som igjen kan endre min forforståelse til en ny forforståelse og ny kunnskap.

I det følgende vil jeg presentere de ulike kvalitative metodene jeg har benyttet meg av for å finne veien til målet.

4.2 Intervju som metode

Formålet ved å bruke intervju som metode, er å skaffe fyldig og omfattende informasjon om andre menneskers normer og verdier, basert på erfaringer og begivenheter i deres eget liv (Longhurst, 2010). Kvale og Brinkmann (2009) sier at det kvalitative forskningsintervjuet kan ses på som en form for samtale, hvor formålet er å produsere kunnskap. Det er gjennom samspillet eller interaksjonen mellom forskeren og informanten at kunnskapen produseres (Kvale, Brinkmann, Anderssen, & Rygge, 2009).

Tjora (2012) trekker frem at kvalitativ forskning er preget av både innlevelse og kreativitet, men også av struktur og systematikk, og dette er noe som kan gjenspeiles i hvordan en mestrer intervju som metode. Forskningsintervjuet kan sies å ha en åpen struktur i den forstand at det ikke finnes noen standardprosedyrer og regler for hvordan en skal gjennomføre intervjuet. Det finnes imidlertid en del konvensjoner for gjennomføringer av intervjuer, siden et intervju skiller seg fra en dagligdags samtale ved at det skal tjene et faglig formål. For meg som forsker er intervjuet et middel for å innhente det empiriske materialet. Hvordan en velger å gjennomføre intervjuene avhenger av hvordan en forholder seg til forskningsprosessen som helhet. Forskningsintervjuet kan som nevnt ses på som en form for samtale, men strukturen og formålet med samtalen setter føringer for hvordan jeg valgte å strukturere intervjuene (Tjora, 2012).

Den graden av strukturering jeg fant passende for mine forskningsspørsmål, var en delvis strukturert tilnærming. Denne strukturen for intervju kan plasseres mellom strukturerte og ustrukturerte intervju, og her har informanten mulighet til å snakke fritt innenfor delvis strukturerte rammer. Med en slik struktur vil temaene være fastsatt, men det vil være fleksibilitet for både rekkefølgen av temaene og at informanten kan trekke frem tema som jeg ikke hadde tenk på i forkant. Som forsker kan en da knytte spørsmål til den enkelte informants forutsetninger (Longhurst, 2010). Denne formen for intervju er egnet for å innhente beskrivelser av informantens egen livsverden, for eksempel når en skal forklare

temaer fra dagliglivet. For min oppgave er dette sentralt siden jeg ville vite noe om sauebøndernes egne verdivurderinger knyttet til sauebeiting og fjellandskapet.

4.2.1 Valg av informanter

Undersøkelsen min bygger på ni intervjuer, sju av disse er med sauebønder som har tilknytning til Vinstradalen i Oppdal kommune. De to andre intervjuene er med ansatte i Oppdal kommune, fagansvarlig for landbruk Gro Aalbu og saksbehandler for landbruk Jenny Kristin Heggvold. Jeg vil gjøre rede for hvorfor disse informantene var av interesse, og hvordan jeg fikk kontakt med informantene.

Det overordnede temaet som er utgangspunktet for oppgaven min, var som nevnt satt med tanke på min deltakelse i ManEco-prosjektet. Temaet favnet imidlertid bredt så jeg selv stod fritt til å velge hvilken vei mitt forskningsspørsmål skulle ta. Tidlig i prosessen var det overordnede temaet, både med sin presisjon og ikke minst åpenhet det som satte føringer for hvordan utvalget av informanter ble.

Utgangspunktet for min oppgave og den samfunnsvitenskapelige delen av ManEco-prosjektet, var å undersøke ulike interessegrupper/rettighetshaveres oppfatninger om og preferanser for landskaper/elementer i landskapet som produseres av beiting av sau. På et tidlig tidspunkt stod det også mellom flere interessante rettighetshavere, som bønder, hytteeiere eller turister, hvor alle disse kunne være relevante informanter, siden jeg ville se nærmere på synspunkter på hvilke allmenne goder som sauebeiting produserer.

Kvalitative undersøkelser er ofte veldig tidskrevende, så det var derfor nødvendig å avgrense undersøkelsesområde og finne et utvalg av analyseenheter. I samråd med veileder Gunhild Setten, som også er prosjektmedarbeider i ManEco-prosjektet, ble Oppdal kommune valgt som egnet feltområdet, både med tanke på tilgjengelighet og kjennskap til området.

I slutten av juni 2013, var jeg i Oppdal for å ha et møte med Gro Aalbu som er fagansvarlig for landbruk i Oppdal kommune. Tilstede på møtet var også medstudent Lene Bergersen² og vår veileder Gunhild Setten. Målet med møtet var å få innblikk i hvilke problemstillinger som var relevante for Oppdal, og hvor i kommunen vi kunne gjennomføre feltarbeidet³.

² Som er masterstudent ved lektorutdanning i geografi som også skal skrive en oppgave med tematikk tilknyttet ManEco prosjektet.

³ Siden det i løpet av 2013 gjennomføres et annet, men relatert forskningsprosjekt i Oppdal kommune, tok vi høyde for at vi ikke skulle drive feltarbeid innenfor de samme områdene i kommunen.

Innenfor kvalitativ forskning velger en ut informanter som har de egenskaper eller kvalifikasjoner som er strategiske for å kunne få svar på forskningsspørsmålet. Dette kalles for et strategisk utvalg (Thagaard, 2003). Grunnet oppgavens omfang fant jeg ut at jeg ville begrense meg til bønder som rettighetshavere. I samråd med Gro Aalbu kom vi frem til at Vinstradalen var et interessant område å gjennomføre feltarbeidet. Driva beitelag var de som hadde sau i Vinstradalen, så sauebøndene innenfor dette beitelaget var de informantene som var av interesse.

I kvalitative studier kan det være vanskelig å finne personer som er villige til å stille opp som informanter. For å sikre seg et utvalg av personer benytter en seg da ofte av ulike seleksjonsmåter. Den metoden jeg benyttet meg av for å skaffe informanter var snøballmetoden. Analogien er at informantutvalget blir større etter hvert som snøballen ruller. Gjennom Gro Aalbu fikk jeg kontaktinformasjon til lederen i beitelaget. Jeg tok kontakt med han og spurte jeg om det var mulig å få navn på flere sauebønder som hadde tilknytning til beitelaget og Vinstradalen. Slik fikk jeg navn på flere jeg kunne kontakte, samtidig som jeg forhørte meg etter intervjuene om informanten hadde navn på flere bønder innen beitelaget. Ifølge Thagaard (2003) kan bruk av snøballmetoden føre til at utvalget av informanter blir bestående av personer innenfor samme nettverk. For noen studier kan dette være et problem, men for min oppgave var jeg ute etter informanter innenfor det samme nettverket.

For å få variasjon i datamaterialet, og ytterligere informasjon om sauehold i Oppdal og landbruksnæringen i kommunen, tenkte jeg det var interessant å snakke med noen ansatte i Oppdal kommune. Jeg avtalte et intervju med Gro Aalbu, som er fagansvarlig for landbruk i Oppdal kommune. I løpet av et intervju med en av sauebøndene ble også Jenny Kristin Heggvold trukket frem som en person jeg burde ta kontakt med. Hun jobber også innenfor landbruksavdelingen i kommunen, og hører til Vinstradalen og Loe grunneierlag. Grunneierlaget har utformet en skjøtselsplan for Vinstradalen, hvor Jenny Kristin Heggvold har vært svært delaktig i utformingen av denne. Derfor kunne også hun være interessant å snakke med for å få større innblikk i det nevnte ovenfor.

4.2.2 Intervjuguiden

I forkant av intervjuene utformet jeg en intervjuguide. Det er viktig å tenke på hvordan en velger å utforme spørsmålene, og i hvilken rekkefølge de skal komme. Spørsmålene må være av en slik form at de inviterer informanten til å reflektere over temaet for så å kunne gi fyldige svar. Intervjusituasjonen er som nevnt tidligere preget av en nær relasjon mellom forsker og

informant. Derfor handler det ikke bare om hvordan spørsmålet er formulert, men også hvordan en som forsker forholder seg til denne mellommenneskelige prosessen. Som forsker må en både benytte seg av sitt følelsesmessige engasjement og ulike strategier for å få det datamaterialet en er ute etter. Ifølge Thagaard (2003) er intervjuguidens dramaturgi viktig, siden rekkefølgen av temaene kan være avgjørende for hvilken informasjon en får, og hvordan intervjuet forløper. Det er forskerens ansvar å skape en tillitsfull og trygg atmosfære i starten av et intervju. Dette kan bidra til at informanten åpner seg om de temaene man ønsker informasjon om. Intervjuguidens dramaturgi handler om hvordan en bør starte med nøytrale emner, for så å gå inn på mer emosjonelle emner og avslutte med noen mer nøytrale emner. Ved utformingen av intervjuguiden var jeg bevisst på dette, og formulerte noen derfor noen enkle spørsmål i begynnelsen. For bøndene gikk disse mest på driften av gården. For de ansatte i Oppdal kommune gikk det mer på landbruket i Oppdal generelt. Siden jeg ikke skulle gå inn på noen spesielt emosjonelle emner under mine intervju, var denne oppbygningen av intervjuguiden tuftet på å skape en god atmosfære i starten av intervjuet.

Når det gjelder den helhetlige utformingen av intervjuguiden, utformet jeg først noen hovedtema. Under hvert tema formulerte jeg noen konkrete spørsmål, og supplerte også med noen stikkordspregede hjelpespørsmål. Disse skulle være til hjelp i en eventuell situasjon hvor samtalen kanskje ikke hadde god nok flyt.

4.2.3 Intervjusituasjonen

Intervjuene ble gjennomført i løpet av to perioder. Den første tidsperioden var fem dager i slutten av august 2013, hvor jeg intervjuet sauebøndene. Den andre tidsperioden var tre dager i midten av september 2013, hvor intervjuene med de to ansatte i Oppdal kommune fant sted. På denne turen til Oppdal var jeg også med en dag på sauesanking sammen med Driva beitelag. Her fikk jeg observere, og aktivt delta i denne praksisen sammen med flere av de sauebøndene jeg hadde intervjuet tidligere. Dette vil utdypes nærmere i delkapittel 4.3.

Jeg tok kontakt med alle informantene mine over telefon når jeg var i Oppdal. Her presenterte jeg meg som masterstudent i geografi ved NTNU, og fortalte kort hva min hensikt var. Av de som sa seg villige til å delta, lot jeg det være opp til dem å fastsette møtetidspunkt og sted.

Intervjuene ble gjennomført enten hjemme hos informanten, eller på arbeidsplassen til informanten. Intervjuene med de to ansatte i Oppdal kommune fant sted på arbeidsplassen deres. Dette var kanskje mest nærliggende siden jeg hadde interesse av å snakke med dem i kraft av deres stillinger. Fem av de sju intervjuene med sauebøndene fant sted på gården

deres. Grensen er ikke helt klar i denne settingen, siden det både er vedkommendes hjem og arbeidsplass. Det ene av de resterende to ble utført i ute, siden informanten holdt på med arbeidsoppgaver utenfor gården, og det passet best slik. I etterkant ser jeg at denne settingen hadde en positiv bieffekt, ved at vi befant oss midt i området hvor beitelaget samlet sauene etter en sommer i fjellet og mulighetene for å illustrere og beskrive endringer i landskapet var høyst tilstedeværende. Det andre intervjuet ble gjennomført i kantinen på et arbeidssted utenfor gården. Intervjuene varte alt fra førtifem minutter til tre timer. Tidsgjennomsnittet ved bruk av intervjuguiden var på omtrent femti minutter, men samtalen fortsatte som regel i de fleste intervjuene, derfor ble det stor spredning innefor tidsbruket. Dette vil jeg komme tilbake til.

Under intervjuene benyttet jeg meg av intervjuguiden, båndopptaker og en notatblokk, og i starten forklarte jeg og avklarte bruken av båndopptaker. Thagaard (2003) trekker frem flere fordeler ved bruk av båndopptaker under intervjuer. Som forsker slipper en å notere ned alt som blir sagt, siden båndopptakeren sikrer dette⁴. Dermed får en som forsker mulighet til å konsentrere seg mer om informanten, og dette kan føre til at intervjuet flyter bedre. Siden alt blir bevart kan en også enklere benytte seg av sitater i presentasjon av resultatene. Imidlertid trekker Thagaard (2003) frem noen ulemper ved bruk av båndopptaker. Det at intervjuet kan få et mer formelt preg, slik at informanten ikke føler seg komfortabel med situasjonen. Selv opplevde jeg at bruken av båndopptaker ikke satt noen begrensinger for samtalen, og alle syns bruken var helt i orden. Jeg noterte også underveis, men det var vanskelig å notere spesielt utfyllende. Notatene fungerte imidlertid som et hjelpemiddel underveis, ved at jeg kunne notere ned interessante tema som kunne tas opp senere i intervjuet.

Jeg innledet hvert intervju med det Kvale og Brinkmann (2009) kaller en briefing, dette gjenspeiles i intervjuguidens dramaturgi. Denne innledende delen i intervjusituasjonen er viktig ettersom den legger føringer for hvordan forholdet mellom meg og informanten blir, og det kan hjelpe informanten å kontekstualisere hva situasjonen går ut på. I starten utdypet jeg litt mer om hva formålet med intervjuet var, men jeg ville egentlig ikke si for mye i begynnelsen, siden dette kan legge føringer for hvor mye og hva slags informasjon jeg kunne få.

⁴ Det vil alltid være en mulighet for tekniske problemer, fortløpende notater kan derfor sikre deler av intervjuets innhold.

Kvalitative intervjuer er ofte preget av den fenomenologiske tradisjonen. Ifølge Larsson (2005) handler den fenomenologiske tradisjon om å sette parentes rundt forforståelsen. I ytterste grad handler det om å se bort fra sine forutinntatte meninger om fenomener, for å da nå frem til en fordomsfri beskrivelse av fenomenene (Larsson, 2005). For eksempel er noe av bakgrunnen for ManEco-prosjektet, at klimaendringer og endring i beiteregimet påvirker tregrensen i Norge. For ikke å lede informanten inn på denne forforståelsen valgte jeg å utelate det i begynnelsen av intervjuet, slik at informanten selv uten min påvirkning kunne utdype sin egen forståelse av omgivelsene og da endringer i landskapet.

Mot slutten av intervjuene gjennomførte jeg det Kvale & Brinkmann (2009) kaller debrifing, her prøvde jeg kort å oppsummere hva vi hadde snakket om, for å sjekke om jeg hadde tolket det rett, og om de ville legge til noe mer. Det falt også naturlig at jeg gikk sammen med flere av informantene rundt på gården etter intervjuene. Samtalene vi da hadde sammen var preget både av dagligdagse ting, og praksisen på gården, men berørte også temaer som vi var innom underveis i intervjuet. Disse uformelle samtalene ble ikke tatt opp på bånd, etterpå prøvde jeg å oppsummere for meg selv hva vi snakket om, for så å notere ned det som var interessant (Kvale, et al., 2009). I et intervju måtte jeg slå på båndopptakeren etter hvert, ettersom samtalen kom inn på de samme temaene vi hadde snakket om tidligere.

Imidlertid var enkelte tema mer fremtredende enn hva jeg hadde planlagt på forhånd. Et stort fokus på gjengroing og rovdyr var noe som gikk igjen i alle intervjuene. Det var nok ikke å komme bort fra at rovdyr ble et tema, siden jeg snakket med saubønder om sau og vi befant oss i Oppdal, men jeg hadde ikke forventet at fokuset var så stort. I det tidsrommet hvor jeg var ute i felt og gjennomførte intervjuene mine, var det nettopp blitt observert ørner som hadde skremt syv sauer ut i Unndalsvatnet, som resulterte i at noen av dyrene druknet. Dette var i fjellområdet rundt Vinstradalen, som vist i figur 5.2. Denne konkrete saken fikk også oppmerksomhet i lokalavisen, som faksimilen i figur 4.1 viser.

Frode Aalbu i Statens naturoppsyn nevner i avisen Opdalingen at dette ikke er vanlig, og det er et lite dokumentert fenomen, men det kan tyde på at ørnen driver spesialisering i jaktform, ved i dette tilfellet å jage sau på vannet (Lereggen, 2013). Saken var også spesiell i forhold til usikkerheten rundt hvilken ørnerase det var, siden fylkesmannen kun har hjemmel for å tillate felling av kongeørn, men at dette kanskje kunne være havørn. Denne konkrete saken kan samtidig skape usikkerheter rundt erstatningskravene for bøndene. Ettersom dødsårsaken er drukning og kun basert på vitneobservasjoner, kan det være vanskelig å dokumentere tap til

Figur 4.1 Faksimile. Ørn skremmer saueflokk i drukningsdøden. (Kilde: Avisen Opdalingen, Nr 95, 76.årgang. 27.08 2013).

rovdyr. Noen av de døde sauene tilhørte en av informantene mine, og dette påvirket naturlig nok intervjusituasjonen. Samholdet er godt blant bøndene i beitelaget, og denne hendelsen fant sted innenfor et område hvor flere av informantene har sine dyr. Derfor er dette noe som påvirker, og er en del av virkeligheten til alle bøndene jeg intervjuet. Jeg tror at fokuset på rovdyr ville være en naturlig del av samtalen uavhengig av denne hendelsen, men fokuset ble kanskje større siden dette skjedde i tiden rundt feltarbeidet. Dette påvirket altså den planlagte rekkefølgen i intervjuguiden, hvor enkelte spørsmål ble skjøvet bort, og andre dukket opp.

Gjengroingsproblematikken tok også relativt stor plass, men dette var noe jeg var mer forberedt på siden jeg hadde fokus på endringer i landskapet. Det kan også her nevnes at informasjon jeg satt igjen med etter intervjuet med Jenny Kristin Heggvold, var av samme karakter som hos Gro Aalbu. Derfor vil jeg i denne oppgaven legge mest vekt på innspillene fra Gro Aalbu.

4.3 Observasjon som metode

Observasjon handler om at en som forsker er tilstede i de ulike settingene informanten befinner seg i. I observasjonsstudier brukes observasjon av mindre enheter for å gi informasjon om generelle sammenhenger, og dette er et av grunnprinsippene innenfor metoden. Innenfor observasjonsstudier skiller en ofte mellom skjult og åpen observasjon, og om en som forsker skal være deltaker eller observatør. Prinsippene og de etiske sidene ved observasjon som metode er ofte knyttet til hvordan forskeren forholder seg til informantene. Det kan være utfordrende å vite hvordan forskerens nærvær har for resultatene i

undersøkelsen. Ved en åpen observasjon er informantene klar over forskerens tilstedeværelse, i en skjult observasjon er de imidlertid ikke det. Den åpne observasjon er den mest etiske, ved at forskeren oppgir sin identitet og hensikt. Hvilken rolle en som forsker etablerer seg i under observasjon må en også ta stilling til. Her skiller en ofte mellom to ytterpunkter, den ene er fullstendig observasjon hvor forskeren ikke deltar, og den andre er fullstendig deltakelse hvor forskeren deltar på lik linje med informantene. Den mest vanligste formen er deltakende observasjon, hvor forskeren både har en aktiv rolle i forhold til informantene og til en viss grad deltar sammen med dem (Thagaard, 2003). Innenfor geografistudiet og i deler av litteraturen brukes ofte begrepet feltarbeid, eller feltobservasjon om observasjon. I kvalitative studier kombineres ofte observasjon med andre metoder, slik som intervju og dokumentanalyse, ofte for at ulik data gir en bredere forståelse av de enhetene studien omfatter (Crang & Cook, 2007).

I denne oppgaven har jeg i hovedsak benyttet meg av intervju, dokumentanalyse og observasjon. Intervjuene er gjort i forkant av observasjonen, og observasjonssituasjonen kan ses på som et supplement for å videreutvikle min forståelse av studieområdet og problemstillingene. Det var også en måte for meg å komme nærmere inn på bøndenes banehalvdel, og ta del i deres hverdagspraksis. Under intervjuene med flere av bøndene ble det ofte snakk om saueleitingen og hvillke forhåpninger de hadde til årets innsanking. Det kunne for eksempel være knyttet til rovdyr og eventuelle tap av sau. Imidlertid var det også fokus på hvordan denne praksisen var knyttet opp til det sosiale samværet blant bøndene, deres familie og venner. Saeuleitingen er en årlig aktivitet hvor bøndene i felleskap går i fjellet for å hente ned sine egne og hverandres dyr. Under intervjuet med lederen i beitelaget fikk jeg tilbud om å delta på den siste dagen i saueleitingen. Dette var den siste etappen av saueleitingen, hvor de kom ned gjennom Vinstradalen og fikk sauene til en felles innhengningen nederst i dalen. Her skulle sauene også sorteres slik at de respektive bøndene fikk sine dyr hjem for høsten og vinteren. Da jeg fikk dette tilbudet var min første tanke at dette kunne være interessant, det var også en gylden mulighet for å dokumentere området og praksisen gjennom bilder, samt å observere.

Jeg gjennomførte det som kalles en deltakende observasjon under saueleitingen. Jeg hadde uformelle samtaler med flere av bøndene jeg hadde snakket med tidligere, og noen familiemedlemmer og venner som deltok. Fordi jeg tidligere hadde snakket med flere av bøndene, var disse klar over min rolle, og jeg merket at flere fort fikk rede på hvem jeg var. Det var noen jeg måtte presentere meg kort for, men de fleste var klar over at jeg var

masterstudent. Det var et veldig uformelt miljø. Under saueleitingen gikk vi spredt gjennom terrenget, og jeg forhold meg til både sauebøndene og deres familiemedlemmer. Under sorteringen av sauene stod jeg på sidelinjen å observerte, her hadde de som deltok klare arbeidsoppgaver så jeg trakk meg derfor tilbake. Denne deltakende observasjonen var interessant for å se på samspillet mellom bøndene, og ga meg større innsikt i hvordan denne praksisen foregår.

4.4 Bruk av sekundærdata

I tillegg til intervjuene og observasjon har jeg benyttet meg av dokumentanalyse, denne metoden er noe jeg har benyttet meg av kontinuerlig gjennom hele masteroppgaven. Dette kan betegnes som sekundær data og blir karakterisert som informasjon som allerede er blitt samlet inn og er tilgjengelig for vårt bruk. Dette kan være alt fra offentlige utredninger, fagtekster, internett, avisartikler, kartdata med mer. Denne type data kjennetegnes ved at dokumentene er skrevet for et annet formål enn det forskeren skal bruke dem til (White, 2010). Derfor er det viktig å sette de ulike dokumentene inn i en kontekst, og da er kontrollspørsmål som disse viktige: Når er de skrevet? Hvor er de skrevet, av hvem, og for hvilke lesere og formål? Hvordan kan dokumentet brukes (Tjora, 2012).

I denne oppgaven har jeg benyttet meg av sekundærdata fra ulike administrative nivåer. For å sette meg inn i økosystemtjenesterammeverket har jeg benyttet meg av NOU-rapporten "*Naturens goder – om verdier av økosystemtjenester*" som er sekundærdata fra statlige myndigheter. Jeg har sett på prosjektrapporter som omhandler ManEco-prosjektet, til forskningsrapporter som omhandler gjengroing og rovdyr. Landbruksplanen for Oppdal kommune (2013) har blitt brukt for å få innblikk i hvordan kommunen forholder seg til jordbruksnæringen og sauehold. Samtidig som juridiske styringsdokumenter som Meld. St. er brukt for å sette dette i en større kontekst. For å skaffe generell informasjon og statistikk om Oppdal kommune og Vinstradalen, har jeg brukt blant annet internett, og ulike fagtekster. Bruken av de ulike sekundærdataene har hjulpet meg med å sette oppgaven innenfor en større kontekst.

4.5 Forskningsetikk

Forskerens etiske ansvar kan knyttes til tre hovedprinsipper, hvor det første er *informert samtykke*. Dette handler om informantens rett til å få innblikk i formålet med undersøkelsen, hva som er hovedtrekkene i prosjektet og hva materialet skal brukes til. Slik kan informanten selv avgjøre både fordeler og ulemper ved sin deltakelse for så å gi sitt frie samtykket. Dette

innebærer også at informanten til en hver tid har rett til å trekke seg fra studiet (Thagaard, 2003). Den første kontakten jeg hadde med informantene mine var over telefon, her introduserte jeg meg selv som masterstudent og forklarte kort hva hensikten med telefonsamtalen var. I innledningen av hvert intervju forklare jeg nærmere hovedtrekkene ved prosjektet og informerte om informantens rettigheter som deltakere.

Det andre prinsippet er *konfidensialitet*, og omhandler at all informasjon, og data materiale som produseres må behandles konfidensielt. Dette innebærer blant annet at informantene anonymiseres ved presentasjon av materialet, slik at de ulike identitetene holdes skjult. Et annet aspekt er at ingen andre får innsyn i materialet, slik at gjenbruk ikke forekommer uten informantens samtykket (ibid.). Dette tok jeg høyde for ved å opplyste om at både lydopptakene og det transkriberte materialet ville bli slettet etter endt bruk, samt at ingen andre enn meg selv hadde tilgang til dette.

Standardmodellen i kvalitativ forskning er å anonymisere individer, institusjoner og liknende, for at de ikke skal kunne identifiseres. Larsson (2005) påpeker at det er en konflikt mellom validitet og etikk, som går ut på at et en for høy etisk verdi kan gå på bekostning av andre kvaliteter i studien. Siden jeg intervjuet informanter i et svært gjennomiktig miljø var dette noe jeg måtte ta høyde for. Informantene befinner seg innenfor samme geografiske område, i samme yrket og i et felles beitelag. Dette er faktorer som i stor grad påvirker mulighetene for gjenkjennelse. Det var for så vidt ingen av bøndene som fremhevet et behov for å holdes anonym. Det kan være flere årsaker til dette, men jeg tror noe av årsaken kan være at temaene vi snakket om ikke ble sett på som spesielt følsomme og kontroversielle. Samtidig er det bøndenes egne personlige vurderinger, tanker og følelser som er i fokus, og når jeg presenterer datamaterialet mitt vil jeg bruke direkte sitater. Jeg har derfor valgt å anonymisere informantene (bøndene) ved bruk av pseudonymisering, hvor jeg gir bøndene fiktive navn. Fagansvarlig for landbruk Gro Aalbu og saksbehandler for landbruk Jenny Kristin Heggvold ble intervjuet i henhold til deres stillinger, og de samtykket til bruk av navn og stilling.

Bønder
Bonde 1 - Sofie
Bonde 2 - Rolf
Bonde 3 - Ola
Bonde 4 - Lars
Bonde 5 - Per
Bonde 6 - Hans
Bonde 7 - Jens

Det tredje og siste prinsippet knyttet til forskerens etiske ansvar handler om de *ulike konsekvensene ved å delta i forskningsprosjekter*. Her handler det om at informanten ikke skal ta skade av å delta, hvor det er forskerens ansvar å sikre integriteten til informanten og dette gjøres ved at en må reflektere over eventuelle negative virkninger ved informantens deltakelse (Thagaard, 2003).

Tabell 4.1 Oversikt over informantene

I denne oppgaven har jeg hele tiden forsøkt å ta høyde for det nære forholdet mellom meg og informant. Under intervjuene har opplyst informanten om retten til å trekke seg som informant til en hver tid. Samtidig tror jeg at dette er en lite kontroversiell oppgave, noe som gjør at det ikke var noen nevneverdige såre temaer som ble tatt opp. Gjennom analysearbeidet mitt har jeg alltid hatt i bakhode at det som fremmes av sitat må forekomme i en kontekst som ikke går på bekostning av informantens integritet. Denne delen av prosessen har informanten liten kontroll over, de etiske spørsmålene i forskningsprosessen er vanskelig å finne fullgode svar på, men jeg har hele tiden tenkt på det som Nielsen (1996) sier, prøvd å finne den minst dårlige løsningen for at informantenes integritet kan ivaretas.

4.6 Analyseprosessen

Den analytiske prosessen starter i løpet av feltarbeidet, og kan herfra ses på som en kontinuerlig prosess. Som forsker foretar en analytiske valg ved at disse kan knyttes til forskerens forståelse gjennom hele forskningsprosessen. Det kan også være hensiktsmessig å starte dette arbeidet i en tidlig fase, slik at en kan vurdere om de brukte fremgangsmåtene kan gi den informasjonen en er ute etter (Thagaard, 2003). Når jeg var i ute i felt for å gjennomføre intervjuene og observasjonen, skrev jeg en forskerdagbok. Etter hvert intervju noterte jeg ned i grove trekk hva jeg hadde fått ut av intervjuet, og hva jeg umiddelbart fant interessant, slik så jeg hva jeg kunne justere i forhold til neste intervju. Dette gjorde jeg også etter observasjonen. Kort tid etter feltarbeidet satte jeg i gang med transkriberingen av intervjuene, når jeg enda hadde disse forholdsvis 'friskt' i minnet. Transkripsjonene var direkte avskrifter, dette ble gjort med den grunn at jeg ville trekke ut direkte sitater til bruk i

denne oppgaven. Thagaard (ibid.) påpeker at det i den tidlige delen av analyseprosessen kan være hensiktsmessig å samle de viktigste temaene i datamaterialet. Jeg benyttet meg av en temasentrert tilnærming i denne delen av analysen. Her forsøkte jeg å sortere datamaterialet etter temaene gårdsdrift, landskap, naturgoder, gjengroing og rovdyr. Her måtte jeg hele tiden ta høyde for tolkningene som er tett forbundet med informantens selvforståelse og mine egne tolkninger med bakgrunn i mitt teoretiske utgangspunkt. Det må trekkes frem at jeg som forsker påvirker datamaterialet mitt, ved at jeg setter noen bestemte kategorier jeg skulle bruke, og da velger ut den teksten jeg synes passer best inn i disse. Her må man også ta høyde for de etiske retningslinjene for å beskytte integriteten til informanten.

4.7 Troverdighet, bekreftbarhet og overførbarhet

Prinsippet om at all forskning skal være tilgjengelig for kritisk granskning kan ses gjennom begrepene troverdighet, bekreftbarhet og overførbarhet, hvor disse er med på å underbygge forskningens kvalitet. Troverdighet handler om hvordan jeg som forsker redegjør for hvordan forskningen er gjennomført, da hvordan datamaterialet utvikles og hvordan min egen posisjon kan prege arbeidet (Thagaard, 2003). Gjennom dette kapitlet har jeg sagt noe om hvordan valg jeg har tatt gjennom den metodiske prosessen. Jeg har tatt høyde for at min forforståelse vil påvirke de valgene og tolkningene jeg har gjort underveis i prosessen. Dette har jeg vist ved å påpeke at datamaterialet er produsert i samspill mellom meg og informantene. Hvor mine egne tolkninger og informantenes synspunkter er et resultat av ulike kontekster.

Bekreftbarhet knyttes til tolkningene av resultatene, hvor en bør diskutere og reflektere over hvordan sammenhengen mellom forskningsspørsmålet, datagenreringen og teorien utfyller hverandre (ibid.). Jeg har ikke svart på noe jeg ikke har grunnlag for å svare på, og jeg har heller ikke vridd datamaterialet til mitt eget ønske. I så måte har jeg forsterket forskningens bekreftbarhet ved å være kritisk til egne tolkninger og analysere datamaterialet slik det foreligger.

Overførbarhet er til slutt knyttet til hvordan mine resultater kan være gyldig i andre sammenhenger, og gi gjenklang hos en leser med kunnskap om det som studeres (Thagaard, 2003). Målet med denne oppgaven er at den skal ha en samfunnsrelevans, hvor mitt bidrag til den kvalitative forskningen på økosystemrammeverket kan ses i en større kontekst.

5 Annerledeslandet Norge og Oppdal - Norges største sauekommune

Som presentert i forrige kapittel preger både rovdyr og gjengroing mye av datamaterialet mitt. Jeg vil i dette kapitlet gå nærmere inn på rovdyrkonflikten og gjengroingsdebatten, siden det vil være formålstjenelig for å skape en kontekst til empirien min som vil bli presentert og diskutert i de kommende kapitlene.

Jeg vil starte med å se på landbruksdriften i Norge, men fokus på strukturendringer, for så å se på hva bonderollen er, og hva slags forventinger samfunnet har knyttet opp til denne. Bøndene jeg har intervjuet bor i Oppdal kommune, som kan karakteriseres som en fjellbygd, derfor vil jeg videre se om det finnes en fjellbygdidentitet for å få en større sammenheng mellom sted, identitet og praksis. Mot slutten av kapitlet vil jeg presentere noen generelle trekk for Oppdal kommune og Vinstradalen som er en del av utmarksområde til sauebøndene.

5.1 Landbruksdrift i Norge

For landbruksdriften i Norge har de store geografiske, klimatiske og topografiske forskjellene og betingelsene vært med å skape et svært variert landskap. Disse landskapene har i forskjellig utstrekning biologiske, kulturarvmessige og estetiske og opplevelsesmessige verdier. Økonomiske og samfunnsmessige rammebetingelser setter føringer for hvordan landbruksdriften utvikles og endres. Dette kan igjen påvirke hvordan verdiene i disse landskapene enten forringes eller forvinner. De naturgitte forholdene i Norge har med andre ord satt føringer for både hvor og hvordan en kan produsere mat, og det blir ofte lagt vekt på at det skal til mye arbeid for å produsere mat i Norge. Imidlertid kan en se konturene av at målsetningene for jordbrukslandskapet har endret seg, hvor blant annet annen næringsutvikling og reiseliv tar utgangspunkt i bygdens og kulturlandskapets estetiske og opplevelsesmessige kvaliteter (Framstad, 1998; Rønningen & Øian, 2013).

Det snakkes om «et tredje hamskiftet⁵» og om et «multifunksjonelt landbruk⁶» (Almås, 1999; Daugstad, Rønningen, & Skar, 2006).

Norge har ført en aktiv og distriktsrettet landbrukspolitikk sammenlignet med andre land, hvor det har vært fokus på 'levende bygder'. Samtidig er ikke matproduksjon en av hovedbegrunnelsene innenfor distriktslandbruket. Det norske landbruket blir ofte drevet i kombinert med andre typer næringer og annet inntektsgivende arbeid. Noe som gjør at bygdene og distriktene i Norge har et mer mangfoldig livsgrunnlag sammenlignet med andre europeiske land. Som det fremgår i Meld. St. 9 "*Landbruks- og matpolitikken. Velkommen til bords*" er det en nasjonal målsetning om 20% økt matproduksjon innen 2030. Rønningen og Øian (2013) fremhever at slike målsetninger ikke vil ha en direkte innvirkning på å bremse strukturutviklingen i norske distriktssamfunn. Strukturendringene har ført til en at en har fått større og færre enheter. Landbruket har blitt mer industrialiserte og fått effektive produksjonsformer. Dette har ført til nedlegging i landbruket og generelle sentraliseringsprosesser, hvor dette vil sette sitt preg på kommuner og distriktssamfunn. Landbruksnæringen blir ofte sett på som lite lønnsom, og bondestatusen er lavere enn tidligere, noe som har resultert i at flere bønder velger å avslutte gårdsdriften (Almås, 2004). Jeg skal ikke gå for dypt inn på dette, men strukturendringer og ulike rammebetingelser har ført til endringer for landbruksvirksomheten. Selv om enkelte endringer kan ses på som små, kan disse ha stor innvirkning for landskapet, som for eksempel gjengroing (Rønningen & Øian, 2013).

⁵ Det første hamskiftet i landbruksnæringen kobles til det forrige århundre og er som Almås (1999) beskriver det, pengesamfunnets innmarsj i bygda. Det andre hamskiftet finner sted slutten av siste verdenskrig, og baseres på økende mekanisering, elektrisitet og planlegging. Det tredje hamskiftet knyttes til mange ulike nyanser av økonomi (en mindre del av verdiskapningen skjer i primærproduksjonen, f.eks. fremmede råvarer og ekstern videreforedling), sosiale (nevnes i kapittel 5.1), teknologiske (Almås (ibid.) eksemplifiserer med informasjonsteknologi og biologisk teknologi) og til slutt politiske uttrykk (kan knyttes til bruk av ulike terminologi, f.eks. multifunksjonelt landbruk, bærekraft, kan virke diffuse og kaotiske).

⁶ "*Det multifunksjonelle landbruk står sterkt i fjellbygdene. Det vil si et småskala landbruk der gårdbrukeren i tillegg til å produsere mat kombinerer det med annet arbeid i og utenfor gården. Mulighetene for å produsere opplevelser, kulturlandskap og matprodukter med spesielle kvaliteter er gode*" (Bioforsk, 2010). Begrepet knyttes med andre ord til de gode landbruket leverer til samfunnet i tillegg til matproduksjon.

5.2 Bønder

"... selvfølgelig eller bondeidentiteten er i hovedsak knyttet til det å produsere mat. Opplevelsen av å ha en forvalterrolle sitter samtidig dypt og hører med til mange bonders selvfølgelig" (Rønningen, 2008 s. 347).

Det er viktig å understreke at bonderollen kan forstås og oppleves forskjellig. Bønder har egne personlige referanser, verdisyn og natursyn. Øian og Rønningen (2013) understreker at en bonde vil forstå seg selv i sammenheng med hva slags gårdsdrift den enkelte er involvert i. Her vil også forholdet til gårdseiendommen, produksjonsarealene og landskapet rundt være med å påvirke hvordan bonderollen forstås (Rønningen & Øian, 2013).

I landbruksplanen for Oppdal 2013 - 2021 legges det vekt på at bonden produserer mange gode naturprodukter, da i form av melk, kjøtt, ull, pels, skinn, poteter og grønnsaker. Imidlertid argumenteres det også for at bonden står for en del indirekte verdier som kulturlandskap, sætermiljø, trivsel og arbeidsplasser. Bonden ses her å være viktig ikke bare for matproduksjon, men at bondens praksis skaper også verdier som kan ses på som verdifulle for samfunnet (Oppdal kommune, 2013). Det blir ofte snakket om et tredje hamskiftet innen landbruksnæringen, som nevnt, og innenfor dette har det også vært et sosialt hamskiftet i dagens bygdesamfunn. Med dette menes at bonden er blitt i mindretall i de fleste bygder. Ofte henter de fleste i familien til bonden inntekten sin utenfor gårdsdriften, og de fleste andre i bygden driver ofte med andre ting enn landbruk. Livsgrunnlaget i mange norske bygder er i dag bygd opp rundt et mangfold og landbruksvirksomheten er bare en del av dette (Almås, 1999).

5.3 Fjellbygdidentiteten

Siden jeg i denne oppgaven tar utgangspunkt i sauebøndernes verdivurderinger knyttet til deres omgivelser og praksis, nærmere bestemt i fjellbygden Oppdal, synes jeg det vil være formålstjenelig å utdype om det finnes en egen fjellbygdidentitet. Som sammen med avsnittet ovenfor om bønder, kan dette være med på å underbygge et teoretisk utgangspunkt for mine vurderinger av bøndernes verdivurderinger som gjøres i analysen. I dette avsnittet vil jeg ta utgangspunkt i Forberg (2002) sin artikkel "*Finst det ein 'fjellbygdidentitet'?*". Jeg vil først forsøke å forklare hva han legger i begrepet kulturell identitet, får så å se nærmere på forholdet mellom sted og identitet, nærmere bestemt om det finnes en fjellbygdidentitet.

Siden mennesket er en deltaker i samfunnet, vil identiteten vår ut i fra dette dannes og omdannes gjennom samhandling med andre mennesker. En kan derfor si at personlige,

kulturelle og sosiale identiteter er praktiske. Når Forberg (ibid.) snakker om identitet og fjellbygder, mener han den praktiske kulturelle identiteten i slike samfunn. I dette ligger det at kulturelle identiteter er knyttet til individuell og kollektiv selvfortolkning. Det vil si at våre kulturelle identiteter er uttrykk for felles historiske erfaringer, tradisjoner og ulike væremåter. Disse vil til sammen danne bakgrunnen for hvordan vi forstår, erfarer og fortolker våre liv og omverden. Det legges også vekt på at de kulturelle identitetene inneholder svake eller sterke vurderinger. Kort forklart handler svake vurderinger om smak og behag, mens de sterke vurderingene er knyttet til hvordan kulturelle oppfatninger og idealer styrer hva slags person vi streber etter å være. Siden personlige og kulturelle identiteter består av slike sterke vurderinger, vil disse kunne forklare hvordan praktiske identiteter enten motiverer til handling eller yter motstand hvis de blir utfordret (Forberg, 2002).

En definisjonen på en fjellbygd er at den ikke har direkte kontakt med havet, og hvor den største delen av arealet ligger over skoggrensen. Innenfor en slik definisjon vil arealet spenne stort, og derfor vil de kulturelle, sosiale og økonomiske tilpassningene til naturgrunnet hos ulike fjellbygder variere. Når det gjelder synet på fjellet og utmarka fremhever Forberg (ibid.) at det kan variere, som for eksempel mellom to nabobygder. Her blir nabobygdene Lom og Sjøå brukte som eksempel, hvor disse bygdene er ulike når det kommer til eiendomsforhold (stats- og bygdeallmenning), og ulike tradisjoner knyttet til fjellturisme. Likevel argumenterer Forberg (ibid.) for at en kan se konturene av en felles fjellbygdidentitet, hvis en ser stort på det.

I et historisk perspektiv kan vi se at fjellet og utmarka har vært en viktig arena for matauk. I Norge har høsting av utmarka og fjellet vært en viktig del av landbruket. Siden ressursene i disse områdene ofte er knappe, har det fra tidlig av utviklet seg både sedvaner og institusjonaliserte lovverk for å regulere bruken. Ulike krav om bruksretter i utmarka er ofte tilknyttet sterke følelser, men siden den økonomiske verdien knyttet til slike områder kan ses på som marginal, må det kanskje ligge andre forklaringer til grunn. Nemlig at de ulike bruks- og eiendomsrettene ikke bare er økonomiske og juridiske instrument, men de er også en markør for sosial- og kulturell identitet (Forberg, 2002). Tilhørighet og opplevelse av et området har betydning for identiteten til mennesker, noe som tidligere er nevnt i delkapittel 2.4.

Et annet kjennetegn ved det tradisjonelle fjellbygdsamfunnet⁷ kan være tradisjonen om at en gård skal overlates til etterkommere i like god eller bedre stand enn da en overtok den. Nemlig det å ta vare på de ressursene en har, som også inkluderer fjellet og utmarka. Samtidig trekkes det frem hvordan ny teknologi kan være et kritisk punkt i forhold til tradisjonell forvaltningsetikk⁸. I dette legger Forberg (ibid.) hvordan gamle handlingsmønstre gjerne opprettholdes, men med nye midler og derfor kan det få helt andre konsekvenser.

Nyttemotivasjonen som har preget den tradisjonelle forvaltningstankegangen som et annet kritisk punkt. Tidligere hadde rovdyrene ingen plass i den protestantiske reformerte naturen, fordi de ble sett på som konkurrenter i matfatet og som en trussel mot småfehold. I dag er denne politikken snudd og konfliktene rundt rovdyrene vil jeg gå nærmere inn på i neste delkapittel 5.4. Forberg (2002) trekker også frem to momenter til når det kommer til sammenhengen mellom den tradisjonelle bygdeidentiteten og fjellet. Den ene er opplevelsen av naturen som mektig og dramatisk, hvor dette har ført til tanker om personifiserte naturkrefter, som huldra og andre overnaturlige vesen. Det andre momentet som trekkes frem er hvordan fjellivet hadde en spesiell frihet ved seg, noe vi kan se sterke paralleller til i dag, hvor fjellet er en viktig arena for rekreasjon og friluftsliv for bygdefolk.

"Dagens gardbrukar kombinerer kanskje tilsyn med dyra med det å få seg ein fjelltur. Kanskje har ho med fiskestanga, men det gjer ikkje noko om det ikkje blir fangst, fordi det er fjellaure frå Peru å få kjøpt i frysedisken på Rimi. Også fjellbygdene er del av den globale økonomien og kulturspreiinga. Urbanistane i Radio 1 og andre "kristiania-norske" ideologiproducentar tek feil når dei trur at folk på bygdene ikkje et kebab. Men pirk ikkje borti beiteretten, da blir det bråk!" (Forberg, 2002 s. 3).

Som dette sitatet fremhever på en satirisk måte har det skjedd store endringer i bygdene, og dette har på samme tid påvirket den kulturelle identiteten i slike samfunn. Mangfoldet av sosiale- og kulturelle identiteter er i dag stort, men det finnes fortsatt sterke vurderinger knyttet til hvordan fjellet tidligere ble brukt, samtidig som mye nytt har gjort sitt inntog. I dag er et mindretall av befolkningen i slike bygder som er avhengig av utmarka som livsgrunnlag, noe som kanskje har ført til at koblingen mellom den kulturelle identiteten og utmarka har blitt svekket. Den kulturelle identiteten vil allikevel være verdiladet og historisk påvirket, noe som da gir grunnlag for individuell og kollektiv selvfortolkning (ibid.).

⁷ Dette kjennetegnet er ikke spesielt for fjellbygdene, men kan ses på som gjeldene for bondekulturen generelt.

⁸ Tradisjonell forvaltningsetikk kan ifølge Forberg (2002) være tradisjonen om at en gård skal overlates til etterkommere i like god eller bedre stand enn da en overtok den.

Forberg (ibid.) fremhever at så lenge det bor folk i fjellbygdene, vil disse være med på å avgjøre tilstanden til norske fjell. Hvis vi ønsker å ta vare på fjellområdene våre i fremtiden, mener han at vi i større grad må involvere de som bor i bygdene i forvaltningen.

5.4 Konfliktene mellom sau og rovdyr

"Et riktig gammelt innslag i norske bygder har vendt tilbake. Ulven lusker på nytt rundt i skogen. Etter å ha vært fraværende i mange tiår er den igjen på plass som en stabil faktor i østnorske bygder. Selv om ulven som art hører til i den norske faunaen, er dagens stamme ganske fersk - mindre enn 20 år. Og som mye annet nytt møtes den både med sterk skepsis og stor begeistring. Konfliktene har floreret" (Krange & Skogen, 2008 s. 123).

En rapport fra et nasjonalt beiteprosjekt; *"Bedre sauehold og reduserte tap av dyr på beite"* (2009) viser at det går i overkant av 1,9 mill sauer og lam på utmarksbeite, for illustrasjon se figur 5.1. Av disse dyrene dør ca 120 000 hvert år. Inn under dette ligger både tap til sykdom og ulykker, men omtrent halvparten er rapportert inn som tap til fredet rovvilt (Statens landbruksforvaltning, 2009). I en oversikt for organisert beitebruk beiteåret 2012, ser en at beitelaget Driva, med sine 17 medlemmer, har sent ut 3045 sau og 5339 lam på utmarksbeite. Tapsprosenten for dette året lå på til sammen 6,99 prosent for både sau og lam, og det utgjorde et tap av 102 sau og 484 lam (Statens landbruksforvaltning, 2013). Tapsprosenten innenfor Driva beitelag varierer årlig, både for hver enkelt bonde og beitelaget som helhet. Det regnes alltid med et vist normaltapp⁹ i beregningene for tap av sau i forhold til erstatningskrav for rovvilt. Som det fremkommer i Beiteplan for Oppdal 2009 - 2012 er tap av husdyr til rovvilt et problem i alle beiteområdene i Oppdal, og av rovdirene er jerv, gaupe og kongeørn er faste bestander i Oppdal (Andreassen & Sundgård, 2013).

Når sauehold i Norge har blitt diskutert, har det i stor grad vært fokus på konflikten mellom husdyr og rovdyr. Gunnar Austrheim nevnte på et av fokusgruppemøtene (ManEco-prosjektet) i 2013, at dette var en av grunnene til at deres forskning ville se nærmere på hva sauen faktisk gjør med naturen, økosystemer og landskapet. Siden rovdyr ble et så sentralt tema under intervjuene mine med sauebøndene, er derfor dette noe jeg ønsker å utdype siden temaet kan ses i lys av bøndenes interesse- og verdivurderinger knyttet til sauebeite og naturgoder. Nå setter imidlertid det innledende sitatet fokus på ulv og østnorske bygder, men

⁹ "Normaltap: Det tap av husdyr som erfaringsmessig inntreffer i besetningen på utmarksbeite uten forekomst av rovvilt" (Klima- og miljødepartementet, 1999 kap 1, § 2).

problematikken rundt streifdyr¹⁰ er noe som er økende flere steder i Norge. Som Blekesaune og Stræte (1997) argumenterer for kan begrepet konflikt være uklart. Når det gjelder rovviltkonflikten skiller de mellom *konfliktgrunnlaget* og *de sosiale konfliktene* dette kan føre til. Konfliktgrunnlaget er altså den naturlige predatoratferden de store rovdyrene utøver mot dyr på utmarksbeite. De sosiale konfliktene blir definert slik; "(...) *det er først når konfliktgrunnlaget kan føres tilbake til motstridende ønsker hos ulike interessegrupper at konfliktgrunnlaget kan føre til sosiale konflikter*" (Blekesaune & Stræte, 1997 s. 7).

Utmarka har vært og er en viktig ressurs for lokalbefolkningen i distriktene i Norge. Spesielt den lokale utnyttelsen av utmarksbeite. De ressursene som finnes i utmarka har lokalbefolkningen tradisjonelt sett hatt stor kontroll over. Som nevnt innledningsvis i denne oppgaven har det i løpet av de siste 20-30 årene skjedd endringer i fjellet og i det lavalpine fjellandskapet i Norge, noe som har ført til at vi har fått flere og nye aktører med ulike interesser knyttet til disse områdene. Ikke bare har endret bruk ført til at disse områdene er i kontinuerlig endring, men dette har også ført til at vi har fått en økt vekt på for eksempel naturvern. Samtidig har kunnskapen om økologiske sammenhenger og internasjonale miljøvernforpliktelser ført til at de offentlige myndighetene har grepet inn i større grad. Dette har ført til begrensinger i den lokale utnyttelsen av utmarksressursene, for eksempel ved fredning av rovdyr som bjørn, ulv, jerv og gaupe (Blekesaune & Stræte, 1997). Forvaltningen av rovviltarter i Norge bygger på St.meld. nr 15 (2003-2004) 'Rovvilt i norsk natur', Stortingets behandling av denne (Innst. S. nr. 174, 2003-2004) og rovviltforliket av 2011. Norge har også sluttet seg til flere internasjonale avtaler som delvis eller helt berører rovvilt. Bernkonvensjonen er den mest relevante for norsk rovviltforvaltning, siden denne føringer for norsk forvaltning av de store rovdyrartene. Den tar blant annet for seg fredning utenfor fastsatte jakttider og et ansvar for å sikre levedyktige ville bestander. Slik sett har Norge et internasjonalt ansvar for de ulike rovviltartene (Rovviltportalen.no, 2012). Offentlige myndigheter har som nevnt grepet inn i større grad og lagt begrensinger for utnyttelsen av utmarksressursene, og dette har igjen ført til konflikter mellom rovviltinteresserte og beiteinteresserte aktører (Blekesaune & Stræte, 1997). Media fremstiller ofte et veldig polarisert bilde av situasjonen når det kommer til rovdyr. I virkeligheten er ikke motsetningene så sterk og det er ofte et fåtall som representerer ytterpunktene (Krange &

¹⁰ Streifdyr blir ofte forstått som dyr som beveger seg utenfor et definert leveområde. Dette kan være dyr som vandrer over lange avstander, som for eksempel rovdyrene bjørn og ulv. Streifdyr av ulv og bjørn er ofte de som kan forårsake stor skade på beitende dyr i utmarka. Med et økende antall rovdyr i norsk fauna, vil også streifdyrene bli et økende element i flere områder (Blekesaune & Stræte, 1997; Krange & Skogen, 2001; Krange & Skogen, 2008).

Skogen, 2008). For sauebøndene handler det både om økonomiske og følelsesmessige belastninger når de mister dyrene sine.

5.5 Gjengroingsdebatten

Gjengroing kan ses på som en nasjonal utfordring og gjengroing har vært et tema i den offentlige debatten sentrert rundt reiselivsnæringen og kulturlandskapet. Gjengroing har ulike årsaker og konsekvenser, noe som gjør at debatten kan ta og har tatt flere retninger. Gjengroing er sterkt knyttet til landskapsendringer i sin hverdagslige bruk av begrepet (Bryn, 2008; Bryn & Flø, 2011), se figur 5.2 som illustrerer gjengroing i et parti i Drivdalen.

Figur 5.1 Parti mot Driva stasjon. Det øverste bilde er tatt sist på 1920-tallet av fotograf Hans Joramo. Nederste bilde er tatt i 2011 av Morgan Frelsøy.

Selve begrepet gjengroing har ulike betydning for ulike aktører og mennesker, hvor de fleste har en tendens til å knytte begrepet til negative effekter, for eksempel gjengroing av kulturlandskapet. Igjen er det andre for eksempel miljøorganisasjoner som ser på positive effekter ved gjengroing, for eksempel ved karbonlagring og bioenergi. Jeg vil som Bryn og

Flø (2011) mene at begrepet bør oppfattes nøytralt. Det må fremgå av sammenhengen begrepet brukes i og med de verdiene som diskuteres, hvorvidt gjengroing blir en positiv eller negativ prosess.

Årsakene til gjengroing kan være mange, men det er to hovedforklaringer på hvorfor det norske landskapet gror igjen. Det ene er redusert arealbruk, spesielt en endring i bruk av utmarksressursene. Det andre er klimaendringer, hvor et varmere klima kan føre til en heving av tregrensen (NTNU Vitenskapsmuseet, 2012).

I Norge er og har landbruket stor betydning for landskapsendringer og utviklingen oppgjennom historien har hatt stor arealmessig betydning. Bare tre prosent av Norges landareal er fulldyrket mark, så ressursutnyttning knyttet til utmarksarealet har hatt stor betydning for landskapsendringer. Menneskelig aktivitet og bruk av areal er en viktig faktor i utviklingen av skoggrensen i Norge. På grunn av menneskelig utnyttelse er skoggrensen på mange steder på et nivå som er godt under den klimatiske grensen for vekst av trær. Skogen har vært sterkt utnyttet, og eksempler på utnyttelse kan være tømmerdrift, bergverksdrift, materialuttak, båtbygging, jernutvinning og gjerdehold. Imidlertid har annen ressursutnyttning også holdt gjenveksten tilbake og forhindret at skogen har kommet opp igjen der den tidligere fantes. Denne ressursutnyttelsen er ofte knyttet til utmark, hvor blant annet seterdrift, beiting av husdyr og sanking av fôr har spilt en stor rolle (Bryn, Flø, Daugstad, Dybedal, & Vinge, 2013).

Totalarealet med dyrket mark i Norge har forholdsvis vært stabilt i flere tiår, innmarksarealene har også vært utsatt for forandringer, hvor en del innmark har blitt overlatt til gjengroing, som ofte skjer rundt små bruk i fraflyttingsstrøk. Felles for både utmarks- og innmarksarealer i løpet av de siste tiårene er endringer i landskapet med tanke på bygging av infrastruktur, kraftledninger, hytter, skiheiser og lignende. Jord- og skogbruket ble rasjonalisert og sentraliseringen økte etter 2. verdenskrig, hvor økende mekanisering, spesialisering og intensivering av landbruket er noe som har ført til store landskapsendringer. Innmarken ble intensivert, mens bruken av utmarka ble nedskalert og mer ensidig (Bryn, et al., 2013; Christensen, 2002).

Nedgang i bruk av utmarksressursene er et resultat av flere årsakssammenhenger. I løpet av det 20ende århundre hadde vi en lønnsutvikling som førte til mindre lønnsomhet rundt aktiviteter som hogst, lausing, slått og annen fôrsanking i utmarka. Antall gårdsbruk i drift har gått drastisk ned, på 1930-tallet hadde vi over 200.000, hvorav i 2008 var det bare rundt

48.000. Av disse er det i underkant av 34.000 gårder med husdyrhold. Samtidig har også fellesfjøs ført til at beiting har blitt mer konsentrert til enkelte områder i bygdene. En kombinasjon av mindre dyr på utmarksbeite og at enkelte områder ikke lenger får besøk av beitende dyr resulterer i gjengroing i enkelte områder (Bryn, 2008).

Som nevnt er to av hovedgrunnene for gjengroing, endret arealbruk og klimaendringer. Klimaendringene er tilstedeværende og en økende gjennomsnittstemperatur om sommeren vil kunne fremskynde gjengroingen, men dette er ikke det som skaper den største og raskeste delen av gjengroingen. De store endringene som skjer i utmarka skyldes i stor grad gjengroing etter endret bruk av arealet. Et forskningsprosjekt gjort av Skog og landskap på Ringebufjellet viser at gjengroingen fra 1959 til 2008 skyldes nedlagt seterdrift. Norge hadde på 1850-tallet 80.000 setre i drift og for 50 år siden var det omtrent 50.000. I 2008 var det mellom 1300 og 1400 setre og støler, hvorav det var 1300 setre i aktiv drift som fikk tilskudd gjennom Regionalt Miljøprogram (Bryn, 2008).

Forskningsprosjektet Cultour (2013) hadde fokus på reiseliv, kulturminner og gjengroing i Norge. Her har de blant annet sett på landskapspreferanser hos turister i tre studieområder. I forhold til gjengroing underbygger kanskje denne studien at hvordan en forstår endringer i landskapet, nemlig at de er påvirket av våre egne verdivurderinger (Bryn, et al., 2013). En modelleringen som har blitt gjort i forhold til Cultour-prosjektet viser at det vil bli mer skog i Norge, gitt dagens avvirkningsnivå. Det påpekes også at det kan begrenses ved å ta i bruk ulike reverserende aktiviteter som for eksempel utmarksbeite. Imidlertid har forskningen til Cultour-prosjektet og annen forskning vist at dagens utmarksbeiting på generelt grunnlag ikke kan stoppe gjengroingen. Den kan begrense og forsinke gjengroing av skog og kratt i enkelte områder, derfor er en av anbefalingene fra Cultour-prosjektet å få et tettere samarbeid mellom ulike rettighetshavere og organisasjoner. Dette for å skape en mer helhetlig, strukturert og involverende tilnærming til gjengroing for å kunne prioritere viktige tiltak i utsatte regioner (Bryn, et al., 2013).

I rapporten fra Cultour-prosjektet ser de på hvordan fellesverdier i kulturlandskapet har fått økende fokus i de siste tjue-tretti årene. Dette er verdier som kan ses på som biprodukter av den primære landbruksproduksjonen i Norge. Eksempler på slike fellesverdier kan være biologisk mangfold, kulturminner, opplevelsesverdier knyttet til landskapets estetikk, samt at kulturlandskapet bærer med seg en historie som en føler tilhørighet til. Dette er verdier i kulturlandskapet som er allment tilgjengelig og gratis (Bryn, et al., 2013). Bryn (2008)

påpeker at fokuset på kulturlandskapet vil øke og da et fokus på at biologisk og kulturelt mangfold trues. Det biologiske mangfoldet vil være truet av et gjengroende kulturlandskap, siden mange av artene i slike landskap er avhengig av beiting og slått. Bryn (ibid.) legger også vekt på at det kulturelle mangfoldet knyttet til slike landskap også vil være truet, da de vil følge de samme sosio-økonomiske prosessene på bygdene i utkant-Norge.

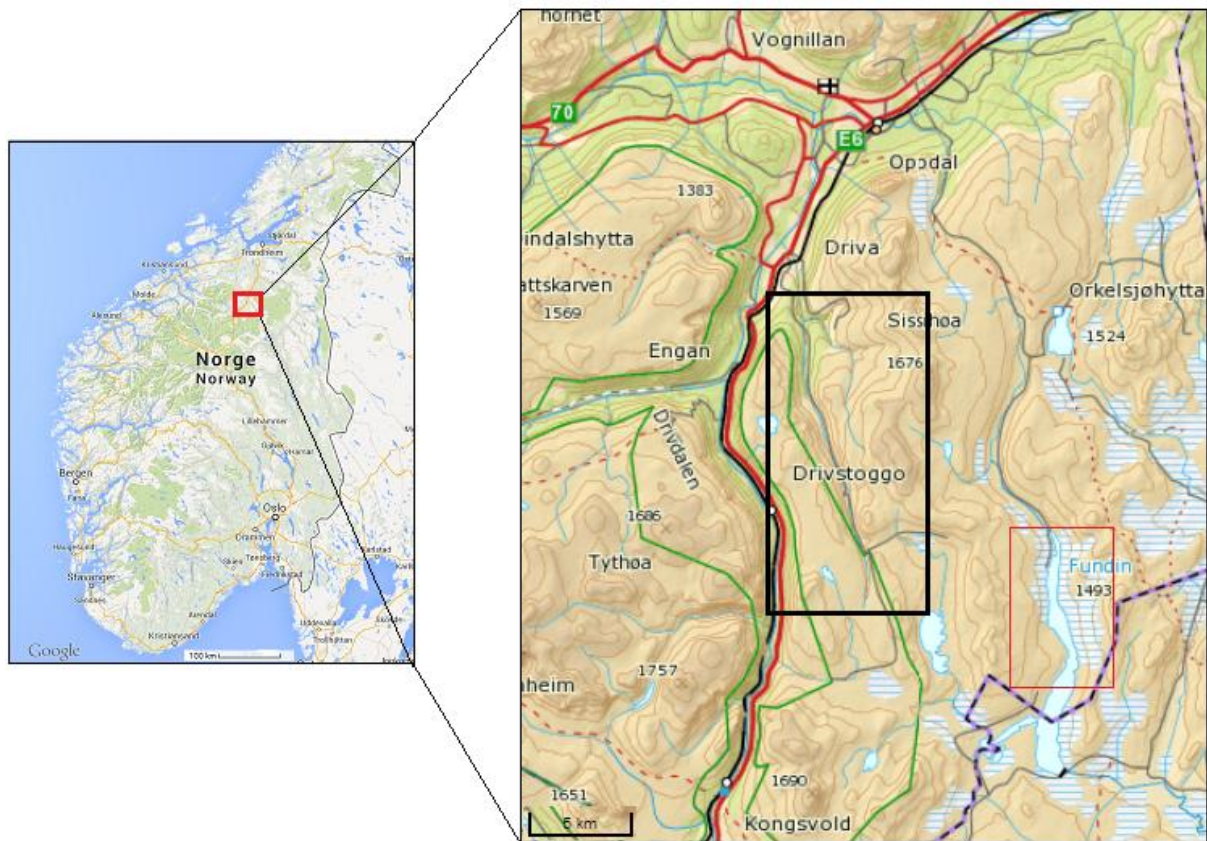
5.5.1 Oppsummering

Til nå har jeg sett på hvordan naturgitte forhold og landbruket i Norge har vært med på å forme landskapet. Hvordan bonderollen forstås og oppleves kan være knyttet til matproduksjon og det å ha en forvalterrolle, hvor dette også henger sammen med en individuell og kollektiv selvfortolkning. Videre er det sett på hvordan bondens praksis både skaper og vedlikeholder verdier tilknyttet landskapet som ses på som verdifulle for Oppdal kommune. På bakgrunn av et stort fokus på rovdyr og gjengroing blant informantene mine, har jeg utdypet forholdet mellom sau og rovdyr, og noen problematikker rundt hvordan rovdyr forvaltes og bruken av utmarka. Strukturendringer og ulike rammebetingelser for landbruksvirksomheten kan ha stor innvirkning på landskapet, som for eksempel gjengroing. Gjengroingsdebatten er presentert og sett i lys av dette. Videre vil jeg presentere noen generelle trekk om Oppdal kommune, og fokusere på Vinstradalen som er en del av studieområdet mitt.

5.6 Oppdal kommune - noen generelle trekk

Oppdal kommune er den største og sørligste kommunen i Sør-Trøndelag fylke, med et areal på 2273 km². Kommunen grenser i vest mot Møre og Romsdal, i sør mot Oppland og i sørøst mot Hedmark, (se figur 5.2). Siden 94% av arealet i kommunen ligger høyere enn 600 meter, blir Oppdal ofte karakterisert som en fjellbygd, hvor de fleste gårdene ligger på omtrentlig 560 - 600 moh. Jordbrukstradisjonene i Oppdal står sterkt, og jordbruket i dag er en viktig del av næringsgrunnlaget i kommunen. Oppdal er Norges største "sauekommune" og har omtrent 45.000 sau på beite og ca. 97 % av jordbruksarealet i kommunen brukes til beite og gressproduksjon (Jystad, 2013; Stokkan, 2011). Av kommunenes areal er 70 % utmark, og dette utgjør da en av de viktigste ressursene i kommunen. I løpet av en beitesommer kan dagens beitedyr hente ut føreheter til en direkte verdi av 14,3 millioner. Blir mengden fôr regnet i grovareal, vil dyrket føreheter tilsvare et jordstykke på 19400 dekar fulldyrka jord (Styringsgruppen for beiteplanrulling, 2009).

Visjonen for 'Landbruksplanen for Oppdal 2013 - 2021' er "*Oppdal – levende kulturlandskap*", hvor hovedmålet er at "*kulturlandskapets mangfold skal bevares og utvikles som bærebjelke for et aktivt landbruk, bosetting og verdiskaping*". Jeg velger å trekke frem de punktene i planen jeg finner mest passende for saueneæringen. Ifølge den gjeldende landbruksplanen for Oppdal, vil kommunen øke produksjonen av mat og øke bruken av lokale råvarer. Dette vil de gjøre i tråd med den nasjonale målsetningen om 20% økt matproduksjon innen 2030 (Meld. St. 9, 2011-2012). Tiltakene er blant annet å utvikle lokale produksjonsfordeler med hensyn til å øke kjøttproduksjon på sau. Her legges det vekt på kompetanseheving, nettverksbygging, foredling av lokale råvarer, rekruttering til næringa og økologisk produksjon. Beiteplanen for Oppdal skal rulleres hver 4. år, slik at denne skal fortsette å være et aktivt redskap i forvaltningen av beiteressursene. Siden utmarka er en slik viktig ressurs for kommunen må den derfor ivaretas og verdsettes, og en må sikre at utmarkbeite tas vare på og ikke nedbygges (Oppdal kommune, 2013).

Figur 5.2 Bilde til venstre viser et kartutsnitt av Norge, den røde markeringen viser hvor Opdal er lokalisert i Norge. I kartutsnittet til høyre viser den svarte markeringen hvor Vinstradalen er lokalisert. Den røde markeringen viser Unndalsvatnet¹¹. (Kartdata er hentet fra: <https://maps.google.no/> og www.norgeskart.no).

5.7 Vinstradalen

Vinstradalen er en sørgående sidedal til Drivdalen i Opdal kommune, (se figur 5.2). Det er en trang v-dal med bratte sider og som ender i en canyon nord i dalen. Elven Vinstra renner gjennom dalen og ender ut i Driva mellom grendene Loe og Rise. Lossætrin og Melisætrin ligger ved innfallsporten til Vinstradalen, og befinner seg høyt oppe på et platå i fjellsiden ovenfor skoggrensen. Den nordre delen av dalen ligger i fjellbjørkeskogbeltet, mens de sørlige delene av dalen og inn mot Vetlvonin ligger i lavfjellet (Liavik, 1996; Riise & Holthe-Berg, 2013).

Vinstradalen er en seterdal, og er preget av lang tids bruk og vedlikeholdt gjennom dagens saue- og kubeite. Setrene i dalen ligger enkeltvis og i klynger innover dalen, og de er i

¹¹ Det var i dette området sommeren 2013 noen av sauebøndene jeg intervjuet fant noen av dyrene sine druknet, som et resultat av rovdyr, dette har blitt nærmere utdypet i kapittel (4.2.3).

hovedsak lokalisert lenger ned i dalsidene, (se figur 5.3). En finner store områder med ulike velholdte kulturmarktyper¹² i dalen. De varierer fra store områder med gamle slåtteeenger i skog og på elvesletter, til åpne beitemarker og hagemarksskog av bjørk nederst i dalen. På østsiden av elven Vinstra finner en et stort sammenhengende område med åpen beitemark og hagemarksskog. Det er nettopp denne variasjonen av ulike kulturmarktyper og kombinasjon mellom tidligere og dagens bruk av dalen som gjør Vinstradalen spesiell (Liavik, 1996).

Figur 5.3 Parti fra Vinstradalen som viser seterhusene Ryphusan. (Foto: Forfatterens eget bilde).

I 1996 ble Vinstradalen inklusivt Loslia, Vetlevonen og Elgsjølægret plukket ut som et høyt prioritert kulturlandskap i Sør-Trøndelag. Denne intakte seterdalen var representativ for sørlige, indre deler av Sør-Trøndelag, men spesiell på grunn av områdets brukshistoriske variasjon som har preget landskapet og det tilhørende artsmangfoldet. Utvelgelsen var ledd i at Miljøverndepartementet¹³ høsten 1991 satte ned et sentralt utvalg som skulle utføre en nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap i Norge. Dette prosjektet ses på som en milepæl for arbeid med kulturlandskap i Norge. Bakgrunnen var at en hadde lite kunnskap om de biologiske verdiene i kulturlandskaper, og lite var kartlagt, stedsfestet og verdivurdert. Mye har skjedd i forhold til driftsendringer i landbruket i det siste århundret, og dette har medført til store landskapsendringer. For å kunne utvikle en helhetlig forvaltning av ulike

¹² "Kulturmarkstyper: vegetasjonstyper utviklet og formet gjennom lang tids menneskelig påvirkning, enten ved høsting av den naturgitte produksjonen (slått, lauving, husdyrbeiting) eller ved pleie av vegetasjonen (hogst, brenning); slike vegetasjonstyper er avhengige av fortsatt bruk for å kunne bevare sitt særpreg(...)" (Framstad, et al., 1998 s. 267).

¹³ Nåværende klima- og miljødepartementet

kulturlandskap var en slik kartlegging nødvendig. Registreringen skulle ta høyde for at både de biologiske og de kulturhistoriske verdiene skulle være i fokus (Liavik, 1996; Miljødirektoratet, 2013a).

Figur 5.4 Parti fra Vinstradalen hvor det både er saue- og kubeite. (Foto: Forfatterens eget bilde).

5.7.1 Vinstradalen og Loe utmarkslag

Jeg intervjuet bønder med tilknytning til Vinstradalen og mange av disse er også med i Vinstradalen og Loe utmarkslag. Utmarkslaget består av 31 grunneiere og rettighetshavere i Vinstradalen og Loslia. Disse har ansvaret for forvaltningen av utmarksressursene i områdene, spesielt i tilknytning til landbruket, men utmarkslaget driver også med aktiv skjøtsel og tilrettelegging i området. For dette formålet har utmarkslaget laget en skjøtelsesplan for 2008-2012, hvor målet er å ivareta et helhetlig landskap. Driftendringer i landbruket har ført til endringer i artsmangfold og gjengroing på arealer som tidligere var knyttet til en mer tradisjonell driftsmåte. Derfor truer dagens effektive landbruksdrift truede eller sjeldne arter som for eksempel er tilknyttet kulturmark (Norderhaug, 1999). Vinstradalen har en svært kalkrik grunn som gir vekstgrunnlag for et mangfold av plantearter. I tillegg har som nevnt området vært er preget av lang tids bruk og vedlikeholdt gjennom dagens saue- og kubeite, (se figur 5.4). I Skjøtelsesplanen for Vinstradalen og Loe kommer det frem at en ser det er

påbegynnende gjengroing på gamle sætervanger og slåtteløkker, hvor gjengroing i bjørkeskogen og liene er mest fremtredende (Heggvold & Lien, 2008).

Siden seterdrift er den driftformen som har satt sitt preg på Vinstradalen og Loslia, vil derfor kulturminner knyttet til denne driftsformen være det som er prioritert i skjøtselen av kulturminner. I utmarkslagets område er vegetasjonen stort sett preget av beite og slått. Derfor har de valgt å konsentrere seg om områder som ugjødslet beiteskog og beitemark. I slike områder er artsmangfoldet stort og er derfor i størst fare for endring ved annen bruk. På Miljødirektoratet sin naturbase ligger det områdebeskrivelser og skjøtselsplananbefalinger for områdene der det er blitt gjort en naturtypekartlegging. Her er mange av seterne i dalen tatt med, og for de fleste er truslene gjengroing. Tiltak for skjøtsel er i hovedsak beite (Miljødirektoratet, 2013b). Utmarkslagets skjøtsel av utmarksressursene er veldig ofte knyttet til å vedlikeholde kulturlandskapet i Vinstradalen som er utnevnt av Miljødirektoratet. Figur 5.5 illustrerer hvordan vegetasjonen i landskapet kan se ut med og uten beitende dyr.

Figur 5.5 Viser skille mellom et område hvor det går beitedyr (høyre) og et område som er gjerdet inn og dermed ekskluderer beitende dyr. (Foto: Forfatterens eget bilde).

5.7.2 Oppsummering

Jordbrukstradisjonene i Oppdal står sterkt, og sauhold er en viktig del av kommunens landbruk. Vinstradalen som er preget av lang tids bruk og vedlikeholdt gjennom dagens saue- og kubeite, har på bakgrunn av dette fått status som et høyt prioritert kulturlandskap i Sør-

Trøndelag. Vinstradalen og Loe utmarkslag vedlikeholder dette området gjennom ulike skjøtselstiltak, som er et ledd i forvaltningen av utmarksressursene i områdene. I følgende kapittel rettes blikket mot datamaterialet fra intervjuene og observasjon med sauebøndene og intervjuet med fagansvarlig for landbruket i Oppdal kommune, Gro Aalbu. Her søkes det å få innblikk i ulike perspektiver på verdiene knyttet til dette fjellandskapet og hvilke goder sauebeite produserer.

6 Bøndernes verdivurderinger

I dette kapitlet vil jeg presentere de sentrale delene av datamaterialet¹⁴ mitt. Jeg vil her trekke frem de momentene i datamaterialet mitt som jeg finner interessant, og det som jeg mener er mest relevant for hvordan jeg i neste kapittel vil knytte dette opp mot mitt teoretiske rammeverk. For i det avsluttende kapitlet svare på problemstillingene mine.

Siden majoriteten av informantene mine er sauebønder, vil det i stor grad være deres verdivurderinger som presenteres, (se figur 4.1 for en oversikt over bøndene). Jeg trekker også inn noen elementer fra intervjuet med fagansvarlig for landbruket i Oppdal kommune, Gro Aalbu. Dette gjøres for å skape en kontekst rundt noen av verdivurderingene. I datamaterialet mitt for bøndene er det en del gjentakelser, hvor svarene ofte var av samme karakter, og dette gjør at det bilde som vises her kan ses på som veldig generelt for enkelte tema. Jeg har valgt å trekke frem de sitatene som er representativ for de fleste bøndene, men jeg forsøker også å trekke frem de motsetningene som finnes for å få et så nyansert bilde som mulig.

Kapitlet er grovt sett strukturert etter intervjuguiden, men det er mye som flyter over i hverandre så det er derfor vanskelig å sette noen helt klare skiller. Jeg har forsøkt å skrive denne delen som en oppsummerende fortelling, og den vil derfor gjenspeile intervjuguidens dramaturgi (jfr. delkapittel 4.2.2). I den første delen vil bøndenes verdivurderinger knyttet til den daglige gårdsdriften, og tanker rundt den fremtidige driften komme frem. Samtidig vil deres forhold til landskapet og naturen og hvilke verdier de tilskriver naturen, bruken av den og landskapet være sentralt. Fokuset på hva sauene gjør med landskapet og naturen er selvfølgelig tilstedeværende underveis. Mot slutten trekkes de to temaene gjengroing og rovdyr frem. Disse to temaene tok som tidligere nevnt mye plass i datamaterialet mitt og ble ofte knyttet opp mot/sett i sammenheng med de temaene og verdivurderingene som vil bli presentert gjennom dette kapitlet.

6.1 Landskapet og landbruket

Oppdal kan ses på som et geografisk knutepunkt, for her er det tre daler som møtes med mye fjell i mellom. I disse dalene er det grønt og frodig. Bosetningen finner en langs ferdselsårene i dalene, og slik har det vært siden det opprinnelig slo seg ned folk her. Rundt bebyggelsen er det dyrket mark, og lengre opp i fjellsidene ser en et landskap preget av innmarksbeite. Her

¹⁴ I datamaterialet refererer jeg til informantene mine som både informanter og bønder. Jeg vil påpeke at når jeg snakker om bønder i flertall, mener jeg de jeg har intervjuet og ikke alle bønder i Norge.

finner en ulike variasjoner som hagemarksskog og naturbeitemark. Lengre inn i fjellet finner en grønne og frodige seterdaler, som skjærer gjennom landskapet, og bebyggelsen er preget av små og nette seterhus. Til slutt er det høyfjellet som er preget av både reinsdyrsbeite, moskusbeite og sauebeite.

Slike beskrivelser av landskapet går ofte igjen hos informantene mine. De legger vekt på topografien, samtidig som den kultiverte delen av landskapet får stor plass. Ikke minst legges det vekt på beiteforhold i landskapet, for sau og andre arter. Landskapet beskrives ut i fra sin naturgitte fysiske karakter, men de kulturelle og sosiale prosessene tas også høyde for når informantene beskriver landskapet. Her ser en et fokus på at bønder og beitedyr har vært viktige for utformingen av landskapet. Når jeg fikk bøndene til å beskrive landskapet ble det også lagt vekt på endringer i landskapet, som for eksempel gjengroing. Dette vil jeg komme tilbake til senere i kapittelet. Under intervjuet med Gro Aalbu, spurte jeg om hun kunne si noe om hvilken rolle landbruket spiller for Oppdal.

"Det spiller en stor rolle, det er det som er grunnlaget for at vi bor her. Det var jo jegerne som var på reinsdyrsjakt som bosatte seg her, jeg vet ikke når eldste bosetting var, men det begynner å bli ganske mange år siden. Også har det utviklet seg deretter, og kulturlandskapet har kommet til etter hvert som de har ryddet jord og satt opp steingjerder, gårder og tatt i bruk områdene. Så det spiller en god rolle, og nå i dag så står landbruket for ca en fjerdedel av sysselsettingen i Oppdal. Når en regner med først og fremst primærnæringen, men og da felleskjøpet og avløserlaget og alle disse som kommer på grunn av landbruket, så det utgjør ca 25% av sysselsettingen og da har det en stor rolle" (Gro Aalbu).

Som sitatet viser er landbruket svært viktig for næringsgrunnlaget i Oppdal kommune. Dette vil med andre ord si at bonden og landbruksnæringen ses som en viktig del av næringsgrunnlaget i kommunen. Og ikke bare for næringsgrunnlaget i bygda, men også for hvordan landskapet har blitt formet grunnet denne bruken av landskapet.

Av bøndene jeg intervjuet hadde alle sau som hovedinntekt, men flere holdt også på med enten ammeku, storfe eller potet ved siden av. Bonden er selvstendig næringsdrivende og yrket kan kanskje oppfattes ensomt til tider, og dette trakk enkelte bønder frem. Alle utenom én er heltidsbonde. To av bøndene har annet arbeid ved siden av gården, her har den ene bonden trukket seg litt tilbake for å slippe neste generasjon til, mens den andre bare ville komme seg litt mer ut blant folk. Det de fleste bøndene også trakk frem var det gode

samholdet i beitelaget og i grenda¹⁵ generelt. Det var et godt miljø når det kom til ulike former for samarbeid og det sosiale, samt et veldig aktivt miljø for sau. Som den ene bonden sa *"Det finnes to typer sauebønder, de som holder på med sau og de som driver med sau. Skal du leve av sau, så må du drive seriøst"* (Jens). Siden det er mange store besetninger og mange som driver seriøst med sau i grenda, argumenterte flere informanter for at det alltid er noe å strekke seg etter. Bøndene med tilknytning til Vinstradalen har et veldig aktivt forhold til det å drive med sau. Flere av bøndene la dette til grunn for at det derfor var veldig attraktivt å holde på med sau i dette området.

6.1.1 "Vi ser kanskje annerledes på naturen enn folk i byene"

Noe som går igjen i datamaterialet mitt er hvordan bøndene ofte bruker et skille mellom det rurale og det urbane når de skal beskrive omgivelsene sine. Bøndernes sosiokulturelle tilhørighet og hvordan de gjenkjenner og opplever et område, påvirker deres forståelse av omgivelsene. Det kan virke som informantene posisjonerer seg slik for å tydeliggjøre sin identitet. Samtidig er det også viktig å huske på at deres verdivurderinger av omgivelsene er sterkt knyttet til eiendomsforhold og praksis.

"For oss er den verdt mye, vi lever jo av naturen. Folk i byer ser sikkert en annen kvalitet enn vi, vi har den utenfor stuedøren, så kanskje ikke vi ser det samme som dem" (Rolf).

I dette sitatet kan en se at bonden har et nært forhold til naturen, med tanke på at naturen er viktig for livsgrunnlaget deres. Det jeg i første omgang vil vise med dette sitatet er hvordan bonden fremhever at verdivurderingene knyttet til naturen kanskje kan reflektere et skille mellom det rurale og urbane. Her legges det vekt på at nærheten til naturen farger deres oppfatning av den.

"... det er klart så lenge vi lever av naturen, så er vi avhengig av den. Det er litt vanskelig, for meg som går oppe i det hver dag, så tenker en ikke så mye på det. Det blir mer som en del av livet, og har bestandig vært en del av livet. Kanskje en har sett litt annerledes på det hvis en har kommet flyttende fra et tettsted, eller en annen plass på landet, som bosetter seg på en plass som dette og får sett det på et helt annet vis" (Lars).

¹⁵ En grend er en samling av gårder, hus eller hytter som ligger mer eller mindre samlet, og skilles fra andre lignende grupperinger ved utmark, skog eller liknende. En betegnelse for en mindre enhet i en bygd, inkluderer menneskene som bor i grenden (Store norske leksikon, 2009).

Dette sitatet inneholder mye av de samme refleksjonene som nevnt ovenfor. Her påpeker informanten at nærheten til naturen er noe som bestandig har vært en del av livet. I så måte blir den dagligdags. De verdiene bonden fremhever er ofte relatert til hvor en kommer fra, og ofte knyttet til hvilken nærhet en har til naturen. Poenget med å fremheve dette aspektet er å vise hvordan bruken av skille mellom bygd og by er gjennomgående i forklaringsprosessen til bøndene når vi snakket om naturen, landskapet og sauebeiting.

6.2 "Naturopplevelsen som en helhet"

Alle bøndene slipper sauene sine på utmarksbeite i eller i tilknytning til Vinstradalen. Imidlertid praktiseres dette litt forskjellig, hvor en bonde slipper dyrene rett fra egen gård, mens andre kjører dyrene lengre opp mot høyfjellet, og noen igjen slipper dyrene rundt setrene i Vinstradalen. De fleste bøndene forsøker å begrense vårbeitingen på innmark, siden dette kan redusere den høstbare avlingen. I sommermånedene når dyrene er til fjells driver bøndene med tilsyn. Denne praksisen varierer også, men innad i beitelaget forsøker bøndene å rullere på turene i fjellet, slik at de kan forenkle denne arbeidsoppgaven. Selvfølgelig er det individuelle vurderinger om hvor ofte en går på oppsyn etter dyrene sine, men alle nevner at de alltid har øynene åpne for alle dyrene i området, ikke bare sine egne. Det alle påpeker er hvordan de kombinerer det å gå på saueoppsyn med andre aktiviteter, f.eks. har de har med seg fiskestangen, eller plukker bær eller sopp. For mange er det også det å nyte turen i seg selv som er viktig.

"...hvis du er i fjellet på tur så ser du alltid etter beitedyrene, det tror jeg er inngrodd. Og samme motsatt, hvis du skal gå en tur for å se til sauene, så prøver jeg og å nyte den turen som en tur" (Ola).

Flere legger altså vekt på det å være tilstede i naturen og nyte omgivelsene sine. Noe som også påpekes er at forholdet til naturen og landskapet er preget av en nærhet som skaper en spesiell tilknytning til bestemte områder.

"en får en spesiell tilknytning til forskjellige plasser, plasser der du går mye, som du synes er fine, der får du en tilknytning. Sånn som jeg, der jeg har en del sau på beite, en får jo en del tilknytning" (Ola).

Den dagligdagse driften i sommerhalvåret kombineres altså ofte med andre aktiviteter knyttet til fjellet. Det å være ute i naturen er noe alle trekker frem som et positivt aspekt ved det å være sauebonde, og dette er noe de vil dele med sine barn.

"...vi får en livskvalitet som blir mye høyere hvis vi får anledning til å være med ungene våre å gå i fjellet for å lære, å se og nyte naturen. Så er det en livskvalitet som er veldig stor altså" (Hans).

Naturen blir i så måte en arena for samhold, kunnskap og læring. For bøndene er det viktig at familien og ikke minst barna får delta, slik at de kan få et innblikk i denne praktiske delen av driften. Både opplevelsen og kunnskapen som naturen kan gi ses på som noe svært positivt, noe som blir eksemplifisert i neste sitat.

"Jeg ser på naturen annerledes på grunn av yrket. På tur med unger så lærer jeg ungene hva planter og dyr heter, det fikk jeg inn med morsmelken, så da syns jeg dem har rett til det" (Lars).

For bøndene var det viktig å utvide kunnskapen om hvor maten faktisk kommer fra. Flere satt med en følelse av at den norske befolkningen ikke er helt klar over hva det å produsere mat innebærer. Noen trakk frem forskjellen mellom bygd og by når det gjaldt denne kunnskapen. Bruken av denne parallellen kan nok knyttes til at folk på bygda lever forholdsvis tett innpå slik matproduksjon. Imidlertid var det en av bøndene som mente bonden selv måtte bli flinkere til å spre denne kunnskapen, og som neste sitatet viser mente han at forskjellen ikke lå mellom bygd og by, men dette problemet var mer generelt.

"(...) bønder kunne holdt mer slike åpne dager, hvor barnehager i hver kommune kunne kommet til en gård, så har en i alle fall skjønt det at melken og kjøttet ikke bare kommer på butikken. For det er litt sånn, det har vært unger her som egentlig er Oppdalinger, som er forfjanset og ikke skjønner hvorfor sauene er født med ull på, de vet ikke hvordan ting fungerer" (Lars).

Kunnskapen om naturen og hvordan en kan utnytte den i forhold til matproduksjon, er viktig for bøndene. Sitatene ovenfor viser hvordan bøndene vil dele dette med sine barn. Naturen ses også på som en arena i seg selv for opplevelser, tilknytning, kunnskap og samhold. Hver høst trekker sauen ned i Vinstradalen, ettersom beiteforholdene forringes lengre opp i fjellet. Noen kommer helt ned til innmarksområdene av seg selv, men majoriteten av dyrene må sankes inn av bøndene. Sauesankingen involverer ofte hele familien, venner og bekjente. Siden arbeidsmengden er stor, er de avhengige av et slik dugnadsarbeid for å effektivt hente ned dyrene fra fjellet. Denne praksisen ble sett på som en av årets viktigste begivenheter for samholdet mellom sauebøndene. I løpet av noen dager drar bøndene til fjells for å sanke sau,

men de legger også stor vekt på det sosiale samholdet. På turen bruker de å arrangere, som noen av bøndene kalte det, "en firmafest", hvor denne i hovedsak var forebehold bøndene selv. Selv deltok jeg på den siste dagen av sauesankingen i september 2013. Dette var den siste etappen av sankingen, hvor dyrene allerede var samlet et godt stykke ned i Vinstradalen. Ved inngangen til Vinstradalen har beitelaget en stor innhegning og en nybygd felleshytte som skal brukes til dette formålet, (se figur 6.1). Her føres sauen inn i innhegningen og sorteres, slik at de respektive bøndene får sine dyr hjem til egen innmark og gård.

Figur 6.1 Bildene viser hvordan sorteringen av sauen i innhegningen foregikk. Først samles de i en stor felles innhegning, før de så blir ledet en og en inn til en port. Her konstateres det hvem den rettmessige eieren før sauen slippes videre slik at dyret blir ledet inn i båsen til den respektive bonden, som vist på bilde nederst til høyre. (Foto: forfatterens egne)

6.3 "Det er viktig at vi bruker naturen, både dyr og folk."

Ifølge bøndene må naturen brukes av både mennesker og dyr, hvor de legger vekt på at sauen er med på å skape og opprettholde tilgjengeligheten for bruk, både for mennesker og dyr. Som det kommende sitatet viser, ser bonden på sauen som et viktig verktøy for at mennesker kan bruke naturen.

"...jeg ser litt på samfunnet her da, at en kan bruke naturen som rekreasjon, og hvis en skal bruke naturen som rekreasjon, så må den være forvaltet. Og hvem skal forvalte den hvis beitedyrene ikke forvalter den. Hvis ikke så har alt sammen vært gjengrodd og det er ikke noe positivt, slik som jeg ser det da. Det koster penger, men vi har råd til mye annet rart også så" (Lars).

Samtlige bønder påpeker at beitedyrene er viktige for å opprettholde og forme landskapet. Neste sitat understreker dette, men her legges det også vekt på beitingen som en viktig faktor for vedlikehold av landskapet, som da igjen er knyttet til deres opplevelser av landskapet.

"...slik som alle sammen når vi er ute og har de fine naturopplevelsene, og alt sånn som dette der, det mener jeg på et vis at dyrene våre er med på å gi oss da, med at de beiter og opprettholder kulturlandskapet" (Sofie).

Noen av informantene slipper bevisst enkelte av dyrene sine på beite for å vedlikeholde vegetasjonen, slik at det ikke gror igjen. Holdningen viser at det er flere av bøndene som kanskje tenker slik, men om det er i forhold til ren profitt eller om det er andre verdier som ligger til grunn er vanskelig å slå fast. De har et nært forhold til naturen, i den forstand at de har sett hva beitedyrene gjør med naturen og landskapet, men også hva de som bønder kan gjøre med dyrene for å vedlikeholde landskapet. De fleste bøndene er opptatt av at dyrene forvalter naturen, men det er i hovedsak deres eget området som de føler de må ta vare på. Deres bidrag til forvaltningen ligger i at det er *deres* dyr som går ute i fjellet og de vet hva slags effekter de har på vegetasjonen og landskapet. Som nevnt er det fokus på vedlikehold av bøndenes egen eiendom, og tiltakene er i hovedsak rettet mot dyrene og gode beiteforhold. Av bøndene var det noen som så på det som sin plikt å lede dyrene til enten enkelte eller større områder i landskapet. I så måte kan en kanskje se at det er forskjeller i hvordan de enkelte informantene praktiserer forvaltningen gjennom at de velger ut enkelte områder, som da kanskje blir beitet mer enn andre.

En informantene var ikke helt enige med denne tankegangen. *"Jeg kombiner ikke drift for at jeg tenker på kultivering. Jeg bruker det for å få mat"* (Rolf). Som han påpeker er grunnen for å drive med sau det å produsere mat. Den samme informanten påpekte imidlertid at det var viktig å ta vare på de områdene en selv forvalter. Denne kommentaren kan nok ses i lys av informantens syn på hva samfunnet forventer bonden skal produsere. Informanten finner altså ikke tid i sin daglige drift til å tenke på kultiveringen av landskapet, men samtidig ser han nok verdien av et kultivert landskap.

6.4 "Det lå litt i kortene"

Flere ting tyder på at bøndenes forhold til landskapet og naturen blir farget av deres virke, men det virker også som det ligger en tilknytning til landskapet over generasjoner.

"(...)jeg mener at vi er med på å sette preg på og tar vare på det kulturlandskapet, vi som sitter som småbrukere og bønder rundt omkring (...), vi sitter på et forvaltningsansvar for å ta vare på og det er liksom noe som går i generasjoner, at du skal jo prøve å ta vare på det, og du skal levere det i mye bedre forfatning enn det du tok over, det mener jeg er noe vi bør strebe etter alle sammen" (Per).

Dette sitatet kan ses i lys av bøndenes fokus på å vedlikeholde deres egen eiendom gjennom beiting, og selvfølgelig annet vedlikehold. Her ser en hvordan bonden både er med på å sette sitt preg på landskapet, men også vedlikeholder det gjennom gårdsdriften. Tidligere er det presentert hvordan bøndene vil videreføre både kunnskapen rundt driften og deres forhold til landskapet og naturen til deres barn.

De fleste bøndene har enten overtatt familiegården eller giftet seg inn i driften. Siden de fleste har vokst opp på gård, argumenterte informantene for at det 'lå litt i kortene' at de skulle, og ikke minst ville videreføre gårdsdriften. Tradisjonen eller diskursen, om at en gård skal overlates til etterkommere i like god eller bedre stand enn da en selv overtok den, kan forstås på flere måter. Enten det innebærer å videreføre det gamle, et ønske om mer produksjon per arealenhet, større areal eller dyretall, eller det kan være å investere i noe nytt. Alle informantene hadde familie og barn. For å få et innblikk i hvordan bøndene så for seg den fremtidige gårdsdriften og hva slags forhåpninger de hadde til fremtiden, spurte jeg om det var noen eventuelle arvtakere. På dette spørsmålet var det både delte meninger og forhåpninger. Verdivurderingene her må ses i lys av politisk, sosiale og kulturelle forhold.

"(...) jeg vil at de skal ta seg en utdanning, så de har flere bein å stå på" (Sofie).

Sitatet kan nok ses i lys av hvilken fase samfunnet befinner seg i, jeg snakker her om kunnskapssamfunnet, hvor fokuset på utdanning har økt hos den norske befolkningen. For den kommende generasjonen kan det kanskje også 'ligge i kortene' å overta gårdsdriften, men det virker som bøndene var opptatt av at deres barn skulle ta en utdanning.

"Først så håper jeg at en av ungene mine vil ta over, det er liksom målet mitt da. Hvis ikke tror jeg ikke noen hadde satset, hvis en ikke har hatt noen til å komme etter seg" (Lars).

I dette sitatet vektlegges tradisjonsaspektet, og en forhåpning om at gårdsdriften skal gå i arv. Med dette som mål ser bonden at han kan satse på driften. Av bøndene så hadde faktisk alle på hver sin måte satset på driften, og flere hadde utvidet gårdsbygninger for å kunne øke antall dyr i sin besetning. For noen er nok forhåpningene, men også målet med at noen skal ta over etter dem, en trygghet for å forsette driften, og for gå inn med større økonomiske investeringer.

Informanten ovenfor påpekte også at det må være en mulighet for at andre kan drive etter deg. Lars mente fokuset i dag på økt spesialisering og effektivisering er stort. Det bygges større driftsbygninger, med store investeringer i teknologi, som skal effektivisere driften, for eksempel robotfjøs for melkekyr. Dette er kostbare investeringer som genererer stor gjeld for den enkelte bonden. Informanten la dette økonomiske aspektet til grunn som en hindring for å kunne overta store bruk. Dette argumentet kan tolkes dit at dagens landbruksdrift forutsetter så store investeringer i gårdsdriften, det kan være en risiko for fremtidige generasjoner å ta over gårdsbruket, da men tanke på gjeld knyttet til gårdbygninger og moderne driftsredskaper.

En informant satt kanskje ting litt på spissen for å øke effekten rundt spørsmålet om arvtakere og videre drift. I det kommende sitatet kan en se det ligger flere og ulike vurderinger til grunn, men også mye frustrasjon.

"... alle vil, men ingen får lov. Dette er ei utdøende næring. Vi jobber for lut og kaldt vann. Vi må få en større bit av kaka så det ikke bare går til de Reitan-karene. Og folk må slutte å tro at maten er billigere i Sverige. Norge har bestemt at bonden skal være effektiv og da må man det, med store maskiner og dyrevelferd. Redskap og fjøs koster mye penger. Vi får ikke bedre betalt, en må produsere mer og mer, og springe mer. Hadde vi fått bedre betalt, så kanskje vi kunne hatt mindre dyr og da hadde vi fått bedre tid til å pleie kulturlandskapet. Bønder blir latterliggjort for de subsidiene vi får, alle får vel statlige overføringer, de er jo egentlig til forbrukeren" (Rolf).

I dette sitatet ser en hvordan bonden sitter med en følelse av at samfunnet forventer mer av bonden enn bare matproduksjon. Bonden oppfatter forholdet mellom økonomiske investeringer og avkastninger som skjevt. Her virker det også som informanten er kritisk til hvordan statusen til bonden i Norge har utviklet seg. Hovedmotivet for driften ligger i matproduksjonen, men ved å produsere mat gjennom å ha sau på beite vedlikeholder bonden også kulturlandskapet.

Bonden mener dagens produksjonsform fører til at det blir lite tid til å vedlikeholde kulturlandskapet. I lys av dette kan det virke som bonden føler samfunnet også forventer at dette er en av bondens oppgaver. *"Dette er ei utdødende næring"* kan ses på som en veldig sterk følelse knyttet opp mot informantens forhold til rammebetingelsene for jordbruket i dag, og igjen størrelsen på den økonomiske avkastningen bonden selv sitter igjen med.

Under intervjuet med Gro Aalbu, spurte jeg hvordan hun tror det vil gå med sauebeite i fjellet i fremtiden?

"Kommer veldig mye an på lønnen til gårdsbrukerne, jordbruksforhandlingene og hvordan dette systemet skal bli framover. Det her har mye med politikk altså, men hvis gårdbrukeren får en anstendig lønn som ikke er lavere enn det den er i dag, og får gode rammebetingelser, så har jeg tro på det. For mat må vi faktisk ha og noen må produsere den." (Gro Aalbu).

Hun trekker frem lønnen til gårdsbrukeren som viktig for fremtidig sauehold i Norge. Det understrekes også at mye handler om politikk, noe som kan være et vanskelig og usikkert tema. Matproduksjon er nødvendig og for å kunne fortsette med dette i Norge må vi ha noen til å produsere maten, derfor er fokuset på lønn og gode rammebetingelser for den enkelte bonden viktig. Videre snakket hun også om fordelene med å ha sau på beite i fjellet hele sommeren, noe som fører til at lammene er halv økologisk. Denne produksjonsformen gir god kvalitet på kjøttet og derfor var dagens driftsform noe hun har tro på i fremtiden.

6.5 " Naturgode er alt som naturen gir oss mennesker"

Naturen betyr mye for bøndene og utmarka trekkes frem som en svært viktig ressurs for bonden. Det legges stor vekt på hva slags ressurser naturen produserer for sauene, men også for oss mennesker og i et videre perspektiv samfunnet. I det kommende sitatet vises det hvordan fokuset legges på sauene og matproduksjon som en felles naturgode. Jeg spurte informantene om hva de mener er en naturgode;

"...det er klart jeg tenker på alle disse førenhetene som dukker opp, og som dyrene våre går å høster av. Det er klart det er fantastisk å tenke på, at du sender et lam til fjellet, som kanskje er 20 kilo, og så kommer det tilbake etter 2-3 måneder, og så er det 50-60 kilo, og er klart til å bli foredlet ikke sant. Så bare slike ting, uten at vi gjør noe med dem skal jeg si, de går der og spiser av dette hele sommeren selv og det nyter

vi jo godt av alle sammen. Så det er liksom det første jeg tenker på med naturgode da"
(Sofie).

Selv om det er et stort fokus på hvordan sauen utnytter ressursene i naturen, ser også bøndene selv mange goder. Disse godene knyttes ofte opp mot den praksisen en som sauebonde utøver og godene en får fra naturen blir i så måte en del av den hverdagslige praksisen til en sauebonde.

"...oss som er bønder har mange naturgoder. Vi bruker utmarka til beiting, både til dyrene våre, og det samme til oss selv når vi går tilsyn på saueleiting, da har vi mange naturgoder til oss selv. Nyt naturen legger jeg til det. Du får mange gode opplevelser når du går på saueoppsyn, sauesanking, og du og dyrene får da et fantastisk beite"
(Ola).

I neste sitat trekkes ulike høstingsaktiviteter frem, hvor disse ikke bare er et gode for sauen, det fremheves også at mange av disse ressursene er gratis. Samtidig som det til nå har vært fokus på ressurser knyttet opp mot matproduksjon, kan en i neste sitat se at bonden trekker frem landskap som et gode. Naturgoder trenger altså ikke bare å være de ulike ressursene vi finner i naturen, men også det at landskapet eller omgivelsene er en gode i seg selv for bonden.

"Naturgode må jo være det som kommer fra naturen da. Altså ... i forhold til sau da ikke sant, utmarksbeite, det er jo en helt gratis ressurs som ligger der som vi utnytter. Naturgode kan jo også være et fiskevann for den saks skyld, og det kan være bær og slike ting du høster fra naturen også. Eller det kan være landskap" (Jens).

6.6 "Den er jo verdt alt for oss, uten naturen er vi verdiløs vi mennesker".

Til nå har vi sett at naturen er viktig for bøndene. Under intervjuene spurte jeg også hvilke verdier i landskapet som var viktige for dem og hvilken rolle naturen og landskapet spiller i deres liv? Svarene jeg fikk her var ofte av samme karakter, noe som gjør de sitatene som brukes her er gjennomgående lik for alle informantene. Informantene mener de som bønder har et nært forhold til naturen, noe neste sitat vil vise;

"... jeg tror nok jeg blir mer glad i naturen fordi at jeg er bonde ja, jeg tror kanskje det. Den gir meg så mye tilbake. (...) jeg tror at vi blir farget av hvilket yrke vi har, det

tror jeg. Det er klart at jeg vil jo heller foretrekke beitelandskap enn å ha hytter, selvsagt, men det blir jo litt egoistisk også ikke sant" (Sofie).

Ressursene i naturen gir altså bøndene mye tilbake, siden de er så viktige for deres livsgrunnlag. Hva som er et ønsket landskap er som sitatet viser preget av nettopp dette. Et beitelandskap vil gi uttrykk for ei aktiv jordbruksnæring, men igjen er nok et hyttelandskap også et uttrykk for ei levedyktig bygd. Dette trekker informanten også frem og derfor understreker hun at dette synet kan sees på som egoistisk. Likevel sier ønsket om et beitelandskap i stedet for et hyttelandskap noe om hva slags verdier en vil ha i landskapet. I neste sitat kan en se hvordan det nære forholdet til landskapet og naturen preger hvordan bonden forholder seg til det.

"Jeg tror nok det at når du lever ut av landskapet rundt deg, og jorden, så tror jeg at du forvalter den på en helt annen måte, både med søppel og slike ting som det. Og når du ferdes i fjellet og prøver å ikke sette spor og slike ting..." (Lars).

Når vi snakket om disse ulike verdiene som en kan se og finne i landskapet, gikk ofte samtalen videre på hvordan en som bonde forholder seg til det og da kom vi ofte tilbake til forvaltningsperspektivet som har vært nevnt tidligere i dette kapitlet.

"Hva naturen er verdt, jeg, vi er så avhengige av den at det er vanskelig å sette en pris på den. Samtidig som vi forbruker den på en fornuftig måte. Han er der for å brukes og høstes av på en fornuftig måte" (Ola).

Naturens bruksverdi har kommet frem flere ganger gjennom sitatene, men forvaltningsprinsippet som ligger til grunn i dette sitatet kan nok sammenstilles med prinsippet om bærekraft. Dagens forbruk må skje på en fornuftig måte, slik at de verdiene som finnes der i dag ikke forringes og dermed kan gi de kommende generasjoner de samme mulighetene til å dekke sine behov.

"Nei den er jo egentlig verdt alt da. Hvis en tenker på økosystem og sånne ting, da er den egentlig verdt alt. Har en ikke naturen så fungerer ikke samfunnet uansett. ...men for mitt vedkommende så er det jo livsgrunnlaget mitt, inntekten min, den kommer jo fra naturen. Så for meg så er det hele økonomien, men det er klart for storsamfunnet så er det nok en del av økonomien der, men de er ikke så avhengige av det som meg da, de er vel for så vidt det da" (Lars).

I dette sitatet kobles avhengigheten til naturen til hele samfunnet. Mennesket er avhengig av naturen, og informanten trekker her inn ulike økosystem som grunnleggende for menneskelig eksistens.

6.7 "Det er så individuelt fra folk til folk, noen liker å plukke soppen og noen liker å plukke bær".

Synet på naturen er nok i stor grad farget av at informantene er sauebønder. Samtidig så ses verdiene i naturen er ikke bare i lys dette, i de kommende sitatene fremheves det at de er preget av individuelle verdivurderinger. Den innledende overskriften viser kanskje på et forenklet nivå at bruken av naturen preges av individuelle preferanser.

"Uten det naturmangfoldet så har det vel blitt en ganske fattig verden, i alle fall for min del. Jeg liker godt å gå i fjellet og komme meg opp å se litt og trives veldig godt i fjellet selv" (Jens).

Mangfoldet i naturen settes pris på, men her ser en hvordan bonden selv fremhever at fjellet er en viktig arena for han. I dette sitatet ligger den individuelle opplevelsen og bruken av fjellet til grunn. Det å komme opp kan kanskje tolkes som at informanten finner verdi i utsynet som en finner i fjellet.

Som presentert var bøndene opptatt av at naturen og landskapet må brukes av mennesker og dyr. En informant trakk også frem at vi i dagens samfunn ikke er like flink til å bruke naturen, og dette kan da være til hinder for at verdiene som finnes ikke settes pris på, siden vi ikke ser dem.

"...jeg tror det er fryktelig mange av oss som har en så travel hverdag at vi egentlig ikke ser verdiene, vi vet at vi har det, men vi ser ikke verdiene. Vi bruker ikke naturen, jeg tror vi skulle brukt naturen i mye større grad" (Per).

Om det er utviklingen i samfunnet eller bare personlige prioriteringer og preferanser er vanskelig å si. Allikevel fikk dette sitatet meg til å tenke om vi har problemer med å se verdiene på grunn av endret bruk av naturen? Noen av bøndene trakk paralleller til hvordan vi i dagens samfunn ser naturprogram på tv uten å være ute å nyte den selv. Sett i lys av neste sitat, trekker informanten frem dagens teknologiske utvikling som et hinder for å bruk av naturen.

"...jeg tror det er viktig at vi bruker naturen både dyr og folk, ikke minst folk også, i alle fall i den verden vi lever i nå, med mye media og den oppvoksende generasjonen som sitte på data, mobil og slike ting. Jeg tror i fremtiden, så blir det enda mer viktig at de kommer seg ut i naturen og bruker naturen. For det er noe som ligger her som er et gode for oss, for oss alle sammen og som gir oss mye" (Jens).

Naturen blir altså sett på som et gode for oss mennesker, men som sitatet ovenfor viser legges det vekt på at vi må bruke den. Bonden ovenfor ser en bruksverdi for både dyr og mennesker, og dette var veldig gjeldene for samtlige bønder. Det har kommet frem at bøndene selv har et nært forhold til naturen og de bruker den aktivt i forhold til gårdsdriften, men samtlige trives de også ute i naturen og er derfor aktive brukere foruten om den daglige gårdsdriften. I sitatet ovenfor kan en se hvordan bonden ikke bare ser verdier for seg selv, men for hele samfunnet og for fremtidige generasjoner. I de to neste hovedavsnittene vil jeg presentere bøndenes vurderinger rundt temaene gjengroing og rovdyr, hvor begge var gjennomgående i store deler av intervjusituasjonen. Disse temaene ble knyttet opp mot mye av det som er blitt presentert så langt. Spennet var stort, og de dukket når vi snakket om alt fra fremtidig drift og eventuelle arvtakere, om hva slags goder naturen gir, i beskrivelser av landskapet, hvilke tanker de hadde om landskapet i fremtiden, og bruken av landskapet og naturen.

6.8 Gjengroing

De aller fleste av bøndene tror det vil bli mer gjengroing generelt. I hvilken grad dette er aktuelt for Vinstradalen er det delte meninger om. Noen mener det ikke har vært de store endringene i dalen siden beitetrykket holdes oppe. Det er imidlertid flere som påpeker at enkelte områder i dalen, som liene, er utsatt for gjengroing, og derfor gror enkelte områder mer igjen av kratt og einer. Det gjøres tiltak i dalen for å vedlikeholde landskapet og det utvalgte kulturlandskapet, blant annen gjennom nasjonale midler og bøndenes utmarkslag. Skjøtselsplanen for Vinstradalen og Lo utmarkslag er et tiltak for å vedlikeholde området, og denne trekker flere av bøndene frem. For å gjennomføre de ulike tiltakene som påpekes i skjøtselsplanen deltar de fleste av dem som har eiendommer i grenden. Flere av sauebøndene hadde vært delaktig i dette arbeidet, og trakk derfor dette frem som et godt tiltak for å vedlikeholde landskapet i dalen. Flere av bøndene trakk også frem den økende effektiviseringen i jordbruket som en faktor som kan føre til økt gjengroing i dalen. Hvis flere bønder går inn for større mekaniserte bruk, som for eksempel robotfjøs, fører dette til mindre melkekyr på beite, dette gjaldt både innmarks- og utmarksbeite.

"Gjengroing er et ledd i den negative trenden i landbruket. At det blir mindre dyr, effektiviseringen gjør at vi ikke lenger har tid til å stå i skogen" (Rolf).

I sitatet ovenfor kan en se hvordan informantene ser på effektiviseringen av landbruket som en av grunnene for at det gror igjen flere steder. Det påpekes også at folk ikke bruker skogen på samme måte som tidligere, hvor dette også gjelder bonden selv.

"Jeg tror at nå er det gått så langt, at det skal alvorlig mye til for at vi klarer å hente igjen dette tror jeg. Folk er jo ikke i skogen og henter ved lenger, de gjør ikke det, kjøper seg varmepumpe i stedet, det har vi også gjort, vi har det" (Sofie).

Som informantene argumenterer for så er ikke utmarken like mye brukt som tidligere, endringer i samfunnet, som for eksempel lønnsomheten i å hente ut ved i skogen er ikke like stor som tidligere. Bonden selv er like lite avhengig av å hente ved i skogen som resten av den norske befolkningen. Imidlertid trekker bøndene også frem at denne endringen i forhold til bruk av utmarka og skogen ikke nødvendigvis er så positiv. I neste sitat viser bonden til sin egen drift og hvordan bruken av husdyrene har endret seg, noe som kan knyttes til rammebetingelsene for jordbruket, men også hvordan bonden selv må tenke på den økonomiske avkastningen i sin egen produksjon.

"Dagens landbruk er dårlig på å hindre gjengroing, før presset de dyrene mer på dårligere beite, nå har en ikke råd til det. Før var det også mer allsidig beitebruk" (Hans).

Noe som vektlegges blant bøndene er hvordan en tidligere hadde forskjellige dyreslag som gikk og beitet. Disse dyrene gikk ofte på de samme områdene, noe som førte til at det også ble hardere beitet. Dette kan også knyttes til hvordan en tidligere benyttet setrene mye mer aktivt. Flere av bøndene nevner at seterdalene i Oppdal var mer åpne, men i Vinstradalen er det ikke de store forskjellene siden det fortsatt går dyr på beite. Samtidig påpeker de gjengroingen rundt enkelte seterhus, men de mener den ikke er like stor her sammenlignet med andre steder. De er imidlertid fullstendig klar over at det er de selv som ikke bruker disse områdene like aktivt lenger, og derfor vil det ikke bli like mye beitet i slike områder. Av bøndene jeg intervjuet hadde noen i tillegg til sau enten ammekyr eller storfe. Ingen av bøndene hadde disse dyrene på samme beite, og la ofte det økonomiske aspektet til grunn for dette. Grunnen er at de ønsker større vekt på lammene sine og beite er bedre i høyfjellet, så da blir det automatisk slik at de vil ha dyrene sine der hvor det er best beite. Samtidig trekker de frem at

beite forringes i seterdalene fordi det ikke beites like aktivt der lenger, så det kan nesten virke som det er en ond sirkel av ulike prioriteringer og driftsmåter.

Alle informantene trekker frem at både klima og endringene beitetrykket vil føre til mer gjengroing. En bonde er imidlertid mer skeptisk til om det faktisk er klimaendringer, men heller naturlige klimatiske svingninger og endringer i driftsmåter som fører til gjengroingen. Når bøndene reflekterer rundt gjengroingen er det flere som beskriver områder de brukte å oppholde seg i som barn, og hvordan disse områdene har forandret seg frem til i dag. Her trakk flere frem at både tilgjengeligheten og utsynet i slike områder var markant endret. De fleste bøndene oppfattet dette som noe negativt. En informant hadde selv sluttet å bruke et område som hun tidligere hadde brukt mye, på grunn av at gjengroingen var blitt så markant. Jeg spurte bøndene hva de tror vil skje hvis gjengroingen som de beskriver fortsetter?

"Et igjenvokset landskap som er tett og sånn buskete er ikke tilgjengelig for hverken for dyr eller for folk, ikke til noen. Samtidig som man må prøve å bevare landskapet sånn som det har vært, det er nå kanskje det en prøver på" (Ola).

I sitatet ovenfor legges det vekt på hvordan gjengroing kan hindre eller begrense tilgjengeligheten i landskapet både for dyr og mennesker. Bøndene ser og vet hva sauene gjør med landskapet. Når det kom til gjengroing så flere på sauene er et viktig verktøy i forvaltningen av landskapet, med vekt på hvordan beitingen hindrer gjengroingen. Det går igjen at naturen og landskapet skal brukes av både dyr og mennesker og som neste sitat viser er derfor tilgjengeligheten viktig.

"...landskapet skal være tilgjengelig for alle. Det skal legges til rette for de fleste, for å bruke området" (Ola).

Bøndene påpeker hvordan rammebetingelsene for jordbruket og endringer i samfunnet generelt har ført til at landskapet gror mer igjen. Bøndene mener selv deres bruksendringer kan føre til at det gror mer igjen, men fremhever at beitingen fortsatt har en stor effekt på vedlikehold av landskapet og begrenser gjengroingen.

"Jeg tror ikke folk har fått opp øyene for akkurat den beitingen nei, jeg tror kanskje den, klart den er ikke så viktig som matproduksjon, men jeg tror den er kjempeviktig, og skoggrensene den kryper høyere og høyere oppover" (Sofie).

Dette sitatet kan ses i lys av hva samfunnet forventer bonden skal produsere, altså det er matproduksjonen som er viktig. Samtidig er fokuset på et åpent og vedlikeholdt landskap noe folk flest setter pris på. Som dette sitatet viser tror informanten folk i Norge ikke helt har skjønnet hva slags effekter beitingen kan ha på landskapet. Flere av bøndene trekker nemlig frem at det er viktig å få større anerkjennelse rundt hva beitingen faktisk gjør med landskapet.

6.9 Rovdyr

Sauebøndene er avhengig av å kunne benytte seg av de ressursene som finnes i utmarka for å produsere mat. I avsnittet ovenfor er gjengroing et fenomen som blir oppfattet som negativt for bøndene, ikke bare direkte knyttet til matproduksjon, men også for bruken av naturen og landskapet. Det kommende sitatet er representativt for hvordan bøndene snakket om rovdyr og problematikk rundt rovdyr og sauenæringen.

"(...) et av de største og de vanskeligste punktene i forhold til dette med utnyttelse av utmarken for å høste mat, er disse konfliktene som vi har med rovvilt. Hvis vi ikke klarer å finne en løsning på dette, så er jeg redd for at det er mange som gir opp kampen altså. For i dag så er det ikke økonomien som driver bønderne, de må være litt sånn ideologer og de skal like å drive som gårdsbrukere, for hvis ikke så er det enkelt å få seg andre jobber. (...) altså å være bonde det er en livsstil" (Per).

Rovdyr var ikke til å komme utenom når jeg snakket med bøndene. I de fleste intervjuene var dette temaet noe som bøndene selv trakk frem. Jeg velger her å trekke frem et langt sitat som kom relativt tidlig i ett av intervjuene. Etter å ha snakket om gården og hvorfor vedkommende ønsket å bli bonde, spurte jeg om informanten kunne utdype positive eller eventuelle negative aspekter rundt det å være sauebonde. Dette er et helt sitat som jeg velger å dele opp i fire;

(1)"Jeg tror i utgangspunktet at jeg er positiv som person, men jeg kjenner selv at de negative tingene får mer og mer fokus. For det betyr så mye for oss etter hvert, det utgjør så mye økonomisk for oss, både rovdyr og litt sånn som det der" (Sofie).

Her kommer som nevnt rovdyr inn i en tidlig fase av intervjuet, og rovdyr blir sett på som negativt for bonden. Her trekkes det økonomiske aspektet frem, og som en ser i sitatet fremheves det at økonomien oftest ikke er det som driver bonden. Rovdyrene blir i dette sitatet koblet opp mot hvordan de kan ha en negativ effekt for det økonomiske grunnlaget til bonden. Når jeg var i Oppdal for å gjennomføre intervjuene med bøndene, var det nettopp

blitt oppdaget døde sauer i fjellområdet hvor sauebøndene med tilknytning til Vinstradalen har sine dyr, (jfr. delkapittel 4.2.3). Videre fortsatte Sofie;

(2)"Slik som nå om fredagen så var det noen ørner som jaget noe sau på et vann i fjellet her, så fikk vi først fellingstillatelse, også ble det usikkert etterpå om det var havørn eller kongeørn. For meg spiller ikke det noe rolle hvem som har gjort at sauene mine har druknet. Jeg får ikke erstattet dette så lenge ikke ørnen er i direkte kontakt med dyrene, så det er rett og slett tap".

Dette underbygger hvordan forholdet til forvaltningssystemet kan ses på som vanskelig for sauebonden. I denne konkrete saken ses vern av havørn som problematisk, og de ulike retningslinjer for fellingstillatelse for å begrense skadeomfanget, og til slutt når det kommer til erstatningskrav, (jfr. delkapittel 4.2.3). Videre fortsetter hun;

(3)"Bare jeg prater om det så blir jeg litt ja, jeg blir ikke sint tror jeg, jeg blir mer lei meg og frustrert rett og slett, og den føler jeg kanskje litt oftere og oftere. Ja, og jeg tror kanskje dette problemet blir større etter hvert".

Ikke bare føler bonden at rovdyrene kan ha negativ effekt for deres økonomi. Følelsen av frustrasjon knyttet til dette blir sett på som et problem. Bonden har et forhold til dyrene sine, motivasjon ligger ikke bare i en ytre belønning som penger, men gårdsdriften og forholdet til dyrene blir ofte sett på som et livsverk, ikke bare jobb. Dette er noe som også flere av bøndene trakk frem.

(4)"Jeg tror det, for folk blir mer og mer urban, og folk tenker at bor du i Oslo, så er det veldig flott å komme til Oppdal å kanskje kunne se en ørn eller en jerv ikke sant, men for oss som skal leve med det hver dag så er det ikke så ganske flott".

Her trekker informanten frem at det kan ligge forskjeller i synet på rovdyr mellom de som bor på bygda og de som bor i byer. Her kan en se at det er nærheten til rovdyrene og deres sameksistens med husdyrene oppfattes som problematisk for bonden. De aller fleste av bøndene jeg snakket med er ikke imot rovdyrene i seg selv, men problemet er hvordan en skal forvalte en sameksistens. Det neste sitatet underbygger dette;

"(..) jeg håper det kommer til å skje en utvikling der, jeg tror ikke det er noen som har intensjoner om å skal rydde ut rovdyrene, men vi er nødt til å se det i øyene at vi kan ikke slippe rovdyrene og husdyrene side om side, det blir det konflikter av. (...) Så jeg

tror vi er nødt til å se det i øynene at vi er nødt til å skille dem i tid og rom, for å slippe alle disse brutale konfliktene som vi har. Vi kan klare det, vi må gjøre det" (Per).

Som sitatet ovenfor viser ser bonden at så lenge rovdirene og husdyrene lever side om side så vil det bli konflikter. Bonden er imidlertid ikke ute etter å utrydde rovdyr, men informanten legger vekt på konfliktgrunnlaget som oppstår hvis en ikke klarer å forvalte en sameksistens. I kommende sitat er det en bonde som også understreker at rovdirene har en naturlig plass i naturen. I det kommende sitatet er ikke sameksistensen et umiddelbart problem, men de rovdirene som utgjør en trussel mot sauene er problemet.

"Nei vi lever jo av naturen, så vi er avhengige av, ja skal naturen fungere. Kan jo godt si at alle fluene skulle være borte, ja en og kan godt si at alle rovdirene skal være borte, men hvem skal pusse opp i naturen da. Så vi er jo på et vis avhengig av hverandre, og klart hvis det har vært hundre bjørner i Oppdal og ingen drepte sau, hva galt har de gjort da. Det er det samme med jerven, så lenge jerven bare er i naturen og spiser åtsel og villrein så er det helt greit, det er den jerven som dreper 20-30 lam om høsten som jeg vil ha bort" (Lars).

Gjennom intervjuene med bøndene så oppfattet jeg at bøndene hadde et misstillitsforhold til forvaltningen. Bøndene argumenterer for at forvaltningen er et tungrodd system, hvor ting tar tid, hvor dette fører til at problemene sauenæringen har i forhold til rovdyr ikke lar seg løse med det første.

"Føler at myndighetene gjør litt narr av oss på et vis, sånn føler du egentlig litt som bonde" (Sofie).

For bøndene handlet dette om flere ting, blant annet at det tok lang tid før en fikk fellingstillatelse. Arbeidet med tilsyn og dokumentasjon av tap til rovdyr var tidskrevende, hvor alt dette ses som ressurskrevende og vanskelig for den enkelte bonden.

Det neste sitatet er generaliserbart for oppfatningen blant bøndene når det kom til erstatningskrav og troverdighet mellom de selv og forvaltningen;

"(...)staten har jo en agenda, de skal forvalte rovdirene, og spare penger. Vi på andre siden da, vi har bevisbyrden. Samtidig noe som jeg synes er negativt at vi ikke har noe

som helst kontrollør, altså det er min troverdighet som gjør at jeg sier hvor mange sau jeg slipper til fjells" (Lars).

Under intervjuet med Gro Aalbu spurte jeg om det var et mistillitsforhold mellom forvaltningen og sauebønder. Hun svarte kort og konsist "*det har det allerede blitt*" (Gro Aalbu).

Rovdyr er med andre ord noe som opptar bøndene. De momentene som her er presentert kan ses i lys av hvordan de ulike verdier og goder bøndene tilskriver naturen og landskapet kan problematiseres av en tilstedeværelse av rovdyrene. I følgende kapittel vil jeg diskutere det som er blitt presentert gjennom dette kapittelet opp mot mitt teoretiske rammeverk.

7 Landskapsverdier og naturgoder

Jeg skal i dette kapittelet drøfte empirien som ble presentert i forrige kapittel opp mot mitt teoretiske rammeverk. Utgangspunktet for denne oppgaven er å fokusere på et utvalg sauebønder sine perspektiver på verdier knyttet til fjellandskapet, og hvilke verdier saubeitingen produserer i dette landskapet. Som tidligere nevnt har det skjedd endringer i fjellet i Norge, hvor disse i hovedsak kan skyldes menneskelig påvirkning. For eksempel så har endret arealbruk, som opphør av tradisjonelt seterbruk med konsekvenser for beitetrykket, bl.a. ført til gjengroing. Endringene i fjellandskapet er et resultat av mange ulike direkte påvirkningsfaktorer og underliggende drivkrefter. Disse kan reflektere ulike samfunnsbehov, næringsinteresser og politiske prioriteringer. I alle tilfeller er fokuset på bl.a. produksjonsøkning, inntekts- og forbruksvekst, noe som spiller en stor rolle for de ulike økosystemtjenestene i Norge, og da også for fjellet.

For å skape en oversikt i dette kapittelet har jeg valgt å strukturere kapittelet hovedsaklig etter Jones (1993) sine kategorier økonomiske verdier og ikke-økonomiske verdier, siden sauebøndene tilskriver naturen og landskapet både økonomiske og ikke-økonomiske verdier. Dette skillet kan ses på som en forenkling av virkeligheten, siden verdiene som er knyttet opp til disse kategoriseringene eksisterer side om side og kan derfor flyte lett over i hverandre. Jeg vil først starte med en kort oppsummering av økosystemtjenesteperspektivet, for å tydeliggjøre hvordan et landskapsperspektiv vil bli brukt i denne delen av oppgaven.

7.1 Økosystemtjenester og landskapsperspektivet

Begrepet økosystemtjenester ble for alvor satt på dagsorden med den globale FN-studien 'Millennium Ecosystem Assessment' (MA) (2005). Begrepet er ment å være et samlende begrep for de grunnleggende goder naturen forsyner oss mennesker med, og blir her definert som *"fordelene mennesker får fra økosystemer"* (NOU 2013: 10, s. 42). MA-studien synliggjorde hvilke effekter menneskelig aktivitet har på de ulike økosystemene. I ettertid kom oppfølgingsstudien 'The Economics of Ecosystems and Biodiversity' (TEEB) (2010), som i større grad fokuserte på den økonomiske betydningen av biologisk mangfold og økosystemtjenester. Denne rapporten beregnet også økosystemtjenestenes økonomiske verdi, der det var mulig. Begge studiene har fått både ros og anerkjennelse, men de har også fått en del kritikk fra flere hold, se kapittel 2.3. TEEB-studien kan spesielt trekkes frem på grunn av vekten som er lagt på økonomisk verdsetting. Av særlig betydning for denne oppgaven er at det i august 2013 kom en norsk NOU-rapport kalt *"Naturens goder - om verdier av*

økosystemtjenester". NOU-rapporten kan ses på som en norsk oppfølging av disse rapportene, hvor den tar for seg tilstanden til de norske økosystemene og de tjenestene de leverer. Denne rapporten danner som helhet et bakteppe for min oppgave, men det er kategoriseringen av de ulike opplevelsesh- og kunnskapstjenestene (kulturelle tjenester) som er av størst interesse.

I NOU-rapporten har de videreført kategoriseringen av de ulike kulturelle tjenestene fra MA-rammeverket (2005), med noen modifikasjoner, og forsøkt å si hva slags betydning hver enkelt kategori har i Norge. Dette kan ses på som en utfordring. Som det fremkommer i NOU-rapporten kan flere av de kulturelle tjenestene være overlappende, og dette er også gjeldende for mitt empiriske materiale. Dette gjelder f.eks. tjenestene 'naturbasert reiseliv' og 'religiøse verdier'. Tjenesten 'åndelig berikelse' er slik jeg ser det både flyktig som begrep og i beskrivelsen i NOU-rapporten (se kapittel 2.4). 'Åndelig berikelse' vil på dette grunnlag bli inkorporert i de andre tjenestene jeg kan identifisere i datamaterialet mitt. De resterende tjenestene som en finner i kategorien opplevelsesh- og kunnskapstjenester (kulturelle tjenester), vil i stor grad kunne knyttes opp til Jones (1993) kategori ikke-økonomiske verdier.

Økosystemtjenesteperspektivet legger vekt på at økosystemene kan dekke menneskelige behov av både materiell og immateriell art. Kategorien opplevelsesh- og kunnskapstjenester (kulturelle tjenester) i økosystemtjenesterammeverket er ment å få frem økosystemenes bidrag til ulike *immaterielle* verdier. Det første problemet med denne formuleringen er at de økosystemtjenestene som beskrives i denne kategorien er like materielle som immaterielle. Det er her landskapsperspektivet er relevant, for i følge Setten (2013), er den materielle dimensjonen ved landskapet de fysiske elementene vi mennesker kan observere i våre omgivelser, som trær, hus, fjell og liknende, og disse vil få en diskursiv betydning innenfor forskjellige sosiale og kulturelle kontekster. Landskapet er altså både noe materielt og diskursivt, hvor disse dimensjonene betinger hverandre. De immaterielle verdiene vil derfor også ha en materiell side, ved at de eksisterer i en dynamikk med det fysiske landskapet.

Et annet problem ved økosystemtjenestetilnærmingen er som Setten et al. (2012) har påpekt at en ikke kan skille natur og kultur slik tilnærmingen gjør. Landskapsbegrepet har i denne oppaven blitt brukt som et verktøy for å forstå hvordan de ulike opplevelsesh- og kunnskapstjenestene (kulturelle tjenester) oppstår i samspill mellom natur og kultur, både på lokalt, nasjonalt og internasjonalt nivå. Landskapet blir ofte sett i et ressursperspektiv, og Michael Jones (1981, 1993, 2009) tilnærming til ulike ressursverdier i landskapet er derfor

sentralt som teoretisk utgangspunkt i denne delen av oppgaven, fordi det knytter natur og kultur sammen på tvers av skala.

Samtlige informanter beskriver landskapet i Oppdal og Vinstradalen ut fra sin naturgitte fysiske karakter, men det tas også høyde for de kulturelle og sosiale prosessene. Måten landskapet beskrives på kan knyttes til Jones (1991) tre forskjellige tilnærminger til forståelsen av landskap. Informantene beskriver ofte de samme elementene i landskapet, de fysiske elementene som fjell, daler og hus. Landskapet ses da som en fysisk realitet, som noe objektivt og synlig. Informantene snakker også om dyrket mark, innmarksbeite og seterdaler, hvor disse kan ses på som utvalgte elementer i landskapet, som fortsatt er objektive, men de har også et verdiladet uttrykk. Igjen må alt relateres til Jones (ibid.) siste landskapstilnærming som går på den subjektive dimensjonen, hvor forståelsen av landskapet er iboende i hver av oss, noe også Meinig (1979) har påpekt. Hvordan landskapet beskrives må forstås ut i fra konteksten mennesket befinner seg i, og beskrivelsen kan også derfor si noe om hvilke verdier informantene mine tilskriver landskapet. De verdiene mennesket tilskriver landskapet er en refleksjon av ens egen selvforståelse innenfor en kulturell kontekst, som da er det intersubjektive forholdet (Jones, 1991). Siden hovedvekten av informantene mine er sauebønder, kan en derfor se at en slik beskrivelse av landskapet reflekterer at landskapet forstås på bakgrunn av informantenes selvforståelse og ståsted (Greider & Garkovich, 1994).

7.2 Økonomiske verdier

Michael Jones (1993) har definert tre underkategorier under hovedkategorien *økonomiske verdier*, som presentert i kapittel 3.3.1. Underkategoriene er selvbergingsverdier, markedsverdi og langsiktig økologisk bruksverdi. Av de økonomiske verdiene til Jones (ibid.) er selvbergingsverdien ikke til stede i mitt datamateriale, hvor den underliggende rasjonaliteten for denne verdien er overlevelse.

Hvordan naturen og ressursene i utmarka og fjellet brukes og forvaltes er i forhold til det økonomiske aspektet viktig for bonden. Naturen og landskapet kan på mange måter ses på som en privatøkonomisk ressurs for bonden, som bonden Lars sa det " *...det er klart så lenge vi lever av naturen, så er vi avhengig av den*". Naturen og landskapet kan, sett opp mot Jones (1993), tilskrives flere økonomiske verdier. I følge Rønningen (2008) ligger ofte bondens selvforståelse eller identitet rundt det å produsere mat. Råvareproduksjonen er derfor en stor del av bondens yrkesutøvelse, noe som gjør at den økonomiske verdien blir vektlagt blant bøndene.

For å utdype relevansen av økonomiske verdier, vil jeg først se på bøndenes forhold til gårdsdriften, knyttet opp mot endringer i landbruket og økonomiske og samfunnsmessige forhold. Som Rønningen og Øian (2013) poengterer, vil økonomiske og samfunnsmessige rammebetingelser sette føringer for hvordan landbruksdriften utvikles og endres. Når jeg snakket med bøndene om gårdsdriften, var fokuset stort på kravet til økt spesialisering og effektivisering. Alle informantene mine er sauebønder som satset aktivt på sauehold, og alle hadde på hver sin måte satset på driften. Noen hadde for eksempel utvidet gårdsbygninger for å kunne øke antall dyr i sin besetning. Flere av bøndene hevdet at forholdet mellom økonomiske investeringer, arbeidsmengde og avkastninger var skjevt. En av informantene var også kritisk til hvordan statusen til bonden i Norge har endret seg. Dette er noe Almås (2004) har påpekt, nemlig at landbruksnæringen ofte blir sett på som lite lønnsom, og at bondestatusen er lavere enn tidligere. Blant bøndene var det ofte delte meninger og forhåpninger om fremtidige arvtakere av gårdsdriften. Større investeringer er knyttet til gårdsbygninger og moderne driftsredskaper, hvor dette bl.a. har ført til at den enkelte bonden pådrar seg mer gjeld. En bonde mente derfor at også det økonomiske aspektet i næringen kunne være en potensiell hindring for å overta store bruk.

Flere av bøndene var videre opptatt av at deres barn skulle ta en utdanning. Dette kan ses i lys av at fokus på utdanning har økt hos den norske befolkningen generelt¹⁶, og også bøndene la vekt på at deres barn skulle ha flere muligheter i dagens samfunn. Et slikt fokus kan kanskje reflektere en usikkerhet rundt dagens landbruksnæring. Allikevel var det flere som hadde et mål og en forhåpning om at gården skal gå i arv. Tradisjonsaspektet kan her ses på som en trygghet for å satse på gårdsdriften, noe som samtlige bønder hadde gjort. I lys av dette kan det derfor virke som at de allikevel har tro på landbruket. Effektiviseringen i landbruket har ført til at driftskostnadene til bøndene har økt.

Her sees noen sprikende vurderinger blant bøndene, noe som kanskje kan forklares med at holdningen til landbruket vurderes ut i fra bøndenes egen selvforståelse (Greider & Garkovich, 1994), men da sett i en større samfunnsmessig kontekst. Samtidig kom det frem at bøndene mente de hadde for lav inntjening på råvarene, og her var det noen som trakk paralleller til at folk drar på 'harryhandel' og dermed ikke setter pris på deres matproduksjon. Dette er noe Storstad (2003) har påpekt, nemlig det at grensehandel kan ses på som en

¹⁶ Fokus på høyere utdanning har økt de siste årene. Grunnen til det er at i løpet av de siste tiårene har utdanning, og spesielt et godt utdanningssystem blitt verdsatt som nøkkelen til suksess for land som ønsker å lykkes i den globale økonomien. Tendensen i dagens samfunn er ofte slik; vil du lykkes i dagens kunnskapssamfunn, så bør du ha en utdanning (Martens & Niemann, 2010).

manglende interesse for og verdsetting av det norske landbruket. Gro Aalbu påpekte således at gode rammebetingelser for landbruket måtte ligge til grunn for at den fremtidige driften skulle opprettholdes. Hun la også vekt på at saueholdet i dag var preget av god dyrevelferd og at denne typen matproduksjon var mer eller mindre økologisk, noe som er et veldig positivt aspekt for et fremtidig sauehold. Daugstad og Rønningen (2004) har også påpekt at nordmenns interesse for kortreist og økologisk mat er økende i dagens samfunn. Flere av bøndene selv trakk også frem dette, og parallellen ble ofte dratt mot at dagens økende industrialiserte driftsformer ikke er like økologiske som deres. Bøndene legitimerte altså sin matproduksjon som et gode for samfunnet i en større sammenheng, ofte sett opp mot import av mat, matsikkerhet og klimautfordringer.

7.2.1 Fôrressursene i utmarka er et naturgode

Når jeg snakket med bøndene om hva et naturgode er, så trakk de fleste den slutningen at dette måtte være goder som naturen gir oss mennesker. Her ble for eksempel fôrenhetene som ligger i utmarka trukket frem som et gode både for mennesker og dyr. Det at bøndene trakk frem fôrenhetene, må ses i lys av bondens råvareproduksjon. For bøndene har ressursene som ligger i utmarka en direkte beiteverdi i forhold til hva dyrene kan hente ut. Oppdal kommune har regnet ut at dagens beitedyr i løpet av en sommer kan hente ut en direkte verdi på 14,3 millioner (Styringsgruppen for beiteplanrullering, 2009). Denne ressursen blir betegnet som gratis av bøndene, men som en ser så har den stor økonomisk verdi sett opp mot bøndenes råvareproduksjon. Fôrenhetene kan altså sies å ha en markedsverdi (Jones, 1993) siden utnyttelsen av fôrressursene i landskapet kan sees opp mot et formål, som i dette tilfellet er matproduksjon. Bøndene mente at dette godet (fôrenhetene) ikke bare var et gode for dem selv, men også for samfunnet som sådan.

Bøndene legger altså vekt på at naturen må brukes, men det fremheves at høstingen av naturen må skje på en fornuftig måte. Bøndenes bruk av utmarka kan knyttes til Jones (1993) underkategori 'langsiktig økologisk bruksverdi'. De sier selv at ressursene som ligger i utmarka må tas vare på slik at de kommende generasjoner skal ha mulighetene til å bruke utmarka på samme måte som dem selv. Slik tilskrives utmarka og fôrressursene en fremtidig økonomisk verdi blant bøndene, hvor denne verdien bygger på et bærekraftig prinsipp. Denne måten å forvalte ressursene i utmarka på er representativ for hvordan bøndene ser på naturen og landskapet, og dette vil bli drøftet senere i kapittelet.

7.2.2 Endringer i gårdsdriften

Endringer i gårdsdriften ble ofte sett opp mot en referanse til hvordan en tidligere drev gården. Tidligere slapp bøndene dyrene sine på utmarksbeite rett fra gården. Det var bare en av bøndene jeg snakket med som gjorde dette i dag. Noen bønder sier at byggingen av E6 og jernbanelinjen har ført til hindringer for dette. I så måte kan en se at landskapet har blitt fragmentert og mulighetene for en slik praksis redusert. Denne fragmenteringen av landskapet er også noe Høgda et al. (2009) har påpekt. Samtidig nevner bøndene at kravene til økt produksjon har ført til at de transporterer dyrene lengre inn i fjellet når de slippes på utmarksbeite. Grunnen til dette er at beiteforholdene er bedre lenger inn i fjellet, slik at bøndene oppnår en høyere slaktevekt på lammene. Når vi snakket om disse endringene i gårdsdriften, var det flere som nevnte at dette har ført til at landskapet rundt gården har endret seg, da ofte med referanse til gjengroing. Ettersom det tidligere ble beitet mer aktivt i nærheten av gården, var liene opp mot utmarka mer åpne. Utmarksbeite var også tidligere preget av flere beitende dyreslag, hvor den allsidige beitingen på vegetasjonen i disse områdene skapte gode beiteforhold. Siden gårdsdriften i dag har blitt mer ensidig, ved at de fleste dyrene er sau, mener bøndene beiteforholdene i nærheten av gården ikke vedlikeholdes som før og derfor blir beitet dårligere. En bonde nevnte at en tidligere presset dyrene på dårligere beite, men at en i dag ikke har økonomisk grunnlag for å gjøre det. Dette påpekes også av Framstad (1998) som viser at nettopp mengden og fordelingen av husdyr har endret seg i de siste 50 årene. Det har vært en nedgang i antall hester og geiter, en moderat nedgang i storfe, men en økning i antall sau. Bryn (2008) har også påpekt at en kombinasjon av mindre dyr på beite, og at enkelte områder ikke lenger får besøk av beitende dyr, resulterer i gjengroing i enkelte områder. Siden hovedmålet for bøndene er matproduksjon, virker det ikke som dagens praksis med å transportere dyrene lenger inn i fjellet er negativt. Derfor ble det heller ikke lagt så stor vekt på endringene rundt selve gården, (se figur 5.2 som illustrerer gjengroing i nærheten av gårdene i et parti i Drivdalen). I henhold til Jones (1993) er mennesker mer tilbøyelig til å oppfatte endringer i landskapet som har økonomisk verdi. Her ser vi imidlertid at arealene rundt gården ikke tilskrives noen sentral økonomisk verdi i forhold til utmarksbeite. Det må imidlertid nevnes at gjengroing ble oppfattet som en negativ prosess blant bøndene, og dette vil jeg komme tilbake til.

Til nå har jeg sett på hvordan bøndenes råvareproduksjon er avhengige av de godene (fôrressursene) som ligger i utmarka, og hvordan gårdsdriften er knyttet til økonomiske og samfunnsmessige rammebetingelser, samt noen av bøndenes betraktninger rundt driften og

forutsetninger for videre drift i forhold til dette. Nå skal jeg se nærmere på hva slags verdier bøndene tilskriver kulturlandskapet i Vinstradalen, og hvordan disse verdiene kan utfordres på grunn av gjengroing.

7.2.3 Kulturlandskapet er avhengig av bonden

I følge Framstad (1998) har endringer de siste 50 årene ført til at målsetningene for jordbrukslandskapet ikke bare er knyttet til matproduksjon. Bevaring av biologisk mangfold og kulturlandskapsverdier, som for eksempel muligheter for rekreasjon og opplevelser knyttet til dette landskapet, er noe som blir vektlagt i større grad. Daugstad og Rønningen (2004) har påpekt at dette har ført til at dagens landbruk ser ut til å ha et legitimitetsproblem.

I landbruksplanen for Oppdal (2013) legges det vekt på at bonden produserer mange naturgoder knyttet til sin råvareproduksjon, men at bondens praksis også skaper en del indirekte verdier som kan ses på som verdifulle for samfunnet. I den gjeldende Landbruksplanen for Oppdal 2013 - 2021 utypes det at mangfoldet i kulturlandskapet må tas vare på, hvor dette ses på som viktig for et aktivt landbruk, bosetting og verdiskapning. Dette sier noe om hva som er ønskelig og bør opprettholdes fra kommunens side. Gro Aalbu la også vekt på at bonden og landbruksnæringen var en viktig del av næringsgrunnlaget i kommunen, samtidig som bondens praksis er viktig for å forme og opprettholde kulturlandskapet. Det er nettopp dette Daugstad og Rønningen (2004) mener er landbrukets legitimitetsproblem. Ved at det har skjedd en reformulering av landbruksnæringas meningsinnhold, har det nye meningsinnholdet blitt sterkt knyttet til kulturlandskapet som en ressurs for opplevelse, estetikk og identitet, og ikke lenger bare for matproduksjonen. På den måten utfordres landbrukets legitimitet ideologisk og identitetsmessig, både innad og utad i næringen (ibid.).

Når bøndene snakket om omgivelsene sine og gårdsdriften, brukte de ofte begrepet kulturlandskap, med andre ord landskapet i seg selv er blitt en ressurs. Bøndene la vekt på at de var med på å forme landskapet og da opprettholde kulturlandskapet gjennom sin praksis. Sauen ble på denne måten et verktøy i forvaltningen. Rønningen (2008) har også påpekt at bonden har en opplevelse av å ha en forvalterrolle, hvor denne kan sitte dypt og være med på å forme bøndenes selvforståelse. Dette kan ses i lys av det intersubjektive forholdet som også kan knyttes til Greider & Garkovich (1994), nemlig det at bøndene former det fysiske landskapet, men at landskapet også former bøndenes selvforståelse. Kulturlandskapet blir ofte forbundet med noe positivt, og det kan derfor sies å være et positivt ladet begrep (Daugstad & Jones, 1998). Slik jeg oppfattet det var det i positiv forstand bøndene brukte begrepet.

Kulturlandskapet kan på denne måten ses på som både et individuelt og kollektivt gode, som da kan tilskrives ikke-økonomiske verdier, men også økonomisk verdi i forhold til jordbruket som næring.

Vinstradalen er en del av utmarksområdet til sauebøndene jeg intervjuet. Vinstradalen er en seterdal, som har vært preget av lang tids bruk og vedlikeholdt gjennom saue- og kubeite. Vinstradalen, inklusive Loslia, Vetlevonen og Elgsjølægret, ble i 1996 plukket ut som et høyt prioritert kulturlandskap i Sør-Trøndelag, grunnet områdets brukshistoriske variasjon som har preget landskapet og det tilhørende artsmangfoldet (Liavik, 1996). Siden Vinstradalen er definert som et nasjonalt verdifullt kulturlandskap, kan kanskje dette også være en grunn til at bøndene bruker begrepet kulturlandskap i stor grad. Bøndene mener blant annet at det er viktig å vedlikeholde kulturlandskapet, slik at både mennesker og dyr kan bruke området. Bruken kan knyttes til økonomisk verdi for gårdsdriften og ikke-økonomisk verdi, som bruk av området til rekreasjon (Jones, 1993), noe som vil komme tydeligere frem senere. En kan si at bonden på denne måten legitimerer sin produksjon også gjennom å opprettholde kulturlandskapet.

7.2.4 Endringer i landskapet knyttes ofte til gjengroing

I Norge har høstingen av utmarka og fjellet vært en viktig del av landbruket (Forberg, 2002). Utmarka har derfor vært og er en viktig ressurs for lokalbefolkningen i distriktene i Norge, og spesielt den lokale utnyttelsen av utmarksbeite (Blekesaune & Stræte, 1997). Dette er som nevnt noe bøndene også har påpekt. De ressursene som finnes i utmarka har lokalbefolkningen tradisjonelt sett hatt stor kontroll over, og derfor vil bruksrettene i utmarka ofte være knyttet til sterke følelser (Blekesaune & Stræte, 1997; Forberg, 2002). Ifølge Forberg (2002) vil ulike bruks- og eiendomsretter ikke bare være økonomiske og juridiske instrument, men også en markør for sosial- og kulturell identitet. I så måte kan Vinstradalen ses på som en markør for den sosiale- og kulturelle identiteten til sauebonden. Den kulturelle praksisen vil derfor ha betydning for hvilke verdier en tilskriver naturen og landskapet. Det er altså en nær sammenheng mellom den kulturelle praksisen og økonomiske forhold.

Som det kom frem under presentasjonen av empirien i forrige kapittel var det delte meninger blant bøndene om det var skjedd store landskapsendringer i Vinstradalen. Noen trakk frem at landskapet i dalen har holdt seg forholdsvis stabilt, siden området fortsatt er aktivt beitet av sau og kyr. Andre mente det var grodd mer igjen, spesielt rundt setrene og i liene, både av kratt og einer. Når det gjaldt gjengroing generelt i utmarka og fjellet, sa samtlige bønder at de

trodde det ville bli mer av dette. Gjengroing ble av informantene mine oppfattet som noe negativt, på bakgrunn av flere aspekter, men i forhold til deres praksis ble det knyttet opp mot at beitet ble forringet. Dette kan knyttes opp til Jones (1993) sine kategorier ved at våre verdivurderinger gjenspeiler hvordan vi forstår endringer i landskapet. Mer konkret, at utmarka har en økonomisk verdi for bonden. Jeg nevnte imidlertid ovenfor at endringene rundt gården ikke ble oppfattet som spesielt negativt av bøndene, og derfor kan dette virke litt selvmotsigende. Det kan virke som bøndene kan akseptere noen endringer som skjer i landskapet, som gjengroing. Når bøndene ser mer generelt på gjengroingsprosessen og hvordan den utvikler seg, vil flere områder være utsatt for gjengroing, noe som i en større grad kan gå ut over bondens økonomiske interesser knyttet til utmarka. På en måte kan det derfor virke som om endringer i enkelte områder aksepteres, siden bøndene må forholde seg til en generell utvikling i landbruket. Gjengroingsprosessen påvirker landskapskvaliteter som bonden tilskriver en verdi, og flere av disse er ofte ikke-økonomiske, noe som vil bli utdypet senere. Sett opp mot Greider & Garkovich (1994) er bøndenes praksis i landskapet altså en måte å befeste sin selvforståelse. Gjengroing vil utfordre denne selvforståelse, fordi selvforståelsen til bonden i stor grad er knyttet til matproduksjon. Dette kan føre til at bondens oppfattelse av seg selv vil reforhandles og potensielt endres.

Også klimaendringer og endringer i beitetrykket vil føre til mer gjengroing. Dette er påpekt av bl.a. Austrheim, Setten & Mysterud (2013), Bryn (2008), og Bryn, Flø, Daugstad, Dybedal & Vinge (2013). Endret bruk av utmarka har med andre ord vært medvirkende til at landskapet endres, og bøndene påpeker selv at de ikke utnytter alle ressursene i utmarka på samme måte som tidligere, f.eks. gjennom vedhogst. Bryn, Flø, Daugstad, Dybedal & Vinge (2013), og Christensen (2002) har også påpekt at spesialiseringen og intensiveringen i landbruket har ført til at bruken av utmarka har blitt nedskalert og mer ensidig. Dette skyldes også at vi har hatt store endringer i ressursbruk og syn i det 20ende århundre, slik at aktiviteter som blant annet hogst, lauving og slått har blitt mindre lønnsomme (Bryn, 2008). En bonde mente at gjengroingen var en negativ trend i landbruket, og flere trakk også frem at endringer i produksjonsmåtene ikke samsvarer med vedlikehold av kulturlandskapet. Dette kan igjen knyttes til landbrukets legitimitetsproblem, og det kan virke som flere bønder må revurdere sin selvforståelse knyttet opp mot hva slags goder det skal komme ut av deres matproduksjon. Bøndene ser at beiting av sau er svært viktig for å vedlikeholde landskapet, og de mente at folk i Norge kanskje ikke har fått øynene opp for hva beitingen gjør med landskapet. En bonde poengterte da også at det var viktig å få større anerkjennelse for beitebruken.

Jeg vil nå gå over til de ikke-økonomiske verdiene bøndene tilskriver naturen og landskapet. Det som er presentert ovenfor, og det som vil bli presentert i det kommende, kan imidlertid ikke ses uavhengige av hverandre.

7.3 Ikke-økonomiske verdier

Mange av de goder/verdier bøndene tilskriver naturen og landskapet, kan vanskelig la seg omsette i et marked. De blir ofte betegnet som gratis, og de vil derfor falle innenfor Jones (1993) kategori 'ikke-økonomiske verdier'. Under ikke-økonomiske verdier har Jones (ibid.) definert fire underkategorier; økologisk egenverdi, vitenskapelig- og utdanningsverdi, estetisk- og rekreasjonsverdi, og orienterings- og identitetsverdi, (jfr. kapittel 3.3.2). Verdier er iboende hos mennesket, og derfor kan en si at de er immaterielle, men de oppstår og produseres med referanse til naturen og landskapet, og er derfor også materielle.

Jones (1993) ser på landskapet som en arena for å oppleve natur, historie eller noe estetisk, og NOU-rapporten ser naturen som en arena for å oppleve det samme. Sagt med andre ord snakker de ofte om det samme, bare at Jones (1993) bruker landskap og NOU-rapporten bruker natur. Videre i denne oppgaven vil jeg se på både naturen og landskapet som en vesentlig ramme for de ulike ikke-økonomiske verdiene bøndene identifiserer i fjellandskapet.

Når bøndene uttrykker sitt forhold til naturen beskrives det ofte slik: "*en del av livet*", "*går oppe i den hver dag*", "*glad i naturen fordi at jeg er bonde*". Bondens praksis gjør med andre ord at bonden har et nært forhold til naturen og landskapet. Denne nærheten til naturen og landskapet kan knyttes opp mot Christensens (2002) innenfra- og utenfraperspektiv. Perspektivet kan i seg selv være til hjelp for å forstå hvordan bonden betrakter landskapet. Bonden har en kroppslig kontakt med omgivelsene sine som kan være knyttet opp til fysisk hardt arbeid, eller det å være ute en varm sommerdag eller i sludd og regn. Bonden er dermed en aktiv deltaker i landskapet og derfor har bonden et innenfraperspektiv i måten han eller hun oppfatter landskapet og naturen. I lys av dette kan bøndenes forståelse av landskapet knyttes til at når de lever i landskapet så blir landskapet en del av dem, på samme måte som de er en del av det (Ingold, 1993). Slik ser en at landskapet er en sum av mennesket og natur, de er altså ikke motsetninger.

Mange av de godene bøndene tilskriver naturen er ofte knyttet til ulike måter å høste fra naturen. Som nevnt ovenfor så var fôrressursene i utmarka og fjellet et naturgode for bøndene, altså 'klassiske' økonomiske verdier. Høstingsaktivitetene som bøndene mener er et naturgode, var knyttet til sopp- og bærplukking, fiske og jakt. Utmarka og fjellet har vært og

er en viktig arena for matauk, men graden av utnyttelse og avhengighet var større tidligere (Blekesaune & Stråte, 1997; Christensen, 2002; Forberg, 2002). Nedskaleringen av bruken i slike områder kan ses i lys av ulike samfunnsbehov, økonomi og samfunnsmessige rammebetingelser for landbruket (Christensen, 2002; Framstad, 1998; Rønningen & Øian, 2013). Praksisen til sauebøndene er fortsatt i stor grad knyttet til utnyttelsen av slike områder, men, ifølge Forberg (2002), kan de tradisjonelle bruks- og eiendomsrettene som sauebonden har knyttet til Vinstradalen og fjellet i større grad være en markør for sosial- og kulturell identitet. Slik kan den historiske bruken av området og tradisjoner være med på å forme bondens identitet knyttet til disse områdene. Høsting kan derfor også betraktes som ikke-økonomiske verdier selv om også disse verdiene kan ha stor økonomisk betydning. I henhold til Meinig (1979) vil både bøndenes minner og erfaringer ligge til grunn for vurderingen av høstings-landskapet, og påvirke hvordan ulike bønder vurderer landskapet. Den tradisjonelle utnyttelsen av utmarka og fjellet kan derfor påvirke hvorfor bøndene mener høstingen av naturen er et naturgode. Bøndene knytter altså høstingsaktiviteter som jakt, fiske, sopp- og bærplukking, til friluftsliv og rekreasjon, altså ikke til 'klassiske' økonomiske verdier. I NOU-rapporten (2013) ble det påpekt at det ikke var store forskjeller mellom valgt bosted og hvilken type friluftslivsaktiviteter folk i Norge utøver. Imidlertid var deltakelsen litt høyere på bygda når det kom til høstingsaktiviteter som jakt, fiske og sopp- og bærplukking. Det kan tenkes at dette også kan være en grunn til at bøndene fremhevet høstingsaktiviteter som et naturgode.

7.3.1 Bruk av naturen og landskapet

Noe som var gjennomgående blant bøndene når de snakket om naturen, naturgoder, landskapet og sauebeiting, var forvaltning. Mer konkret handlet dette om hvordan de som sauebønder bruker naturen i deres matproduksjon, men også hvordan de kan bruke naturen til rekreasjon og friluftsliv. Bøndenes generelle verdiorientering kan kanskje sies å være at "*naturen er til for å brukes*". En kan derfor si at bøndene tilskriver naturen og landskapet en 'bruksverdi', eller en kan kalle det ulike bruksinteresser hvor også bruksverdien er avhengig av de andre verdiene bøndene tilskriver naturen og landskapet. I henhold til Jones (1993) kan landskapet tilskrives en orienteringsverdi, ved at mennesker kan orientere seg, for eksempel gjennom ulike landemerker. Denne verdien er også tilknyttet landskapet som identitetsverdi, hvor den bakenforliggende verdien for disse er tilhørighet, gjenkjennelse og opplevelse i et landskap. Blir landskapets orienteringsverdi svekket av f.eks. gjengroing, kan derfor bøndenes bruksverdi eller bruksinteresse i naturen eller landskapet utfordres, i så måte kan en

se at verdiene er avhengige av hverandre. På bakgrunn av landskapets bruksverdi ligger forvaltningsperspektivet tungt i bøndenes verdivurderinger, for som de trekker frem må naturen og landskapet være forvaltet for at den kan brukes. Som Rønningen (2008) altså har påpekt, så har bonden en opplevelse av å ha en forvalterrolle, hvor denne kan sitte dypt og være med på å forme bøndenes selvforståelse. Noen bønder fremhever at forvaltingsansvaret av naturen og landskapet har gått i arv, og det er derfor opp til dem å fortsette å ta vare på naturen og landskapet, slik at kommende generasjoner skal ha de samme mulighetene som dem til å bruke naturen. Dette aspektet kan tilknyttes økosystemtjenesten naturarv slik den er presentert i NOU-rapporten (NOU 2013: 10).

Bøndenes forvaltning av landskapet er i stor grad knyttet til at det er *deres* dyr som går i utmarka og fjellet og beiter. Bøndene understreker at sauene er med på å vedlikeholde landskapet, og de vektlegger at sauene er med på å skape en åpenhet og variasjon i landskapet, og dette setter de pris på. Ifølge Austrheim, Setten, & Mysterud (2013), er sauene som beitedyr svært medvirkende for at fjellandskapet i Norge holdes åpent. Bøndenes beskrivelse av landskapet og naturen sier noe om hva slags verdier de ønsker skal være tilstede. En bonde nevnte f.eks. at hun heller ville ha beitelandskap fremfor hytter, noe som kan sees i lys av å tydeliggjøre jordbrukslandskapets verdi som jordbrukslandskap. Et jordbrukslandskap er ofte forbundet med åpenhet og med spor etter mennesker. Dramstad et al. (2001) og Strumse (2002) har fremhevet at slike landskap er for mange i den norske befolkningen noe som verdsettes høyt. Endringer i slike landskap kan derfor virke negativt, og bøndene fremhevet at gjengroingen var en prosess som vil føre til at landskapet mister sine kvaliteter.

Det at bøndene legger så mye vekt på at Vinstradalen og landskapet må vedlikeholdes gjennom beiting og skjøtsel, kan vise at landskapets stabilitet er viktig for bøndene. Dette er også et forvaltningsspørsmål. I henhold til Jones (1981) er f.eks. landskapets identitetsverdi fordret av en viss stabilitet, siden vi kan finne tilhørighet og følelsesmessig tilknytning til bestemte elementer i landskapet. Måten bøndene beskriver kvaliteter i landskapet på med ord som åpenhet, utsyn, beitet mark, og tilgjengelighet kan sies å være kvaliteter som underbygger deres identitet. Jones (1981) fremhever at et stabilt landskap kan virke beroligende siden man kan kjenne seg igjen i det over lengre tid. Som presentert i empirien, hadde en bonde sluttet å bruke et område på grunn av at landskapet i stor grad var preget av gjengroing. Med andre ord fører mangel på forvaltning til at landskapet også produserer negative verdier, eller sagt med andre ord, at endringer i bruk kan ha negative konsekvenser.

Verdiene mennesker tilskriver landskapet trenger imidlertid ikke bare være positive. Ifølge Jones (2009) kan derfor enkelte landskap tilskrives en negativ verdi, ved at enkelte funksjoner eller elementer i et landskap kan oppfattes som negativt. I mitt empiriske materiale kan jeg ikke si at bøndene tilskriver landskapet i Vinstradalen en direkte negativ verdi, men gjengroingsprosessen som bøndene identifiserer kan knyttes til Jones (ibid.) sin kategori 'negative verdi'. Bøndene omtaler gjengroing som en negativ prosess som endrer landskapet. Bøndene påpeker at gjengroing skjer på grunn av klimaendringer og endringer i beitetrykket, og en viss grad av landskapsendring tolereres av bøndene. Naturprosessene er dynamiske og vil derfor påvirke hvordan landskapet endres. Bruk av landskapet vil også fordre endring, derfor er et visst tap av enkelte verdier bøndene tilskriver landskapet uunngåelig og må tolereres (Jones, 1981). Som nevnt ovenfor påpeker bøndene at økende gjengroing generelt vil kunne påvirke beitegrunnet, og derfor deres råvareproduksjon. I forhold til de ikke-økonomiske verdiene bøndene tilskriver landskapet, vil gjengroingen påvirke utsyn, tilgjengelighet og opplevelsen av landskapet. I NOU-rapporten understrekes det også at fjellet er en viktig arena som har betydning for friluftsliv og naturopplevelse, og endringer i fjellandskapet vil kunne endre kvaliteter som mennesker setter pris på (NOU 2013: 10).

En del av bøndenes praksis i sommerhalvåret når dyrene er på utmarkbeite, er å gå på oppsyn etter dyrene. Som de selv understreker kan dette kombineres med andre friluftaktiviteter, som fiske eller sopp- og bærplukking, men de fremhever også at turen i seg selv kan være en naturopplevelse med mulighet for ro og stillhet. Dette kan knyttes til Jones (1993) kategori 'estetisk verdi- og rekreasjonsverdi', hvor landskapet kan være en kilde til inspirasjon, rekreasjon og fysisk utfoldelse. For bøndene er bruken av naturen til friluftsliv og rekreasjon viktig, og de understreker at opplevelsen og kunnskapen om naturen er noe de vil dele med sine barn. Kunnskapen om naturen og hvordan en kan utnytte den i forhold til matproduksjon er altså viktig for bøndene, og noe de ønsker å videreføre til kommende generasjoner. I så måte kan en si at bøndene tilskriver landskapet en vitenskapelig- og utdanningsverdi (Jones, 1993). I NOU-rapporten påpekes det også at opphold ute i naturen kan føre til økt kunnskap om naturen, som igjen kan gi en større vilje og forståelse for hvordan en bruker naturen og naturressursene. Naturen er altså en viktig plattform for å utvikle kunnskap og læring både formelt og uformelt (NOU 2013: 10). Bøndenes fokus på vedlikehold av landskapet gjennom skjøtsel og dyr på beite, sier noe om verdien av å ta vare på landskapselementer som beitemarker og ulike kulturmarktyper, hvor disse kan være viktige elementer for kommende generasjoner som kilder til en felles natur- og kulturhistorie. Endringer i dette landskapet ses

av bøndene som en trussel mot disse verdiene, og ifølge Jones (1993) er også disse verdiene mest sårbare for endringer. Moral, livssyn og historiske erfaringer vil ha betydning for hvordan bøndene bruker naturen og landskapet (Forberg, 2002; Jones, 1981; Rønningen & Øian, 2013; Setten, 2004). Bøndene fremhever at naturen og landskapet er en viktig arena er for opplevelser, tilknytning, kunnskap og samhold. En videreførelse av kunnskap og bruk av naturen sees som viktig for bøndene, og som en bonde sa det *"jeg fikk det inn med morsmelken, så da syns jeg dem har rett til det"*. En annen bonde fremhevet at det var viktig å lære barna hvordan en skulle oppføre seg i naturen. Som f.eks. plukke opp søppel, og når en ferdes i fjellet var det viktig å ikke sette spor etter seg. I så måte kan en se at bondens praksis og kunnskap om naturen er moralsk ladet og historisk betinget (Setten, 2004).

7.3.2 Rovdyr

Som presentert tidligere i oppgaven var rovdyr et tema som opptok bøndene. I kapittelet ovenfor knyttet jeg gjengroingsprosessen til negative verdier. Når det kommer til rovdyr vil jeg også hevde at bøndenes oppfattelse av rovdyr i naturen og landskapet kan tilskrives negativ verdi. I henhold til Jones (ibid.) kan landskapet tilskrives en negativ verdi når enkelte funksjoner eller elementer i et landskap kan oppfattes som negativt. Tidligere hadde rovdirene ingen plass i den protestantiske reformerte naturen, fordi de ble sett på som konkurrenter i matfatet, og som en trussel mot småfehold (Forberg, 2002). I dag har offentlige myndigheter grepet inn i større grad når det kommer til rovdyr f.eks. ved fredning av rovdyr som bjørn, ulv, jerv og gaupe. Dette har ført til at antall rovdyr er økende, som igjen har lagt begrensinger i den lokale utnyttelsen av utmarksressursene mange steder i Norge (Blekesaune & Stræte, 1997). I Oppdal er det faste bestander av jerv, gaupe og kongeørn (Andreassen & Sundgård, 2013), og ifølge Beiteplan for Oppdal 2009 - 2012 er tap av husdyr til rovvilt et problem i alle beiteområdene i Oppdal. Som tidligere nevnt kan utmarka og fjellet sees som en markør for bøndene sosiale- og kulturelle identitet, som gjør at ulike krav om bruksretter i utmarka ofte er tilknyttet sterke følelser (Forberg, 2002). En av de eldste bruksretter som er knyttet til utmarka er beiteretten. Bøndenes praksis med å ha dyr på utmarksbeite er i så måte både verdiladet og historisk forankret.

I presentasjonen av empirien min i forrige kapittel, var det flere bønder som mente det var en forskjell i synet på naturen mellom bygda og byen. Når det kom til rovdyr ble dette skillet ofte brukt, slik som en bonde hevdet, ble folk mer og mer urban, og det var derfor flott å komme til Oppdal å se jerv eller ørn. Forskjellen i synet på naturen mellom by og bygd er kanskje tilstedeværende, men denne forklaringen blir litt for snever. Mangfoldet på landsbygda kan

være like stort som i urbane strøk, og moderniseringsprosessen som har skjedd i samfunnet er like gjeldende i bygda som i byer (Almås, 1999). Derfor kan en ikke sette et skarpt skille mellom bygd og by når det gjelder folks oppfatninger av naturen og hva som hører hjemme i naturen. Bøndene bruker nok imidlertid et skille for å forsterke hva de selv mener, og kanskje for i større grad å tydeliggjøre sin oppfatning av naturen og hva de mener skal være tilstede der. Dette kan ses i lys av at matproduksjon er en del av bøndenes selvforståelse (Greider & Garkovich, 1994). Rovdyrene blir derfor et negativt element i landskapet som kan true denne selvforståelsen.

Flere bønder la vekt på verdien av å ha rovdirene tilstede i naturen, hvor de fleste mente rovdirene har en naturlig plass. Slik kan en si at rovdirene tilskrives økologisk egenverdi (Jones, 1993). Imidlertid kan jeg ut i fra mitt empiriske materiale ikke si at den økologiske egenverdien bare er tilstede når bøndene snakker om rovdirene, for generelt så kan en se at bøndene tilskriver de økologiske ressursene i landskapet en verdi i seg selv. Som en bonde nevnte ville det *"være en fattig verden uten det naturmangfoldet vi har i dag"*. I lys av dette, og bøndenes fokus på å produsere og vedlikeholde et mangfoldig kulturlandskap, kan det derfor virke som det å bevare biologisk mangfold er viktig for at mangfoldet i seg selv er en iboende verdi.

Rovdyrenes tilstedeværelse i naturen er i så måte noe bøndene setter pris på, men rovdirene utgjør en trussel mot deres husdyr når de er på utmarksbeite. Blekesaune & Stræte (1997) kaller dette for «konfliktgrunnlaget», som er den naturlige predatoratferden de store rovdirene utøver mot dyr på utmarksbeite. Som Blekesaune & Stræte (1997) har påpekt er begrepet konflikt uklart, og har derfor definert konfliktgrunnlaget som vist ovenfor. De hevder at dette konfliktgrunnlaget ikke trenger å skape noen konflikter, med mindre det kan føres tilbake til motstridende ønsker hos ulike interessegrupper, som de kaller for sosiale konflikter. Bøndene legger spesielt vekt på at forholdet til forvaltningssystemet er vanskelig. Jeg spurte under intervjuet med Gro Aalbu om det var et mistillitsforhold mellom forvaltningen og sauebønder. Hun svarte kort og konsist *"det har det allerede blitt"*. For mitt empiriske datamateriale, så har jeg ikke grunnlag for å si at dette er en sosial konflikt, annet enn å understreke at forvaltningen har i oppgave å sikre bærekraftige rovviltbestander, i tillegg til å opprettholde en aktiv og allsidig bruk av utmarksressursene. Dette kan ses på som utfordrende. Det jeg heller vil påpeke er hvordan bøndene selv oppfatter at rovdirene er et negativt element i landskapet (i bøndenes beitesone), siden rovdirene utgjør en trussel mot deres dyr, som igjen kan sees som en trussel mot jordbruksnæringen.

En økt tilstedeværelse av rovdyr i naturen og landskapet kan ha en negativ effekt for det økonomiske grunnlaget til bøndene, men økonomien er bare en del av utfordringen for bøndene. Som sagt nevner flere at forvaltningen er tungrodd, og det går ut over deres motivasjon for å opprettholde gårdsdriften. En økt tilstedeværelse av rovdyr i utmarka og fjellet, vil derfor på samme måte som med gjengroingsprosessen utfordre bøndenes selvforståelse (Greider & Garkovich, 1994), fordi selvforståelsen til bonden i stor grad er knyttet til matproduksjon og selvråderett. Dette kan føre til at bondens oppfattelse av seg selv vil reforhandles og potensielt endres. Bøndene la derfor vekt på at økende problemer knyttet til rovdyr, på sikt ville føre til at flere bønder ga opp gårdsdriften, som igjen ville føre til mindre dyr på utmarksbeite og potensielt føre til økende gjengroing. På sikt kan dette ha en effekt på landskapet og de verdier og landskapskvaliteter bøndene setter pris på. Slik kan en se at gjengroing og rovdyr oppfattes som negative prosesser i en helhetlig landskapsvurdering, hvor dette kan føre til landskapsendringer som påvirker andre verdier.

I denne studien har økosystemtjenesterammeverket vært ment for å være et bakteppe, med vekt på NOU-rapporten "*Naturens goder - om verdier av økosystemtjenester*" (2013), og tjenestekategorien opplevelses- og kunnskapstjenestene (kulturelle tjenester). I dette diskusjonskapittelet har derimot bruken av rammeverket ikke vært spesielt fremtredende. I det følgende vil jeg derfor komme med noe betraktninger rundt rammeverket og hvorfor det ikke har fått så stor plass i denne delen av oppgaven.

7.4 Kritikk av økosystemtjenesterammeverket

Økosystemtjenester eller naturgoder skal være et samlende begrep for de grunnleggende goder naturen forsyner oss mennesker med, hvor rammeverket i seg selv er ment for å være et pedagogisk verktøy for å analysere, synliggjøre og kommunisere samfunnets og menneskers avhengighet av økosystemer. Begrepet blir i dag derfor brukt som en tilnærming i forskning, forvaltning, politikk og formidling (NOU 2013: 10). Opplevelses- og kunnskapstjenester (kulturelle tjenester) som skal ta høyde for det kulturelle perspektivet i økosystemtjenesterammeverket, gjør nødvendigvis ikke det. Dette på bakgrunn av at rammeverket i seg selv er forhåndsinnstilt på natur - kultur som en dualisme, hvor en får et objektivt syn på natur og rollen som kulturen spiller for naturen. Derfor blir ofte mennesket sett på som separert fra naturen i rammeverket. Når rammeverket har en slik forhåndsinnstilling, vil det kulturelle perspektivet alltid rammes av parallelle diskurser med sosiale og kulturelle vitenskaper på den ene siden, og naturvitenskaper og økonomiske teorier på den andre siden. Det bør nevnes at Setten et al. (2012) påpeker de sosiale teoriens

kunnskapsutvikling som en realitet. Sosiale teorier er dermed ikke en underutviklet vitenskap, men det oppstår heller en mis-match mellom de språk ulike vitenskaper snakker, noe som også kan gjøre det vanskelig å få et grep om de ulike diskursene som mellom de sosiale og kulturelle vitenskaper og naturvitenskapene. Det er kanskje i dette spenningsfeltet jeg ble usikker på beskrivelsene av de ulike økosystemtjenestene, slik de er fremstilt i kategorien opplevelses- og kunnskapstjenester i NOU-rapporten (2013).

Økosystemtjenesterammeverkets kategori opplevelses- og kunnskapstjenester (kulturelle tjenester), som jeg nevnte innledningsvis i dette kapittelet, er ment for å få frem økosystemenes bidrag til ulike *immaterielle* verdier. Her påpekte jeg at de økosystemtjenestene som beskrives i denne kategorien er like materielle som immaterielle (jfr. landskapsperspektivet). Av de ulike økosystemtjenestene/naturgoder utvalget bak NOU-rapporten har vurdert som de viktigste opplevelses- og kunnskapstjenestene (kulturelle tjenester) for Norge, er det flere av disse som fremtrer i sauebondens verdivurderinger. Rekreasjon, friluftsliv, velvære og estetiske verdier, stedsidentitet, åndelig berikelse, kunnskap og læring, og til slutt naturarv er blant dem som kan identifiseres i mitt empiriske datamateriale. Fjellet er også trukket frem som en viktig arena for disse økosystemtjenestene. I NOU-rapporten er det også påpekt ulike påvirkningsfaktorer som kan true disse økosystemtjenestene. For å sammenfatte de påvirkningsfaktorer som går igjen er det klimaendringer, arealbruksendringer, naturinngrep, landskapsendringer, forurensning, støy og fremmede arter.

Disse kategoriene sammenfaller på ett nivå med de ulike verdiene Michael Jones (1981, 1993, 2009) mener mennesker tilskriver landskapet. Igjen er det viktig å påpeke at de verdiene mennesker tilskriver landskapet ikke er iboende i landskapet, men hos mennesket og grupper av mennesker. Hva slags verdier som legges mest vekt på i verdivurderinger knyttet til landskapet avhenger da av hvilke behov mennesket ønsker å tilfredsstille. Imidlertid vil vurdering av dette variere fra kultur til kultur og over tid. Verdiene som tilskrives landskapet vil også utfordres, endres og produseres i samspill mellom mennesket og naturen. F.eks. det at landskapsendringer alltid vil være en refleksjon av verdivurderinger. De ulike verdivurderingene som fører til landskapsendringer vil derfor reflektere menneskers ulike interesser og selvforståelse (Greider & Garkovich, 1994; Jones, 1993).

Bondens praksis og tilstedeværelse i naturen og landskapet påvirker derfor de økosystemtjenestene som en i NOU-rapporten har beskrevet. Bonden kan derfor sies å være

bindeleddet mellom kultur og natur. I så måte må mennesket plasseres inn i rammeverket, ved at de godene sauebøndene tilskriver naturen og landskapet har oppstått i samspillet mellom natur og kultur. Det er også vanskelig å sammenligne de ulike verdiene bøndene tilskriver landskapet. Det blir i så måte umulig å sette de opp mot hverandre for kunne vurdere hva som er av størst verdi.

På et overordnet nivå er rammeverkets forhåndsinnstilling på dualismen kultur - natur noe som vil sette begrensninger for å få innsikt i de kulturelle tjenestene. Jeg har også tidligere nevnt at den generelle naturforvaltningen kan sies å være preget av økosentriske eller svakt antroposentriske verdier (Aasetre, 2004), hvor slike verdier underbygger skillet mellom natur og kultur. Ved å bruke økosystemtjenesterammeverket i forvaltningen kan en da forsterke denne dualismen. Verdiene bøndene tilskriver naturen og landskapet kan gå tapt hvis forvaltningen bruker økosystemtjenesterammeverket og ikke tar høyde for menneskets rolle i samspillet mellom natur og kultur. Landskapsbegrepet favner mye bredere, og jeg vil derfor hevde det er et mye mer egnet perspektiv for å gripe naturgodene som kategorien opplevelses- og kunnskapstjenestene (kulturelle tjenester) er ment å synliggjøre.

Økosystemtjenesterammeverket er ment å være et bakteppe for denne oppgaven, med vekt på NOU-rapporten "*Naturens goder - om verdier av økosystemtjenester*" (2013) som tar for seg tilstanden til de norske økosystemene. I denne oppgaven oppfatter jeg at rammeverket har vært et vagt og forvirrende bakteppe. Rammeverket blir for lite konkret for mitt empiriske materiale, og det klarer derfor ikke å fange opp de ulike aspektene knyttet til de naturgoder saubonden identifiserer i fjellandskapet.

8 Konklusjoner og avsluttende betraktninger

Denne oppgaven har undersøkt et utvalg sauebønder i Oppdal kommune sine perspektiver på verdier knyttet til fjellandskapet, og hvilke verdier saubeitingen i bred forstand produserer i dette landskapet. I dette siste kapittelet vil jeg gi en kort oppsummering av funnene mine, gjennom å besvare hovedproblemstillingen i sin helhet ved hjelp av de tre delproblemstillingene (jfr. kapittel 1.5). Hovedproblemstillingen min er som følger:

8.1 Hvilke naturgoder identifiserer sauebønder i Oppdal i fjellandskapet?

Gjennom min kvalitative undersøkelse, ved bruk av intervjuer, dokumentanalyser og observasjon, har jeg fått innsikt i hvilke naturgoder sauebønder i Vinstradalen i Oppdal kommune identifiserer i fjellandskapet. Bøndenes generelle oppfatning av hva naturgoder er kan beskrives som goder som naturen gir oss mennesker. Matproduksjon, fôrressurser, friluftsliv, rekreasjon, biologisk mangfold, kunnskap, identitet, og at landskapet i seg selv er et gode, var blant godene bøndene identifiserte. Alle disse godene er i høyeste grad knyttet til hverandre, og de reflekterer bøndenes posisjon og interesser tilknyttet naturen og landskapet. Bøndene har et personlig og nært forhold til naturen og landskapet, naturgodene de identifiserer er for dem personlige og kontekstuelle, men de er også goder i et større perspektiv, ved at de kommer samfunnet som helhet til gode.

Den første delproblemstillingen min søkte å finne svar på hvilke verdier sauebonden tilskriver naturen og landskapet. Med utgangspunkt i at verdiene bøndene tilskriver naturen og landskapet er en refleksjon av deres selvforståelse, fører dette til ulike verdivurderinger. Bøndenes verdivurderinger referer til økonomiske, ikke-økonomiske, og negative verdier (Jones 1981, 1993, 2009). Verdivurderingene kan derfor knyttes til individuelle og kollektive goder på ulike geografiske nivå.

Naturen og landskapet er for sauebonden en privatøkonomisk ressurs, siden råvareproduksjonen er en stor del av bondens yrkesutøvelse. Fôrressursene som ligger i utmarka tilskrives derfor en økonomisk verdi, og er spesielt knyttet til matproduksjon. Bøndene mener denne høstingen av naturen og landskapet til matproduksjon må skje på en fornuftig måte. Dermed ser de at ressursene i utmarka må tas vare på slik at kommende generasjoner har samme muligheter som dem selv til å bruke utmarka. Slik tilskrives utmarka og fôrressursene også en fremtidig økonomisk verdi blant bøndene, hvor denne verdien bygger på et bærekraftig prinsipp.

Bøndene tilskriver naturen og landskapet også ikke-økonomiske verdier, hvor naturen og landskapet sees som viktige for rekreasjon, friluftsliv, identitet, historie og kunnskap for bøndene. Dette er verdier som vanskelig lar seg omsette i et marked, og de blir derfor ofte betegnet som gratis. Dette påvirker hvordan disse verdiene vurderes og utnyttes i forhold til de økonomiske verdiene. De ulike verdiene bøndene tilskriver naturen og landskapet utelukker nødvendigvis ikke andre verdier. Verdiene kan variere over tid i forhold til bøndenes bruk av landskapet, f.eks. gjennom bondens bruk av landskapet til matproduksjon eller friluftsliv.

Dette har sammenheng med *den andre delproblemstillingen*, som skulle se på hvordan bondens bruk av landskapet kan reflektere og produsere de goder bonden identifiserer i naturen og landskapet. Verdiene bøndene tilskriver naturen og landskapet kommer ofte til uttrykk gjennom bøndenes praksis. Det er en nær sammenheng mellom den kulturelle praksisen til bonden og økonomiske forhold. Bøndenes verdivurderinger blir derfor ofte knyttet til landskapsendringer. Verdiene som bøndene tilskriver naturen og landskapet kan utfordres av økonomiske og samfunnsmessige rammebetingelser som legger føringer for hvordan gårdsdriften utvikles og endres. Gjengroing som fenomen og en økt tilstedeværelse av rovdyr, var etter bøndenes mening noe som kunne utfordre verdiene. Derfor ble landskap som preges av gjengroing og rovdyr sett på som noe negativt.

Landskapskvaliteter og naturprosesser er dynamiske. Bruk vil fordre endring og derfor er et visst verditap uunngåelig i enhver forandring av omgivelsene, og må derfor tolereres (Jones, 1981). En viss fragmentering av landskapet, og endring av landskapet som følge av gjengroing, kan bøndene derfor akseptere, ofte sett i lys av at de må forholde seg til en generell utvikling i landbruket.

Bøndenes generelle verdiorientering kan sies å være at naturen og landskapet må brukes. Bøndenes tradisjonelle bruk av naturen og landskapet gjør at bonden har en forvalterrolle som sitter dypt og er med på å forme deres selvforståelse. Forvaltningsperspektivet veier derfor tungt i bøndenes verdivurderinger, og de legger stor vekt på at naturen og landskapet må være forvaltet for å brukes, og omvendt, at landskapet må brukes for å være forvaltet. Bøndene beskriver sauene som et verktøy i forvaltningen, siden sauene vedlikeholder et ønsket landskap gjennom beiting. Gjennom sin matproduksjon forvalter bonden landskapet og på den måten ivaretar de også de godene de selv beskriver.

Oppdal kommune legger vekt på at bonden produserer mange naturgoder i form av sin råvareproduksjon, men også at bondens praksis skaper en del indirekte verdier for kommunen. Kulturlandskapet i Vinstradalen kan ses på som en ressurs for kommunen, men også for bøndene selv. Med andre ord er landskapet i seg selv en ressurs. Den tidligere kombinasjonsdriften av utmarka har skapt et landskap som bøndene setter pris på, og bøndenes praksis er både verdiladet og historisk forankret. Utmarka og fjellet kan på mange måter sees på som en markør for bøndenes sosiale og kulturelle identitet. Vinstradalen er en seterdal som er preget av lang tids bruk og vedlikehold gjennom saue- og kubeite. Slike jordbrukslandskap blir ofte forbundet med åpenhet og spor etter mennesker, og er for mange i den norske befolkningen noe som verdsettes høyt (Dramstad, et al., 2001; Strumse, 2002). Også av bøndene selv. Bøndenes praksis skaper og opprettholder en åpenhet og variasjon som både kan sies å underbygge jordbrukslandskapets egenverdi, men også at landskapet har de kvaliteter bonden selv setter høyt.

Den siste delproblemstillingen skulle søke svar på hvordan sauebondens verdivurderinger kan knyttes til de kulturelle tjenestene innenfor økosystemtjenesteperspektivet. I NOU-rapporten (2013) påpekes det at flere av de kulturelle tjenestene kan være overlappende. Det samme kan en si om de ulike verdiene bøndene tilskriver naturen og landskapet, siden de eksisterer side om side og i så måte flyter lett over i hverandre. Allikevel vil jeg mene at kategoriene innenfor det som defineres som opplevelses- og kunnskapstjenester (kulturelle tjenester) har vært for uklare for å kunne håndtere kulturens levde og praktiske tilnærminger, forståelser, oppfattelser og verdier knyttet til naturen og landskapet.

Kategorien opplevelses- og kunnskapstjenester (kulturelle tjenester) i økosystemtjenesterammeverket er ment å få frem økosystemenes bidrag til ulike immaterielle verdier. Problemet med denne formuleringen er at de økosystemtjenestene som beskrives i denne kategorien er like materielle som immaterielle. Landskapsperspektivet tar høyde for dette ved å peke på at de immaterielle verdiene også har en materiell side, ved at de eksisterer i seg selv i tillegg til å stå i et dynamisk forhold til det fysiske landskapet. Samtidig er også rammeverket i sin helhet forhåndsinnstilt på kultur - natur som dualisme, og dermed eksternaliseres menneskets rolle i forhold til naturen. Ved å bruke landskapsperspektivet i denne oppgaven har jeg diskutert hvordan bonden kan sies å være bindeleddet mellom kultur og natur. Bondens praksis og bruk av naturen og landskapet påvirker og produserer de økosystemtjenestene som en i den kulturelle kategorien av økosystemtjenester beskriver.

8.2 Hvordan skal vi møte fremtiden?

Det er allerede påpekt i kapittel 1.6 at økosystemtjenestetilnærmingen som sådan har et behov for å suppleres med andre perspektiver, men hvor dette er spesielt gjeldende for den kulturelle tjenesten i økosystemtjenesterammeverket. Behovet for faglig utvikling fra ulike disipliner og ikke minst flere samfunnsfaglige perspektiver er fortsatt stort, inkludert kvalitativ forskning. Det er trukket frem at perspektiver fra blant annet fagdisiplinen geografi kan være viktig for at utviklingen og anvendelsen av rammeverket skal kunne forbedres (al-Khafaji, et al., 2007).

Økosystemtjenesterammeverket er ment for å synliggjøre de goder naturen forsyner oss mennesker med. I MA-studien (2005) ble det påpekt at den menneskelige aktiviteten har ført til en økende negativ effekt på de ulike økosystemene, noe som også fører til at motstandskraften og kapasiteten i økosystemene er redusert. TEEB-studien (2010) konkluderte med det samme, men ifølge TEEB-studien er noe av årsaken at tjenestene som økosystemene produserer oppfattes som enten billige eller gratis å utnytte. Tap av natur faller derfor utenfor i beslutninger om produksjon eller forbruk. For å synliggjøre dette er målsettingen til TEEB å beregne økosystemtjenestenes økonomiske verdi, der det er mulig. Dette kan fremstå som et pragmatisk syn på økonomisk verdsetting, siden økosystemtjenester da vil verdsettes økonomisk eller kvantitativt. I så måte gjør en naturen til en handelsvare. Utvalget bak NOU-rapporten (2013) har imidlertid argumentert for at frykten for at naturen i enda større grad blir en handelsvare er overdrevet, sett i forhold til den norske miljøforvaltningen. Utvalget bak NOU-rapporten mener fokuset på hva naturen betyr for vår økonomi og velferd er viktig, nettopp fordi naturen ikke bare har en egenverdi, men bidrar med tjenester som det ville vært svært kostbart for oss å miste. Derfor kan en økt bevissthet rundt hva naturen bidrar økonomisk med, føre til en bedre miljøforvaltning og dermed øke forståelsen for behovet av en slik forvaltning.

Bøndene i denne oppgaven identifiserte fôrressursene i utmarka som et naturgode. Oppdal kommune har regnet på denne ressursen ut fra hva disse fôrenhetene hadde utgjort i kroner og ører, og hvor stort areal fulldyrket jord dette ville utgjort i kommunen. Noen naturgoder kan derfor sies å kunne verdsettes ved hjelp av kvantitative metoder og økonomiske beregninger, hvor dette i dag er en måte å synliggjøre naturgoder. Imidlertid vil flere av de godene bøndene identifiserte i fjellandskapet ikke la seg prisbestemmes gjennom et marked, og det er vanskelig å finne alternative verdimål. Ifølge Jones (1981) vil løsningen i praksis avhenge av politiske prioriteringer.

Samtidig som denne oppgaven slutføres, kom Regjeringen Solberg med Statens tilbud til landbruket i jordbruksforhandlingene. Fra flere hold kom det umiddelbare reaksjoner på tilbudet fra Staten. En del av reaksjonen går ut på at tilbudet fra Staten fører til en stor omfordeling av midler blant bøndene der omfordelingen av midler går fra mange små gårdsbruk til noen få store. Anne Merete Furuberg leder Norsk Bonde- og Småbrukarlag gikk ut på Dagsrevyen 06.05.2013, og hevdet at dette ville endre det norske landbruket i retning av å bli mer industrialisert. Hun mente vi ville få større bruk, færre bønder, mer import av fôr til dyrene og mindre miljøvennlig matproduksjon. Det er dette som kalles strukturendringer. Bonden vil dermed få mindre tid til å drive jorda, noe som bl.a. vil føre til at kulturlandskapet gror igjen. Slike landskap er ofte verdsett i befolkningen, og kan ofte knyttes til bl.a. rekreasjon, identitet og estetikk. Dette er goder som faller innenfor den kulturelle tjenesten i økosystemtjenestene, og selv om økosystemrammeverket kan trekkes i tvil, er imidlertid fokus på å fremheve de naturgodene som faller innenfor den kulturelle tjenesten viktig for fremtidens miljøforvaltning.

I denne oppgaven har jeg sett hvordan bondens praksis og bruk av naturen og landskapet påvirker og produserer de naturgoder som identifiseres i fjellandskapet i Oppdal. Sauebeite som en type landbruksdrift og dermed arealbruk er viktig for å vedlikeholde og produsere et landskap som for bøndene og mange i den norske befolkningen setter pris på, og som da kan tilskrives goder som vil falle innenfor den kulturelle tjenesten. Jeg vil derfor mene at det er et behov for videre forskning på økosystemtjenesterammeverket, fra blant annet fagdisiplinen geografi. Siden de perspektiver som finnes i dette fagfeltet kan være med på å synliggjøre de ulike verdiene som oppstår i samspillet mellom natur og kultur, og synliggjøre verdien av det som eventuelt går tapt.

Litteraturliste

- Aasetre, J. (2004). Naturforvaltningens holdninger til kulturlandskapet. I G. Setten (Red.), *Det levende landskapet* (s. 131-144). Trondheim Tapir Akademisk Forlag.
- al-Khafaji, K., Boggs, C. L., Chan, K. M. A., Chan, Y. L., Ehrlich, P. R., Haff, P. K. et al. (2007). When Agendas Collide: Human Welfare and Biological Conservation. *Conservation Biology* (21), 59 – 68.
- Almås, R. (1999). Bygdeutvikling i eit hundreårsperspektiv. I R. Almås & B. Gjerdåker (Red.), *Norges landbrukshistorie til år 2000. Sosiale endringer i bondesamfunnet. Rapport fra programseminar 15.-16. oktober, Bergen* (Vol. 7/00, s. 125-135). Trondheim: Senter for bygdeforskning
- Almås, R. (2004). From State-driven modernization to green liberalism 1920-2000. I R. Almås (Red.), *Norwegian Agricultural History* (s. 322-358). Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Andreassen, S. A. & Sundgård, B. (2013). *Rovdyr. Miljøstatus i Sør-Trøndelag*. Lokalisert 05.03 2014, på <http://fylker.miljostatus.no/Sor-Trondelag/Tema-A-A/Dyr-og-planter/Rovdyr/>
- Austrheim, G., Setten, G. & Mysterud, A. (2013). Sauebeite og forvaltning av naturgoder i fjellet. *Sau og Geit* nr. 6/2013, 28-40.
- Berg, N. G. & Dale, B. (2004). Sted - begreper og teorier. I N. G. Berg, B. Dale, H. K. Lysgård & A. Løfgren (Red.), *Mennesker, steder og regionale endringer* (s. 39-61). Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Bioforsk. (2010). *Multifunksjonelt landbruk*. Lokalisert 05.04 2014, på http://www.bioforsk.no/ikbViewer/page/fagomrader/fagomrade/omrade/tema/tema?p_dimension_id=21973&p_dimension_under=21973
- Blekesaune, A. & Stråte, E. P. (1997) *Rovviltkursen: en analyse av ideologisk baserte konfliktlinjer*. (Vol. 6/1997). Dragvoll: Senter for bygdeforskning.

- Bryn, A. (2008). *Gjengroing har store konsekvenser* Lokalisert 10.02 2013, på http://www.skogoglandskap.no/fagartikler/2008/Gjengroing_har_store_konsekvenser
- Bryn, A. & Flø, B. E. (2011). *Gjengroing i kulturlandskapet*. Lokalisert 10.02 2013, på http://www.skogoglandskap.no/filearchive/gjengroing_i_kulturlandskapet.pdf
- Bryn, A., Flø, B. E., Daugstad, K., Dybedal, P. & Vinge, H. (2013). *Cultour: et forskningsprosjekt om reiseliv, kulturminner og gjengroing Sluttrapport og konferanserapport fra NFR-prosjektet Cultour: Cultural landscapes of tourism and hospitality*. Ås: Norsk institutt for skog og landskap.
- Castree, N. (2009). *Place: Connections and Boundaries in an Interdependent World*. I S. P. Rice, G. Valentine, S. L. Holloway & N. Clifford (Red.), *Key concepts in geography* (s. 153-173). London: Sage.
- Christensen, A. L. (2002). *Det norske landskapet: om landskap og landskapsforståelse i kulturhistorisk perspektiv*. Oslo: Pax.
- Crang, M. & Cook, I. (2007). *Doing ethnographies*. Los Angeles: Sage.
- Cresswell, T. (2004). *Place. A short introduction*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing.
- Daugstad, K. & Jones, M. (1998). *Kulturlandskapet i forvaltningen - begrepsbruk og verdisyn*. I E. Framstad & I. B. Lid (Red.), *Jordbrukets kulturlandskap: forvaltning av miljøverdier* (s. 158-165). Oslo: Universitetsforlaget.
- Daugstad, K. & Rønningen, K. (2004). *Landskapet som felles gode og privat ressurs*. I G. Setten (Red.), *Det levende landskapet* (s. 111-130). Trondheim: Tapir Akademisk Forlag
- Daugstad, K., Rønningen, K. & Skar, B. (2006). *Jordbrukets kulturarv sett fra nasjonale og internasjonale premissgivere: En analyse av «kulturarv», «aktivt jordbruk» og «verdiskapning»*. I K. Daugstad (Red.), *Jordbrukets rolle som kulturbærer* (Vol. 8/06, s. 7-20). Trondheim: Bygdeforskning.

- Dramstad, W. E., Fjellstad, W. J., Framstad, E., Fry, G., Geelmuyden, A. K., Helliksen, W. et al. (2001). Integrating Landscape-Based Values: Norwegian Monitoring of Agricultural Landscapes. *Landscape and Urban Planning* 57 (3), 257 – 268.
- Editorial. (2007). The great divide *Nature* 450: , 135-136.
- Forberg, S. (2002). *Finst det ein "fjellbygdidentitet"?* Innleiing om kulturell identitet og utmarkforvaltning på konferanse i Lom 18. januar 2002. *UTMARK* 2002-2. Lokalisert 10.03 2014, på <http://www.utmark.org/utgivelser/pub/2002-2/art/forberg-utmark-2-2002.htm>
- Framstad, E. (1998). Jordbrukets kulturlandskap - en utfordring for forskning og forvaltning. I E. Framstad & I. B. Lid (Red.), *Jordbrukets kulturlandskap: forvaltning av miljøverdier* (s. 9-16). Oslo: Universitetsforlaget.
- Framstad, E., Lid, I. B., Moen, A., Ims, R. A., Jones, M. & Keeping, D. (1998). *Jordbrukets kulturlandskap: forvaltning av miljøverdier*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Greider, T. & Garkovich, L. (1994). Landscapes: The Social Construction of Natur and the Environment. *Rural Sociology*, 59, s. 1-24.
- Haines-Young, R. (2009). Nature: An Environmental Perspective. I S. P. Rice, G. Valentine, S. L. Holloway & N. Clifford (Red.), *Key concepts in geography* (s. 312-330). London: Sage.
- Heggvold, J. K. & Lien, O. (2008). Skjøtselsplan for Vinstradalen og Loe utmarkslag 2008-2012. Oppdal.
- Hubbard, P., Kitchin, R., Bartley, B. & Fuller, D. (2002). *Thinking geographically : space, theory and contemporary human geography*. London: Continuum.
- Høgda, K. A., Karlsen, S. R., Kubin, E., Poikolainen, J., Tolvanen, A., Tømmervik, H. et al. (2009). Growing-season trends in Fennoscandia 1982 – 2006, determined from satellite and phenology data. *Climate Research* 39, 275 – 286.

- Ingold, T. (1993). The temporality of the landscape. *World Archaeology*, 25 (2), 152-174.
- Ingold, T. (2000). *The perception of the environment: essays in livelihood, dwelling and skill*. London: Routledge.
- Innst. S. nr. 174. (2003-2004). *Innstilling fra energi- og miljøkomiteen om rovvilt i norsk natur*. Oslo: Stortinget.no. Lokalisert 13.04.2013 på <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Innstillinger/Stortinget/2003-2004/inns-200304-174/?lvl=0>.
- Jones, M. (1979). Change in a Norwegian Rural Landscape. Concepts and Case Study *Arbeider fra Geografisk institutt*, Nr.9, Universitetet i Trondheim.
- Jones, M. (1981). Landskapet som ressurs. *Dugnad*, 7 (1), 1-15.
- Jones, M. (1991). The elusive reality of landscape. Concepts and approaches in landscape research. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 45(4), 229-244.
- Jones, M. (1993). Landscape as a resource and the problem of landscape values. I C. Rusten & H. Wøien (Red.), *The Politics of Environmental Conservation. Proceedings from a Workshop in Trondheim March 26, 1993*. (s. 19-33): The University of Trondheim, Centre for Environment and Development (SMU).
- Jones, M. (2003). The concept of cultural landscape: Discourse and narratives I H. Palang & G. Fry (Red.), *Landscape Interfaces. Cultural heritage in changing landscapes* (s. 21 - 51). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Jones, M. (2009). Analysing landscape values expressed in planning conflicts over change in the landscape. I V. Van Eetvelde, M. Sevenant & L. Van De Velde (Red.), *Re-Marcable Landscape - Marc-ante Landschappen* (s. 193-205). Gent: Academia Press.
- Jystad, B. (2013). *Fakta om Oppdal*. Lokalisert 04.12 2013, på <http://www.oppdal.kommune.no/Global-meny/Om-Oppdal/Fakta-om-Oppdal/>

- Klima- og miljødepartementet. (1957). *LOV-1957-06-28-16 Lov om friluftslivet (friluftsløven)*. Lokalisert 10.03 2014, på <http://lovdata.no/dokument/NL/lov/1957-06-28-16>
- Klima- og miljødepartementet. (1999). *FOR-1999-07-02-720 Forskrift om erstatning for tap og følgekostnader når husdyr blir drept eller skadet av rovvilt*. Lokalisert 18.03 2014, på <http://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/1999-07-02-720>
- Krange, O. & Skogen, K. (2001). Naturen i Stor-Elvdal, ulven og det sosiale landskapet. En kortrapport fra prosjektet Konfliktlinjer i utmarka. *NOVA Temahefte 1/2001*. Lokalisert på http://ungdata.no/asset/282/2/282_2.pdf
- Krange, O. & Skogen, K. (2008). Den nye ulvebygda. Det store rovdirets symbolske betydning I R. Almås, M. S. Haugen, J. F. Rye & M. Villa (Red.), *Den nye bygda* (s. 137-156). Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Kvale, S., Brinkmann, S., Anderssen, T. M. & Rygge, J. f. (2009). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Larsson, S. (2005). On quality of qualitative studies. *Nordisk Pedagogik*, 25, 16-35.
- Lereggen, T. (2013). Ørn jager sau i drukningsdøden, *Opdalingen*.
- Liavik, K. (1996) *Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap i Sør-Trøndelag - Sluttrapport for Sør-Trøndelag*. Vol. 5. Trondheim Fylkesmannen i Sør-Trøndelag - Miljøvern avdelingen.
- Longhurst, R. (2010). Semi-structured Interviews and Focus Groups. I N. Clifford, S. French & G. Valentine (Red.), *Key methods in geography* (s. 103-115). Thousand Oaks, Calif.: SAGE.
- Madsen, K. B. (1981). *Abraham Maslow*. Oslo: Dreyer.
- Martens, K. & Niemann, D. (2010). Governance by Comparison – How Ratings & Rankings Impact National Policy-making in Education. *TranState Working Papers* (No. 139).

- Meinig, D. W. (1979). The beholding eye: Ten versions of the same scene *The interpretation of ordinary landscapes: Geographical essays* (s. 33-48). New York: Oxford University Press.
- Meld. St. 9. (2011-2012). *Landbruks- og matpolitikken. Velkommen til bords*. Lokalisert 05.12 2013, på <http://www.regjeringen.no/nb/dep/lmd/dok/regpubl/stmeld/2011-2012/meld-st-9-20112012.html?id=664980>
- Miljødirektoratet. (2011). *Hva er økosystemtjenester?* Lokalisert 13.12 2012, på <http://www.xn--miljodirektoratet-oxb.no/no/Tema/Arter-og-naturtyper/Verdien-av-naturmangfold-og-okosystemtjenester/Hva-er-okosystemtjenester/>
- Miljødirektoratet. (2013a). *Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap*. Lokalisert 02.12 2013, på <http://www.miljodirektoratet.no/no/Tema/Kulturlandskap/Nasjonal-registrering-av-verdifulle-kulturlandskap/>
- Miljødirektoratet. (2013b). *Naturbase*. Lokalisert 11.12 2013, på <http://www.miljodirektoratet.no/no/Tjenester-og-verktoy/Database/Naturbase/>
- Millennium Ecosystem Assessment. (2005). *Ecosystems and human well-being: current state and trends, Volume 1, Findings of the condition and trends working group of the Millennium Ecosystem Assessment*. Washington (DC): Island Press.
- Mitchell, D. (2004). Landscape. I D. Atkinson, P. Jackson, S. David & N. Washbourne (Red.), *Cultural Geography. A Critical Dictionary of Key Concepts* (s. 49 – 56). London & New York: Tauris.
- Nielsen, F. (1996). *Nærmere kommer du ikke. Håndbok i antropologisk feltarbeid*. Bergen - Sandviken: Fagbokforlaget.
- Norderhaug, A. (1999). *Skjøtselsboka for kulturlandskap og gamle norske kulturmarker*. Oslo: Landbruksforlaget.

- NOU 2013: 10. *Naturens goder – om verdier av økosystemtjenester*. Lokalisert 05.12 2013, på <http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/dok/nou-er/2013/nou-2013-10.html?id=734440>
- NTNU Vitenskapsmuseet. (2012). *Managing ecosystem services in low alpine cultural landscapes through livestock grazing*. MANECO. Lokalisert 12.12 2012, på <http://www.ntnu.no/vitenskapsmuseet/maneco>
- Odden, A. (2008). *Hva skjer med norsk friluftsliv? En studie av utviklingstrekk i norsk friluftsliv 1970 – 2004*. Dr. polit.-avhandling. Høgskolen i Telemark, Bø.
- Oppdal kommune. (2013). *Landbruksplan Oppdal 2013 - 2021. Oppdal - levende kulturlandskap*. Lokalisert 05.08 2013, på <http://www.oppdal.kommune.no/Global/Plan%20og%20Forvaltning/Landbruk/Landbruksplan%20for%20Oppdal%202013-2021%20vedtatt.pdf>
- Pedersen, H. C. & Eide, N. (2010). Fjell. I S. Nybø (Red.), *Naturindeks for Norge 2010* (DN-Utredning 3 – 2010 utg., s. 109 – 123). Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- Riise, K. & Holthe-Berg, O. P. (2013). *Kulturlandskap*. Lokalisert 02.12 2013, på http://www.vinstradalen.no/?page_id=5
- Rovviltportalen.no. (2012). *Regelverket. Rovviltforvaltning*. Lokalisert 19.03 2014, på <http://www.rovviltportalen.no/content/1531/Regelverket>
- Rønningen, K. (2008). Bærekraftige fjellbygder? Noen framtidsbilder. I R. Almås, M. S. Haugen, J. F. Rye & M. Villa (Red.), *Den nye bygda* (s. 345-370). Trondheim Tapir Akademisk Forlag.
- Rønningen, K. & Øian, H. (2013). *Utvalgte kulturlandskap - mellom landbruksdrift, endring, forståelse og mening i landskapet Utmark* Nr. 1 2013. Lokalisert 10.03 2014, på <http://www.utmark.org/>

- Setten, G. (2002). *Bonden og landskapet. Historier om natursyn, praksis og moral i det jørske landskapet*. Dr. Polit.-avhandling. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim
- Setten, G. (2004). The habitus, the rule and the moral landscape. *Cultural Geographies*, 11(4), 389-415.
- Setten, G. (2006). Fusion or exclusion? Reflections on conceptual practices of landscape and place in human geography. *Norsk Geografisk Tidsskrift-Norwegian Journal of Geography*, 60(1), 32-45.
- Setten, G. (2013). Til fots – et metodeblikk på landskap og praksis. I A. Førde, Kramvig, B., Berg, N.G. & Dale, B. (Red.), *Å finne sted. Metodologiske perspektiver i stedsanalyser* (s. 93-105). Trondheim: Akademika Forlag.
- Setten, G., Stenseke, M. & Moen, J. (2012). Ecosystem services and landscape management: three challenges and one plea. *International Journal of Biodiversity Science, Ecosystem Services & Management*, 8(4), 305-312.
- St.meld. nr. 15. (2003-2004). *Rovvilt i norsk natur*. Oslo: Klima- og miljødepartementet
 Lokalisert på
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/kld/dok/regpubl/stmeld/20032004/stmeld-nr-15-2003-2004-.html?id=403693>.
- St.meld. nr. 39. (2000-2001). *Friluftsliv - Ein veg til høgare livskvalitet*. Oslo: Miljøverndepartementet Lokalisert 05.03.2014, på
<http://www.regjeringen.no/nn/dep/kld/dokument/proposisjonar-og-meldingar/stortingsmeldingar/20002001/stmeld-nr-39-2000-2001-.html?id=194963>.
- Statens landbruksforvaltning. (2009) *Bedre sauehold og reduserte tap av dyr på beite. Rapport fra nasjonalt beiteprosjekt 2009. Erfaring ved bruk av radiobjeller*. Oslo: Statens landbruksforvaltning

- Statens landbruksforvaltning. (2013). *Lagsoversikt organisert beitebruk. Statistikk fra søknader vedr. Organisert beitebruk.* Lokalisert 05.03 2014, på <http://32.247.61.17/skf/TF73/2012/TF7316.pdf>
- Stokkan, J. (2011). *Oppdal.* Lokalisert 12.12. 2012, på <http://snl.no/Oppdal>
- Store norske leksikon. (2009). *Grend.* Lokalisert 24.03 2014, på <http://snl.no/grend>
- Storstad, O. (2003). Grensehandel - forbrukerfest eller politisk protest? *Rapport: 3/03.* Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Strumse, E. (2002). *Allmennhetens oppfatninger av opplevelsesverdier i kulturlandskapet. Utmark 2.* Lokalisert 10.12 2013, på <http://www.utmark.org/utgivelser/pub/2002-1/art/strumse-utmark-1-2002.htm>
- Strunz, S. (2012). Is conceptual vagueness and asset? Arguments from philosophy of science applied to the concept of resilience. *Ecological Economics*, 76, 112-118.
- Styringsgruppen for beiteplanrullering. (2009). *Beiteplan for Oppdal 2009 - 2012. En rullering av beiteplanen fra 2001.* Lokalisert 05.08 2013, på <http://www.oppdal.kommune.no/Documents/Plan%20og%20forvaltning/Landbruk/Beiteplan%202009-2012.pdf>
- TEEB. (2010). *The Economics of Ecosystems and Biodiversity: Mainstreaming the Economics of Nature: A Synthesis of the Approach, Conclusions and Recommendations of TEEB.* Malta: Progress Press.
- Thagaard, T. (2003). *Systematikk og innlevelse.* Bergen: Fagbokforlaget.
- Tjora, A. H. (2012). *Kvalitative forskningsmetoder i praksis.* Oslo: Gyldendal akademisk.
- White, P. (2010). Making use of Secondary Data. I N. Clifford, S. French & G. Valentine (Red.), *Key methods in geography* (s. 61-76). Thousand Oaks, Calif.: SAGE.

Zimmermann, E. W., Peach, W. N. & Constantin, J. A. (1972). *World resources and industries* (Vol. 3). New York: Harper and Row.

Vedlegg 1 Intervjuguider

Intervjuguide sauebønder

Formaliteter:

- Informert samtykke
- Bakgrunn (Deres synspunkter rundt sauebeiting og landskapet)
- Anonymitet
- Bruk av båndopptaker. Materialet slettes etter bruk.

Bakgrunnsinformasjon:

- Navn, alder, yrke?
 - Hvorfor ble du sauebonde?
 - Hvor lenge har du vært bosatt på gården?
 - Kan du si noe om driften av gården? Størrelse, leie mark. Heltid/deltids bonde? Flere involverte i gårdsdriften?
 - Har det skjedd noen endringer på gården og for driften? Eventuelt hvordan dette påvirker deg?
 - Hvordan opplever du endringene? Eventuelle konsekvenser ved endringer? Positive eller negative.
 - Hvordan ser du på den fremtidige driften? Er det viktig for deg å opprettholde driften, eventuelle arvtakere? Om 5, 10, 20 år?
-
- Hvordan ser du på deg selv som sauebonde?
 - Hvordan oppfatter du at andre ser på deg?
 - Hvilke positive aspekter er det rundt det å være sauebonde og ser du eventuelt noen negative?

Naturgoder:

- Hva legger du i begrepet naturgode?
 - Hva slags goder mener du vi får av naturen?
 - Positive/negative?
 - Er det noen vi tar for gitt?

Landskap:

- Hvordan vil du beskrive landskapet rundt gården?
- Hvordan vil du beskrive landskapet i Vinstradalen og i Oppdal generelt?
- Kan du prøve å beskrive hvordan du som bonde har et forhold til landskapet, og setter ditt preg å det?
- Hvilke verdier i landskapet er viktig for deg som bonde og/eller privatperson.
- Hvordan prosesser oppfatter du det er som endrer landskapet, (lokalt, nasjonalt, internasjonalt, politiske føringer?)
- Har du noen tanker om hvordan landskapet vil se ut i fremtiden? (Stikkord til meg selv: Skoggrense, beiting, videre drift? - Hva slags verdier kan bli borte? Hva ser du på som mest viktig å bevare?)
- Hvordan ser du på gjengroing?

Noen oppsummerende spørsmål:

- Hvilken rolle spiller omgivelsene/naturen/landskapet inn på deg i ditt liv både privat og som sauebonde?
- Naturgoder, landskap - føler du at det på noen måter er opp til deg som bonde å vedlikeholde noe mer enn annet?

Takker for intervjuet, og spør om det mulighet for å ta kontakt for ytterligere informasjon om dette skulle være nødvendig.

Intervjuguide Oppdal kommune, Gro Aalbu og Jenny Kristin Heggvold

Formaliteter:

- Informert samtykke
- Bakgrunn (snakket med sauebønder om naturgoder, landskapet og saubeiting)
- Kan jeg presentere deg i oppgaven med navn og yrkestittel eller vil du være anonym?

Landbruket i Oppdal:

- Hva vil du si om landbruket i oppdal? Hvilken rolle spiller landbruket for Oppdal kommune?
- Kan du prøve å beskrive landskapet i Oppdal?

Saubeiting:

- Hva betyr saubeiting for Oppdal og hva slags goder kommer ut det?
- Hva er ditt syn på saubeiting generelt?
- Hva slags strategier har dere i kommunen for å opprettholde saubeiting i fjellet?
- Hvordan ser du på saubeiting i fjellet i fremtiden?

Utfordringer:

- Rovdyr
- Økonomi
- Utmarksgjerde
- Effektivisering - press på bønder
- Hva er ditt syn på gjengroing?

Hva er det egentlig en forvalter i fjellet gjennom beiting?

Landskapsskjøtsel - tilskudd?

Er det noen konflikter mellom sauebønder og andre interesser i kommunen?

Gjengroing et problem? Og for hvem? Turister, bønder, lokalbefolkning?

- Hvorfor er det arbeidet utmarkslaget gjør viktig?
- Hvem er det viktig for?
- Hvilken verdier kommer ut av arbeidet med å vedlikeholde kulturlandskapet i Vinstradalen? Økonomiske, evt. andre verdier?

Takker for intervjuet, og spør om det mulighet for å ta kontakt for ytterligere informasjon om dette skulle være nødvendig.